

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NÂMIK KEMAL'İN İNTİBAH ROMANINDA 'İYİ' VE
'KÖTÜ'NÜN İFADESİ ÜZERİNE BİR SÖYLEM
ANALİZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURCU DOĞAN ÇELİKER

HAZİRAN 2019

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**NÂMIK KEMAL'İN İNTİBAH ROMANINDA 'İYİ' VE
'KÖTÜ'NÜN İFADESİ ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURCU DOĞAN ÇELİKER

DANIŞMAN

DOÇ. DR. AHMET ŞEFİK ŞENLİK

HAZİRAN 2019

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.



Burcu Doğan Çeliker

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.



Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

İMZA SAYFASI

Burcu Doğan Çeliker tarafından hazırlanan ‘Nâmık Kemal’in *İntibah* Romanında ‘İyi’ Ve ‘Kötü’nün İfadesi Üzerine Bir Söylem Analizi’ başlıklı bu yüksek lisans tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

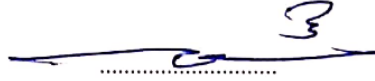
JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik]

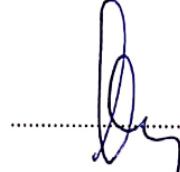
Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi



Üyeler:

[Dr. Öğr. Ü. Abidin Karasu]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi



[Doç. Dr. Nuri Sağlam]

Kurumu: İstanbul Üniversitesi



Tez Savunma Tarihi: 11/ 06/ 2019

ÖNSÖZ

Öncelikle bu çalışmaya danışmanlık yapan ve yüksek lisans eğitimim boyunca desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'e teşekkürü borç bildiğimi belirtmek isterim.

Bu dönem boyunca her zaman sevgisi, anlayışı ve hoşgörüsü ile yanımda olan eşim Arş. Gör. Emre Çeliker'e teşekkürlerimi iletiyorum. Gerek tez öncesinde gerek tezin hazırlanma sürecinde olumlu desteği ile hep yanımda olan Öğr. Gör. Banu Ergen'e minnettarım.

Son olarak bugüne kadar maddi ve manevi olarak hep yanımda olan, eğitimin önemini her fırsatta vurgulayan ve bana bu yolda ilerlemem konusunda hep destek olan babam Zekeriya Doğan, annem Hürriyet Doğan ve kardeşim Metin Doğan'a teşekkürlerimi iletme konusunda kelimelerin yetersiz kalacağını belirtmek isterim. Bu çalışma onlara ithaf olunur.

ÖZET

NÂMIK KEMAL’İN İNTİBAH ROMANINDA ‘İYİ’ VE ‘KÖTÜ’NÜN İFADESİ ÜZERİNE BİR SÖYLEM ANALİZİ

Doğan Çeliker, Burcu

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili ve
Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Doç. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

Haziran, 2019. 85 Sayfa.

Bu çalışmada, Nâmik Kemal’in yazmış olduğu ve Türk Edebiyatı’nda Batılı tarzdaki ilk romanlardan olan *İntibah* ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, *İntibah*’ta ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramlarının nasıl sunulduğunu söylem analizi yöntemlerinden faydalanarak incelemektir. Bu tezin birinci bölümünde söylem kavramı ve söylem analizi yöntemleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İkinci bölümde Nâmik Kemal’in hayatı, eserleri ve görüşlerinden söz edilmiştir. Üçüncü bölümde *İntibah* ile ilgili bilgi verilip kısa bir özeti sunulmuştur. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ise dilbilimsel ve tahkiye temelli söylem analizi yöntemleri kullanılarak ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramları çerçevesinde analiz gerçekleştirilmiş ve sonuçlar ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Söylem, Söylem Analizi, Nâmik Kemal, *İntibah*, İyi, Kötü.

ABSTRACT

A DISCOURSE ANALYSIS ON THE EXPRESSION OF THE ‘GOOD’ AND THE ‘BAD’ IN İNTİBAH BY NÂMIK KEMAL

Doğan Çeliker, Burcu

Master’s Thesis, Department of Turkish Language and Literature

MA Program

Academic Advisor: Assoc. Prof. Ahmet Şefik Şenlik

June, 2019. 85 Pages.

This study focuses on Nâmik Kemal’s *İntibah*, which is one of the first novels written in the Western style in the Turkish Literature. The aim of this study is to examine the ‘good’ and the ‘bad’ in *İntibah* using discourse analysis. In the first chapter of this thesis, discourse and methods of discourse analysis have been discussed. In the second and third chapters, information on Nâmik Kemal and *İntibah* has been provided. In the fourth chapter, the analysis of the ‘good’ and the ‘bad’ has been done using linguistic and narrative discourse methods. Finally, in the fifth chapter, the results have been discussed.

Keywords: Discourse, Discourse Analysis, Nâmik Kemal, *İntibah*, Good, Bad.

İçindekiler

0. GİRİŞ	1
1. YÖNTEM OLARAK SÖYLEM ANALİZİ	6
1.1. Söylem Nedir?	6
1.2. Söylem Analizi (Çözümlemesi) Nedir?	11
1.3. Söylem Analizi Yöntemleri	13
1.4. Söylem Analizi Yöntemlerinin Farklı Tasnifleri	15
1.4.1. Antropolojik-Dilbilimsel Söylem Analizi.....	16
1.4.2. Sistematik-Fonksiyonel Dilbilimsel Söylem Analizi.....	16
1.4.3. Sosyolinguistik Açısından Söylem Analizi	17
1.4.4. Felsefi Çalışmalar Açısından Söylem Analizi	18
1.4.5. Tahkiye Temelli Söylem Analizi	18
1.4.6. Eleştirel Söylem Analizi	19
1.5. Söylem Analizinin Tarihi.....	20
1.6. Türkiye’de Söylem Çalışmaları	22
2. NÂMIK KEMAL ÜZERİNE.....	25
2.1. Nâmık Kemal’in Hayatı.....	25
2.2. Bir Edebiyatçı Olarak Nâmık Kemal ve Dil Görüşü	27
2.3. Nâmık Kemal’in Siyasi Görüşü	29
2.4. Nâmık Kemal’i Konu Edinen Çalışmalar	29
3. İNTİBAH ROMANI.....	31
3.1. İntibah Romanı Üzerine Bazı Bilgiler	31
3.2. İntibah Roman Özeti.....	33
3.3. İntibah Romanı Üzerine Yapılan Çalışmalar	35
4. İNTİBAH’TA ‘İYİ’ VE ‘KÖTÜ’NÜN İFADESİ	37
4.1. Sözcük ve Sözcük Grubu Bazında Söylem Analizi	38
4.1.1. ‘Kötü’ Üzerine Bir İnceleme.....	38
4.1.2. ‘İyi’ Üzerine Bir İnceleme	50
4.2. Cümle Öğeleri ve Türleri Bazında Söylem Analizi	66
4.2.1. Cümle Öğeleri.....	67
4.2.1.1. Yükleme ve Yükleme Kipi	67
4.2.1.2. Özne	69
4.2.2. Cümle Türleri.....	72

4.2.2.1.	Sözbilimsel Soru Cümleleri.....	72
4.2.2.2.	Ünlem Cümleleri	74
4.3.	Kullanılan Diğer Yöntemler Üzerinden Söylem Analizi	74
4.3.1.	Karşılaştırmalar	74
4.3.2.	Benzetmeler.....	76
4.3.3.	Unvan Seçimi	76
4.3.4.	Ağız Değiştirme	77
5.	TARTIŞMA VE SONUÇ.....	79
6.	Kaynakça.....	81
	Özgeçmiş	86

0. GİRİŞ

Ferit Edgü'nün *Yazmak Eylemi* adındaki eseri, ilginç bir çalışma olmasının yanı sıra dilbilimsel açıdan önem arz etmektedir. Edgü, bu eserin önsözünde kendisinin de belirttiği üzere, Raymond Queneau'nün *Exercices de Style (Biçem Alıştırmaları)* adlı kitabını Fransızcadan çevirmek istediğinde, içinde bulunan farklı yöntemleri çeviri ile tam anlamıyla aktaramayacağına inandığı için bunu yeni bir kitap şeklinde yazmaya karar vermiştir.¹ Bu kitabın dikkat çekici yanı, tek bir olayı yüz bir farklı şekilde anlatıyor olmasıdır. Bu eserin varlığı dahi bize, bir olayın yalnızca tek aktarım şeklinin olmadığını, bilinçli ya da bilinçsiz olarak belli yapı ya da kelimelerin seçilmesinin bir anlamı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu eserde tek bir olay ele alınmış olmasına rağmen, yüz bir farklı anlatıdan farklı anlamlar çıkarılabilmektedir. Bu da söylem analizinin neden dil çalışmaları açısından önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim kelime ve yapı seçiminin, yani dilin kullanımının anlam konusunda metnin bütününe nasıl bir etkisi olduğu bu yöntemle açıklanabilmektedir.

Yukarıda da kısaca ifade edildiği üzere, dil kullanımının anlam oluşturmaya etkisi oldukça büyüktür. Bu bağlamda Şenlik'e göre:

Dil, potansiyel alıcıda heyecanlar, güzel duygular, kuvvetli arzular oluşturmak ve onu motive etmek suretiyle öncelikle bireyin daha sonra nihai anlamda toplumun fikrini (duruşunu) etki altına almada bir araç vazifesi görmektedir. Bu durumda artık 'dil manipölasyonu'ndan, yani belli bir kaynak tarafından dilin, kaynağın kendi görüş, düşünce tarzı ve/veya ideolojisini aşılacak ve yaymak maksadıyla taktik ve stratejik kullanımından söz edilebilir.²

Biz de bu çalışmada Nâmık Kemal'in *İntibah* romanında 'iyi' ve 'kötü' söylemini nasıl oluşturduğunu inceleyeceğiz.

Tanzimat sonrasındaki dönemde Osmanlı kültürel yaşamı Batı'dan etkilenmiştir.³ Bu dönemde Nâmık Kemal şair, gazeteci, romancı, tiyatrocu, eleştirici ve denemeci olarak birçok yeni yazın türünde çalışmalar yaptığından dönem yazınının en önemli

¹ Ferit Edgü, *Yazmak Eylemi* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011).

² Ahmet Şefik Şenlik, "Sprache als Propagandamittel im Osmanischen. Eine sozio-und pragmalinguistische Analyse des in einem Osmanischen 'Gazavatname' verwendeten Registers", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (Vienna, 2013), s.351.

³ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.12.

kişilerinden biri haline gelmiştir⁴. Bu sebeple, çalışmamız Nâmık Kemal'in yazını konu alacaktır. *İntibah* romanını ele almamızın sebebi ise bu romanın Batılı tarzda yazılan ilk romanlardan biri olması itibarıyla Türk Edebiyatında önem arz etmesidir. Nâmık Kemal bu romanda toplumun içinden gerçekçi karakterler seçmiş ve romanında onların duygularına ve tutkularına yer vermiştir. Bunu gerçekleştirirken de betimlemeyi yeni bir yöntem olarak kullanmıştır. Bütün bunlar Nâmık Kemal'in Türk romanının oluşumuna katkısını göstermektedir.⁵ Bakhtin'e göre söylem, iletişimin gerçek birimi olan sözceye⁶ dair bir çalışma (bir sistem) olarak dilin birimlerinin yani sözcükler ve cümlelerin doğasını daha doğru anlayabilmeyi de mümkün kılmaktadır.⁷ Dolayısıyla bu çalışmanın Türk dili çalışmalarına ve literatürüne katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Bakhtin söylem türlerinin heterojen bir yapıya sahip olduğunu ve böyle farklı türlerin bulunduğu bir ortamda inceleme yapmak için de tek bir düzlemin söz konusu olamayacağını ifade etmektedir.⁸ Nâmık Kemal'in de 'iyi' ya da 'kötü' kavramlarını tek bir strateji kullanarak vermediği açıktır. Söylem analizi, bilgi parçalarının düzenlenmesi aracılığıyla anlamın nasıl oluşturulduğuna ışık tutar.⁹ Bu anlamın nasıl oluşturulduğuna bakmak için günümüzde bilimsel çalışmaların genel olarak eklektik şekilde yapıldığını göz önünde bulundurarak, biz de kısmi olarak tahkiye temelli söylem analizi ve temelde dilbilimsel söylem analizi yöntemlerinden faydalanarak romanımızı incelemeyi tercih edeceğiz. Mikro bağlamda kelime seçimlerine, cümle türlerine, cümle öğelerine bakarken; makro bağlamda da yazarın bakış açısını sunmak için tercih ettiği yöntemleri, anlatıcıyı ve tahkiyede kullanılan zaman kiplerini inceleyeceğiz.

İşlevsiz ve mesajsız (bildirisiz) dil olamayacağından, 'kullanılan dil' üzerinde durarak çalışmamıza yön vermek istemekteyiz. Dilbilim ve göstergebilim çalışmaları

⁴ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s.21.

⁵ a.g.e., 25.

⁶ İngilizcesi 'utterance' olan 'sözce' kelimesi İmer, Kocaman ve Özsoy'un Dilbilim sözlüğünde şu şekilde açıklanmaktadır: "Bir konuşurun iki durak(lama) arasında ürettiği söz birimidir. Sözce tek bir sözcükten ya da birkaç tümceden oluşabilir."

⁷ Mihail M. Bahtin, *Söylem Türleri*, çev. Okan N. Çiftçi (İstanbul: Metis Yayınları, 2016), s.72.

⁸ a.g.e., s.66.

⁹ Barbara Johnstone, *Discourse Analysis* (U.S.A: Blackwell Publishing, 2008), s.6.

dilin işlev ve bildirisi üzerine odaklanır.¹⁰ Bu çalışmada yazarın ne söylediğini ortaya çıkarmak adına üretmiş olduğu dil ele alınacaktır. Nitekim iletişimin temel birimi, sembol, söz ya da kelime değildir. Temel birim sembolün icrasındaki niyetli üretimdir.¹¹ Bir dil her zaman farklı kelime seçimlerine izin verir, farklı gramer yapıları ve kelime seçimleri ile aynı şey anlatılabilir. Bazı durumlarda bu, toplumda anlaşma yoluyla yer bulan yan anlamlarla (connotation) verilebilir. Sözlük anlamı (denotation) itibarıyla aynı anlama gelen kelimeler yan anlamlarıyla olumsuz anlamlar ihtiva edebilir.¹² Ayrıca insanlar bir olayı ya da durumu anlatırken veya herhangi bir konuda bilgi verirken bütün ayrıntıları aktaramayabilir, bazı bölümleri seçip bazı bölümleri atlayabilirler. Bir kısım bilgi ve haberleri öne çıkararak, vurgulayarak diğerlerini görmezden gelerek ya da atlayarak kendi görüş ve değerleri doğrultusunda okuyucuyu etkilemeye çalışıyor olabilirler.¹³ Yazarlar, bunun yanı sıra, önvarsayım yoluyla da, metinleri manipüle edebilirler. Önvarsayım; söylenilen bir fikrin, hem konuşmacı/yazar ve hem de dinleyici/okur tarafından başka alternatifi yokmuş, tek doğru o imiş gibi kabul edildiği varsayılarak yola koyulmaktır.¹⁴ Yazarın ya da konuşmacının, kısaca iletişimde bulunanların sunduğu metinle ya da sözlerle aslında niyet ettiği şeyi ortaya çıkarmak da söylem analizinin görevidir. Bu romanda yazarın vurguladığı kelimeler ve yaptığı seçimler incelenerek ‘iyi’ ve ‘kötü’yu nasıl yansıttığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Grice bazı sözcelerin, sözcüyü oluşturan sözcüklerin anlamından daha fazla bilgi içerdiğini söyler. O, tümcenin gerçeklik koşullarına uygun düşen sözlerin anlamlarının bu kısmına ‘sezdiri’ demektedir. Buradan anlaşılması gereken, vericinin sözcenin gerçek anlamı dışında, anlaşılması gereken bir diğer manasını da kastetmiş olmasıdır.¹⁵ Biz de bu tez çalışması ile bu romanda yer alan kelimelerin sözlük anlamlarını vermenin yanı sıra yazarın sezdirilerini de tespit ederek altta yatan fikirleri açığa çıkarmayı amaçlamaktayız. Bunu yaparken kelime anlamlarına günümüz sözlükleriyle ulaşmanın yazarın söylemek istediklerini anlama ve anlatma

¹⁰ Özdemir İnce, *Yazınsal Söylem Üzerine* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), s. 67.

¹¹ Edibe Sözen, *Söylem* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.18, 29.

¹² H.G. Widdowson, *Discourse Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.69.

¹³ Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi* (Konya: Palet Yayınları, 2014), s.81.

¹⁴ a.g.e., s.83.

¹⁵ Doğan Günay, *Söylem Çözümlemesi* (İstanbul: Papatya Yayıncılık), 2018, s.336.

konusunda yeterli olmayacağı, hatta bizi yanlış düşüncelere sevk edeceği kanaatinde olduğumuzdan 1900 yılında Şemseddin Sami tarafından hazırlanan *Kâmus-î Türkî* ve 1890 yılında yayımlanan *Redhouse's Turkish Dictionary*'den faydalanmayı tercih ettik. Ancak bu şekilde anlamın nasıl oluşturulduğunu aktarabileceğimize inanmaktayız.

Bu kavramları incelemeye almadan önce, kişilerin söylemek istedikleri şeyleri aktarırken bazı kuralları takip ederek söylediklerini varsaymamız gerekebilir. Grice'a göre iletişimde kişilerden uymasını beklenen belli kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar 'işbirliği ilkesi' adı altında nitelik (quantity), nicelik (quality), ilgi (relation) ve tarz (manner) kısımlarına ayrılırlar.

Nitelik yasasıyla anlatılmak istenen verilecek bilginin miktarıdır. Bu ilkenin de şu kuralları vardır: 1. Gereken detayların hepsi verilmelidir. 2. Gerektiğinden fazla bilgi verilmemelidir. Nicelik ilkesinde ise şu kuralları görebilirsiniz: 1. Doğru olan bilgilerin tamamı verilmelidir. 2. Yanlış olduğu düşünülen şeyler söylenmemelidir. 3. Yeterli kanıt bulunmayan bilgiler verilmemelidir. İlgi yasasına göre ise sadece ilgili bilgiler verilmelidir. Son olarak tarz yasasında ise şu kurallar bulunmaktadır: 1. Belirsizlik yaratılmamalıdır. 2. Kapalılıktan kaçınılmalıdır. 3. Öz olunmalıdır. 4. Düzenli olunmalıdır.¹⁶

Grice'ın bu ilkeleri iletişimin doğru bir şekilde sağlanabilmesi için oluşturulmuştur. Romanlar da yazar ve okuyucu arasında bir iletişim türü olduğu için bu ilkelere değinilmiştir. Ancak yazarın sadece kendince gerekli ve doğru olan şeyleri uygun biçimde verdiğini kabul ettiğimizde yorumlamayı uygun şekilde gerçekleştirebiliriz. Nitekim bir metin varlığından söz edebilmemiz için gereken, tümcelerin belirli bir sırayı izlemesi ve anlam bütünlüğü oluşturmalarıdır. Bu sıralama rastlantısal olarak değil, yazar tarafından bilinçli şekilde ve bir amaç doğrultusunda yapılır.¹⁷

Metinler yazar tarafından bilinçli şekilde üretildikten sonra araştırmacılar tarafından farklı bağlamlarda incelenebilmektedir. Johnstone, söylem materyallerinin oldukça farklı olabildiğinden bahseder. Bazılarında sadece metinler yer alırken, bazılarında resimler ve semboller de farklı anlamlar ifade etmek için kullanılır. Ancak ona göre her ne tür söylemle ilgilenilirse ilgilenilsin, sorulması gereken sorular şunlardır: Bu söylem neden bu şekildedir? Niye başka türlü değildir? Neden kullanılan kelimeler bu sırayla verilmiştir? Ona göre bu soruları cevaplamak için metnin neyle ilgili

¹⁶ H. Paul Grice, "Logic and Conversation", *Syntax and Semantics* içinde (New York: Academic Press, 1975), s.41-58.

¹⁷ Doğan Günay, *Metin Bilgisi* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2017), s.47.

olduğunu bilmek elzemdir, nitekim neyin nasıl söylendiğinin anlaşılması gerekir. Ayrıca metni kimin kim için yazdığı da önemlidir.¹⁸

Bu bağlamda bu çalışma beş bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde söylenilecek şeyin ‘nasıl’ söylendiğinin anlaşılması adına söylem ve söylem analizi üzerine detaylı bilgi sunulacaktır. Söylemin ne olduğu, söylem analizinin ne olduğu ve söylem analizi türleri üzerine bilgiler verildikten sonra ülkemizde yapılan çalışmalara değinilecektir. İkinci bölümde ise Nâmık Kemal’in hayatı ve eserlerinden bahsedildikten sonra edebiyat, dil ve siyaset üzerine görüşlerine yer verilecektir. Üçüncü bölümde, *İntibah* üzerine yapılan araştırmalardan da faydalanılarak roman hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca analiz kısmının takibini kolaylaştırmak amacıyla *İntibah*’ın kısa bir özeti de paylaşılacaktır. Dördüncü bölümde, analiz kısmı yer alacaktır. Analizimiz için, çalışmanın başladığı dönemde, *İntibah*’ın en kolay bulunan baskısı¹⁹ tercih edilmiştir. Bir hataya mahal vermemek adına orijinal metinle²⁰ de karşılaştırma yapılmıştır. Ayrıca romandan oldukça fazla sayıda alıntı olduğundan tek tek dipnotta yer vermemek adına alıntıların yanına parantez içinde ilgili baskının hangi sayfasında bulunduğu yazılacaktır. (/Osm.) ifadesi sonrasında da alıntının orijinal basımda hangi sayfada yer aldığı bilgisi sunulacaktır. Analiz kısmının ardından beşinci ve son bölümde ortaya çıkan bulgular değerlendirilecektir.

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı alanında söylem analizi konusunda kısıtlı sayıda araştırma yapılmış olduğundan ve yenilikçi bir bakış açısı sunduğunu düşündüğümüz için önem arz etmektedir. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi bu çalışmanın Türk Edebiyatı tarihinde Batılı tarzda yazılan ilk romanlardan biri olan *İntibah*’ı ele alması açısından da değerli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

¹⁸ Barbara Johnstone, *Discourse Analysis* (U.S.A: Blackwell Publishing, 2008), s.9.

¹⁹ Nâmık Kemal, *İntibah* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2016).

²⁰ <http://www.biligbitig.com/2014/05/namk-kemal-intibah-1874-cevrimici.html> [Erişim: 2018-2019 arasında muhtelif zamanlarda].

1. YÖNTEM OLARAK SÖYLEM ANALİZİ

1.1. Söylem Nedir?

Söylem kelimesi, kavram olarak Latince *discursus* kelimesinden gelmiş olup günümüzde oldukça farklı anlamlarda karşımıza çıkmaktadır. Discursus eski Latince döneminde ‘koşuşturmak’ anlamına gelirken sonrasında ‘bir konunun üzerinden geçmek’ ve ‘diyalog’ anlamlarını kazanmıştır.²¹ Günay’ın belirttiği üzere birçok kişi tarafından söylem terimi “söz”, “anlatı”, “sözce”, “tümce”, “düşünbilim”, “uran” (fr. slogan), “görüş”, “öğreti” (fr. doctrine), “anlatım biçimi” hatta “dil” yerine kullanılabilmektedir.²²

Sözlüklerdeki karşılığına bakıldığında anlam çeşitliliğini görebilmekteyiz. Örneğin; Meriam Webster’a göre, söylem (discourse) kelimesi şu anlamlara gelmektedir: 1. Fikirlerin sözlü değiş tokuşu. 2. a) Bir konu üzerine düşüncelerin kurallı, sıralı ve genellikle ayrıntılı biçimde anlatımı. b) Dilbilimsel bağlamda ortaya konan yazı ya da konuşma. c) Cümleden daha uzun dilbilimsel birim. 3. Kaynağını dilden ve somut bağlamlardan (tarih gibi) alan bilgi, fikir ve deneyimlerin düzenleniş biçimi.²³ Cambridge’e göre söylem (discourse): 1. (isim) Sözlü ve yazılı iletişim; 2. Belirli, genellikle ciddi bir konuda konuşma ya da yazı şeklinde tanımlanmıştır.²⁴ TDK’ da ise söylem şu şekilde açıklanmaktadır: 1. Söyleyiş, söyleniş, sesletim, telaffuz. 2.

²¹ <https://www.etymonline.com/word/discourse> [Erişim 11.01.2019].

²² Doğan Günay, *Söylem Çözümlemesi* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2018), s.20.

²³ <https://www.merriam-webster.com/dictionary/discourse> [Erişim 13.11.2018]

²⁴ <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/discourse> [Erişim 19.11.2018].

Kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade. 3. Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri, tez.²⁵

Kocaman, Türkiye’de söylem kelimesinin hangi anlamlarda kullanıldığını aşağıdaki gibi açıklamıştır:

1. Sözbilim, etkili söz söyleme sanatı
2. Anlatım biçimi, felsefe, görüş açısı, öğreti
3. İdeoloji, öğreti, kavramsal dizge
4. Sözlü, yazılı anlatım türü, iletişim değerli birim
5. Bireydil (idiolect), anlatım biçimi, biçem
6. Dil, bakış açısı, anlatım biçimi
7. Sav, görüş.²⁶

Sözen’e göre ise söylem, temel olarak kullanılan dil ve dil pratiğidir. Söylem, bir dilin var olduğu ve etkili olduğu her alanda ortaya çıkar. Söylemin etkilerini incelenebilir kılan şeyler ise bağlamlar, söyleme ilişkin olaylar, oluşumlar, kurallar, dilin fonksiyonları, yapılar, beyanlar, ifadeler ve anlamlar/anlamlandırmalardır.²⁷

Günay’a göre, söylem kelimesi dilbilimsel bir terim olarak hayatımıza girmiş olsa da günümüz Türkçesinde anlam genişlemesi ile çok yaygın bir alanda kullanılır olmuştur.²⁸ Örneğin sosyolojik olarak bakıldığında söylem, herhangi bir olguyu belli bir şekilde temsil etme ve diğer olgular arasındaki ilişkileri belirtme biçimidir.²⁹ Tüm bu bilgilerden yola çıkarak söylemin tanımı konusunda farklı görüşlerin olduğunu söyleyebilmekteyiz.

Bizim çalışmamızla daha ilgili olan kısım, söylemin dilbilim sözlüklerinde ve dilbilimsel çalışmalarda nasıl açıklandığıdır. Örneğin Marks’ın *Dilbilim Sözlüğü*’ne göre söylem, belirli bir sosyal pratiğe atfedilen kodlanmış dilbilimsel kullanımların

²⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb27276de996.53874784 [Erişim 13.11.2018].

²⁶ Ahmet Kocaman, “Dilbilim Söylemi”, *Söylem Üzerine* içinde (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2003), s.5-6.

²⁷ Edibe Sözen, *Söylem* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.18, 24.

²⁸ Doğan Günay, *Söylem Çözümlemesi*, İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2018, s.22.

²⁹ Türker Baş; Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), s.27.

bütünüdür.³⁰ *Dilbilimsel Terimler Sözlüğü*'nde (*Glossary of Linguistic Terms*) söylem yardımcı materyal, tema ve stil gibi faktörlerdeki gramer ve kelime tercihinin dayanılarak sınıflandırılabilen bir dil kullanım örneğidir.³¹

İlmer, Kocaman ve Özsoy'un *Dilbilim Sözlüğü*'nde ise söylem, 1. yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; 2. dilin toplumsal boyutu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük; tümce, paragraf vb.) işlevsel, iletişim değerli birim olarak tanımlanabilecek sözce şeklinde açıklanır. Söylem sadece sözlü birim ya da yazılı birim olarak ele alınabildiği gibi hem sözlü hem de yazılı olarak da kabul edilir.³²

Vardar'ın *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde ise söylem: 1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı; 2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri; 3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce şeklinde açıklanmaktadır.³³

Yurtdışındaki ilgili çalışmalara bakıldığında söylemin ilgili dilde yine farklı anlamlar kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla farklı disiplinlerde farklı görüşler de bulunmaktadır. Dilbilimci bakış açısına göre, söylemde cümlede bulunmayan hiçbir şey yoktur. Örneğin Barthes'a göre nasıl ki bir cümle belirli şartları sağladığı sürece kısa bir söylem olabilir, söylem de uzun bir cümle olabilir (ki bu cümlelerin her bir bölümünün ayrı birer cümle olması zorunlu değildir).³⁴

Widdowson'a göre söylem, metni üreten kişinin metinle söylemek istediği ve aynı zamanda alıcıya metnin ifade ettiği şeydir.³⁵ Ona göre, metni söylem haline getiren şey, okuyucudur. Foucault'a göre söylem, bahsettiği nesneleri (şeyleri) sistematik olarak oluşturan dil pratiğidir. Tabii ki söylemler işaretlerden (sign) oluşurlar ancak söylemin yaptığı şey sadece bir şeyleri kastetmek için bu işaretleri kullanmaktan

³⁰ http://www.revue-texto.net/Reperes/Glossaires/Glossaire_en.html#D [Erişim: 19.11.2018].

³¹ <https://glossary.sil.org/term/discourse> [Erişim: 19.11.2018].

³² *Dilbilim Sözlüğü*. Haz. Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, Bs. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, s.227.

³³ *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Haz. Berke Vardar, Bs. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007, s.179.

³⁴ Roland Barthes, "Introduction to the Structural Analysis of Narratives", *Image Music Text* içinde (London: Fontana Press, 1977), s.82-83.

³⁵ H.G. Widdowson, *Discourse Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.7.

daha fazlasıdır.³⁶ Yani söylem sadece kelimeleri kullanarak söylemi oluşturmak değildir, oluşan söylem de aynı zamanda kelimeleri oluşturmaktadır.

Fairclough, *Discourse and Social Change* isimli kitabında söylem kelimesinin farklı kullanımlarını şu şekilde açıklamaktadır:

Dilbilimde söylem kelimesi bazen yazılı metinlerden ziyade sadece sözlü diyalogların geniş çaplı örneklerini ifade etmek için kullanılır. Metin analizi ve söylem analizi bu durumda, dilbilimin cümle ya da daha küçük dilbilgisel parçalarının geleneksel sınırlandırmalarına uymazlar; diyalogların ya da yazılı metinlerin üst seviye organizasyonel özelliklerine odaklanırlar. Bir yandan söylem, farklı sosyal durumlarda kullanılan dili (tıp söylemi, gazete söylemi) ifade etmek için kullanılırken, bir yandan da Michel Foucault'un eserlerinde olduğu gibi bilgi ve sosyal pratik oluşturma biçimlerini ifade etmek için kullanılır.³⁷

Mills'in aktardığı üzere birçok ana akım dilbilim kuramcısı için söylem terimi farklı şeyler ifade edebilir. Örneğin, bir sistem olarak yapılandırılan dilin örneği de diyebileceğimiz soyut dil kuramının örnekleri olan cümlelerden şu an kullanılan dile (language in use) evirilmeyi, bağdaşıklık ve bağlaşıklık özellikleri taşıyan ya da içsel bir organizasyonu olan geniş bir metni ya da din söylemi ve reklam söylemi gibi belli sözcelerin kullanım bağlamlarını ifade edebilir.³⁸

Özetlemek gerekirse dilbilimsel olarak bakıldığında söylem, kimilerine göre tek kelimeden dahi oluşabilen, kimilerine göre ise mutlaka en az bir cümle halinde olması gereken, belli bir bağlamda yer alan ifadelerdir. Söylem kimilerine göre sadece sözlü olabilir iken, kimileri için yazılı ya da sözlü olabilir. Kimileri ise söylemi sadece üretilen bir metin olmaktan çıkarıp, okuyucunun anladığı şeyleri de işin içine sokar. Ancak özünde hepsinde ortak olan nokta söylemin bir dil pratiği olduğudur.

Söylem kelimesinin tanımları birbirinden farklı ve çok fazla olabilir ancak çoğunluğu üç bölümde incelenebilir:

1. Söylem cümlelerin ötesinde bir dildir.
2. Söylem kullanılan dildir.
3. Söylem, dilin anahtar rol oynadığı bir sosyal pratik türüdür.

³⁶ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge* (London: Routledge, 2002), s.54.

³⁷ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity Press, 2006), s.3.

³⁸ Sara Mills, *Discourse* (London: Routledge Classics, 2001), s.9.

Söylemin “cümlelerin ötesinde bir dildir” tanımı dilbilimden gelmektedir. Bunu anlayabilmek için, geleneksel dilbilimin amacının dilin bir sistem olarak nasıl çalıştığını, temel bölümlerinin ve onları bağlayan kuralların neler olduğunu belirtmek ve bunları açıklamak olduğunu bilmek gerekir. Bu tanıma göre, eğer söylem analizi cümle ötesinde bir dil ile ilgilenecek ise bunun anlamı, analizde tek bir cümleden daha uzun bölümlerdeki yapısal örüntüleri araştırarak olmasıdır.³⁹

Dijk’a göre, sıralı cümlelerin anlamı, birleşik cümlelerdeki kadar olmasa bile bir diğerinin anlamına bağlı olabilir. Sözler, daha büyük bir bütünlük olarak yani bir metin halinde yeniden yapılandırılmaktadır. Bu bütünlük genellikle söylem adı verilen teorik yapıyı ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla metinsel yapısı olan bu sözler söylem olarak da kabul edilebilir. Kabul edilebilecek olmasından kasıt ise metnin iyi yapılandırılmış ve yorumlanabilir olmasıdır.⁴⁰ Ancak buna karşı çıkan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Widdowson, bir metnin cümlelerin ötesinde bir yapı olmasına gerek olmadığını, tam tersine daha küçük de olabileceğini söyler. Bu açıdan bakıldığında söylem için ‘kullanılan dil’ tanımı daha uygundur çünkü bu tanımda dili kimin kullandığı ve belirli bağlamlarda söylemi kullanan kişilerin hangi amaçla kullandığı gibi sorularla ilgilenilmektedir. Bu iki tanım da dilbilimsel bakış açısına aittir ancak söylemle ilgilenen herkes dilbilimci değildir. Dolayısıyla son tanım dilbilimsel özelliklerden ziyade sosyal pratiklerle ilgilenir.⁴¹ Bu çalışmanın analiz sisteminin de bu veriler ışığında gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Mills’in *Discourse* adlı kitabında belirttiği üzere, dilbilimcilerin söylem kelimesi için kullandıkları tanımlar edebiyatçıların ve kültür çalışmaları ile ilgilenenlerin yaptıkları tanımlardan oldukça farklıdır. Dilbilimciler için söylem, analizi yapılırken cümlelerin sınırlarının ötesine geçen bir yapıdır. Dilbilimciler dilin daha soyut ve idealize edilmiş şekilleriyle ilgilenmektense, bağlam içindeki dili incelemeyi tercih etmişlerdir. Sosyal psikoloji ile ilgilenenler ise söylem kelimesinin hem güç kavramı ile hem metnin analizi ile, hem de sosyal bilimlerle ilgili olması açısından, onu veri toplayarak ve veri analizi yaparak incelemektedirler. Eleştirel dilbilimciler ise metinleri politik amaçlarla incelemek istemektedirler. Bu gruptaki söylem analizi

³⁹ Deborah Cameron and Ivan Panovic, “Discourse and Discourse Analysis”, *Working with Written Discourse* içinde (London: SAGE Publication, 2014), s.4.

⁴⁰ Teun A. Van Dijk, *Text and Context* (New York: Longman, 1992), s.3.

⁴¹ Deborah Cameron and Ivan Panovic, “Discourse and Discourse Analysis”, *Working with Written Discourse* içinde, (London: SAGE Publication, 2014), s.4-6.

yapan araştırmacılar post-yapısalcı güç, bilgi ve gerçek gibi soruları metin analiziyle birleştirmektedirler. Ayrıca bazı teorisyenler söylem analizi yapmak için materyallerini sözlü iletişimden ya da diyaloglardan alsa da bazıları yazılı metinleri tercih etmektedir. Yazılı metinlerin söylem analizinde araştırmacılar dilin üretimindeki dolaylı norm ve kuralları açık hale getirirler. Söylem analizi sözceler içerisindeki dil fonksiyonlarını ve yapılarını tasvir etmek üzere bazı araçlar oluşturmuş, bu da geleneksel dilbilimcileri bağlamdan koparılmış kelimelerden bağlam içindeki kelimelere yönlendirmiştir.⁴²

Bu tanımlara bakıldığında, söylem kelimesinin sözlüklerde ve çeşitli teori kitaplarında oldukça farklı anlamlar taşıdığı görülür. Dilbilim sözlüklerinde söylem, dilin parçalarının bir arada nasıl kullanıldıkları ile de ilgilenen, asıl odak noktası dilin kullanımı olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bizi dilin nasıl kullanıldığını açıklamaya çalışan söylem analizi kavramına yönlendirmektedir.

1.2. Söylem Analizi (Çözümlemesi) Nedir?

Bu bölümde söylem çözümlemesi olarak da bilinen söylem analizi kavramı dilbilim sözlüklerinden faydalanılarak açıklanacaktır. Sonrasında ise söylem üzerine yazılmış kitap ve makalelerden ilgili kavram üzerine bilgiler sunulacaktır.

İlmer, Kocaman ve Özsoy'un *Dilbilim Sözlüğü*'nde söylem analizi (discourse analysis) yazılı ve sözlü dilde tümceler, sözcelerin ya da işlevsel birimlerin daha büyük birimler oluşturmalarının, kısacası dil kullanımının incelenmesi işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bu sözlüğe göre, söylem çözümlemesinin başlıca ilgi alanları şunlardır: a) konuşma çözümlemesi (konuşmada sıra düzeni, konuşmacıların rolleri, konu, konu değiştirme vb.), b) bağlaşıklık, bağdaşıklık (örn. ad-adıl ilişkileri, kavramlar arasındaki ilişkiler), c) iletişim ilkeleri (konuşanlar arasında uzaklık

⁴² Sara Mills, *Discourse* (London: Routledge Classics, 2001), s.131-158.

yakınlık, el yüz devinimleri vb.) d) değişik dilsel işlevlerin gerçekleşmesi (selamlaşma, açıklama, özür dileme vb.)⁴³

Vardar ise sözlüğünde söylem analizini tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme şeklinde açıklamıştır.

“Özellikle dile karşıt olarak ele alınan söz incelemelerinden kaynaklanan söylem çözümlemesine ilişkin çalışmalar günümüzde büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Kimi araştırmacılar gösterilenleri (içeriği) incelerken, kimileri geniş bağlamlar içinde göstergeleri ele almaktadır. Özellikle konuşan bireyle ürettiği tümceler ya da sözceyle yöneldiği topluluk üstünde durulmakta, bir ürün olarak sözceyle bir üretim ya da edim biçiminde algılanan sözceleme birbirinden ayrılmaktadır. Araştırmalarda dağılımsal dilbilimle üretici dönüşümsel dilbilgisinin yanı sıra, anlambilim ve göstergebilimden de büyük ölçüde yararlanılmaktadır.”⁴⁴

Sözlüklere göre söylem analizi, sadece var olan söylemin tanımlanması değil bunun okuyucu tarafından yorumlanması olarak da ele alınmaktadır. Değinilen diğer bir nokta ise söylem analizinin farklı disiplinlerden faydalananı olmasıdır. Söylemin bulunduğu ortam ve diğer unsurlar da dikkate alınabilmektedir. Bu durumda söylem analizi ‘her türlü sözel üretimi incelemek ve bağlam içinde üretilen her sözceyi çözümlemektir’ denilebilir⁴⁵. Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir şeklinde de ifade edilebilir. Ancak bu inceleme ifade edilen dilsel öğelerin basit bir incelenmesi olmayıp ifadelerin/söze dökülenlerin sözdizimsel ve semantik sınırlarının ötesine gitmeyi ve bu ötede yatan anlam ve içeriği incelemeyi gerektirmektedir denilebilir⁴⁶.

Söylem analizi “Kim, ne söylüyor?” sorusunu değil, “Ne anlatılmak isteniyor?” sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır.⁴⁷ Sözen’in açıklaması ise söylem analizinin amacını açıkça belirtmektedir: “İnsan dille ne yapar ya da dili nasıl kullanır? İnsanların ne söyledikleri önemlidir; fakat nasıl söyledikleri daha da önemlidir.

⁴³ *Dilbilim Sözlüğü*. Haz. Kâmile İmer, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy, Bs. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, s.227-228.

⁴⁴ *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Haz. Berke Vardar, Bs. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2007, s.179-180.

⁴⁵ Doğan Günay, *Söylem Çözümlemesi* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2018), s.27.

⁴⁶ Tolga Elbirlik, “Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015), s.174.

⁴⁷ Türker Baş; Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), s.27-29.

Konuşanlar kimlerdir ve onlar nasıl konuşurlar?”⁴⁸ Söylem analizi bu türden sorulara cevap aramaktadır.

Widdowson’a göre, söylem çalışmalarının görevi insanları kontrol ve ikna etmek için kullanılan dili açıklamak ve bunların dille nasıl başarıldığına dair kapsamlı bir temel oluşturmaktır. Ancak kelimelerin ve dilbilgisi kurallarının tek başlarına kullanılmasını bir bağlam oluşturmadan, diğer öğelerle bağlamadan vermek pek de bir şey ifade etmez.⁴⁹ Bu durumda söylem çalışmaları için kullanılan dil ile birlikte bağlam da çok önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada amaç ‘iyi’ ve ‘kötü’ kavramlarının dil aracılığı ile okuyucuya nasıl yansıtıldığı üzerinde durarak bir bağlam içerisinde söylem analizini gerçekleştirmektir.

1.3. Söylem Analizi Yöntemleri

Bazı söylem çalışmalarında dil ön planda tutulmuş ancak diğer çalışma disiplinlerine de incelemelerde yer verilmiştir. Örneğin Baş ve Akturan’a göre söylem analizi, metin veya konuşma biçiminde kullanılan dilin detaylı olarak analiz edilmesidir. Söylem analizinin odaklandığı nokta, bireylerin kendi dünyalarını anlamlandırmak için dili nasıl kullandıklarıdır. Amaç ise söylemin kendisini, yapısını ve fonksiyonlarını incelemek, farklı kişi ve zamanlara göre sonuçlarını saptamaktır. Söylem analizi, metinlerin veya dilin semantik ve sentaktik yapısını incelemekte ve söylemlerin hem dilbilimsel hem de sosyokültürel boyutlarını ele almaktadır.⁵⁰ Bir anlatıda aynı cümle kalıbı daha etkili olması amacıyla defalarca kullanılabilir. Bunun gramerde bir yeri yoktur ancak bu okuyucuyu/dinleyiciyi etkileyebilir. Dolayısıyla dilbilimsel söylem teorisinde sadece genel şartlara, morfo-sentaktik yapılarla, anlambilim ve edimbilime bakarak, metnin iyi yapılanmış olup olmamasını, yorumlanabilir olmasını ya da uygunluğunu anlayabiliriz. Ancak bu çalışma tek başına yeterli olmayabilir. Dilbilimsel söylem teorisinden beklenti; diğer söylem

⁴⁸ Edibe Sözen, *Söylem*, (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.13.

⁴⁹ H.G. Widdowson, *Discourse Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.75.

⁵⁰ Türker Baş, Ulun Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), s.27-29.

teorileriyle ilişkilendirilebilecek bir şekil almasıdır.⁵¹ Dilbilimdeki gelişmelere paralel olarak, söylem alanı disiplinler arası çözümlemelere izin vermektedir.

Kocaman'ın "Dilbilim Söylemi" adlı kitap bölümünde, söylem analizinin tarihi gelişimini açıkladığı sonsözde belirttiği üzere, söylemin anlaşılması için temel kavramlar: yapı, işlev, bağıntı, iletişim yetisi ve dil kullanımıdır. Bu kavramların açıklanmasında farklı bilimlerden yararlanılabilir ama dilbilim bu bilimlerin odağı durumunda olmalıdır, çünkü insan iletişiminin en etkin aracıdır dil; öyleyse dilbilim kavramlarının uzağına düşmüş bir söylem incelemesi eksik kalacaktır.⁵² Bu ifade toparlayıcı bir tanım niteliğindedir.

Yine benzer yaklaşımları şu şekilde görmekteyiz:

"Söylem analizi dilbilimsel açıdan söylemin cümle ötesi birimlerindeki anlamlarının ortaya konduğu bir yapı incelemesidir. Disiplinler arası bakış açısıyla söylemi açıklama ve yorumlama sürecidir. Toplumu, kültürü, ideolojileri, insanlar arası ilişkileri ve bireyi söylem aracılığıyla anlama ve aydınlatma çabasıdır. En genel tanımlamayla söylem analizi nitel bir yöntemdir. Söylem analizi için işlevsel bir bakış açısıyla söyleyebileceğimiz şey, onun toplumsal, kültürel ve ideolojik bağlamlardaki dil kullanımlarını inceliyor olmasıdır. Daha özet bir ifadeyle pragmatik ve söylem analizi, bağlamdaki kelimelerin analizidir."⁵³

Ancak analizlerde odak noktası her zaman dil olmayabilir. "Söylem analizinde mevcut olan şey, diğer yetkin yöntemlere karşın *bir anlama çalışması* ya da *toplumsal gerçekliğin yorumu* olmasıdır. Söylem analizi, üretilen şeylerin yolunu ve yöntemini ortaya çıkarmaya gayret eder."⁵⁴ Tüm bunlar da zengin bir çalışma türü olduğunu kanıtlamaktadır. Bundan dolayı söylem analizini gerçekleştirmek için farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

"Söylem analizi hakkındaki farklı yaklaşımlar, bu analizin bir sosyolinguistik çalışma, bir metin analizi, bir sosyal analiz ya da eleştirel analizden hangisi olduğu sorusunu akıllara getirir. Konuya farklı açılımlar getirilse de söylem analizi bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan reflektif ya da eleştirel analizdir. Bu tür bir analiz, dili bir eylem, iletişim formu ve sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır."⁵⁵

⁵¹ Teun A. Van Dijk, *Text and Context* (New York: Longman, 1992), s. 4-5.

⁵² Ahmet Kocaman, "Dilbilim Söylemi", *Söylem Üzerine* içinde (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2003), s.11.

⁵³ Tolga Elbirlik, "Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi" (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015), s.4, 172, 213.

⁵⁴ a.g.t., s.173.

⁵⁵ a.g.t., s.177.

Cameron ve Panovic'in "Söylem ve Söylem Analizi'nde" (Discourse and Discourse Analysis) belirttiği üzere söylem analizi:

1. Sosyal bilimlerde bir araştırma metodudur.
2. Konuşmaların ve metinlerin nasıl düzenlendiği üzerine deneysel bir bilgi bütünüdür.
3. İnsan iletişiminin çalışma sistemi ve doğası üzerine var olan çeşitli teorilerin ayrıca sosyal gerçekliğin üretimi ve reproduksiyonu üzerine oluşturulmuş teorilerin yuvasıdır.
4. Hem dil hem de hayatla ilgilidir.⁵⁶

Bu açıklamanın dilbilim ve sosyoloji ile ilgili olan iki görüşü de bir araya getirdiğini görebilmekteyiz.

1.4. Söylem Analizi Yöntemlerinin Farklı Tasnifleri

Söylem analizi yöntemleri farklı şekillerde gruplandırılabilir. Johnstone, söylem analizini akademik bağlantısı olan ya da olmayan çalışmacıların kullanabileceği (kullandığı) bir araştırma metodu olarak açıklamaktadır.⁵⁷ Fairclough'a göre semantik bağlamda söylem analizi oldukça geniş bir çalışma alanı haline gelmiştir. Dolayısıyla da, her bir disiplinde farklı yaklaşımlar mevcuttur.⁵⁸ Bu sebeple söylem analizi yöntemlerini eleştirel yaklaşımlar ve eleştirel olmayan yaklaşımlar şeklinde iki gruba ayırır.

Sözen ise söylem analizi yöntemlerinin tasnifi konusunda oldukça kafa karıştırıcı bir durumun var olduğunu, bunun temel sebeplerinden birinin sosyal teorilerin bazı analizlerde kullanılıp bazılarında kullanılmaması olduğunu belirtmektedir. Ona göre sosyal teorileri kullanmayan analizler salt dilbilimi, sosyoloji ya da sosyal psikolojiden etkilenerек klasik nitelik analizlerine daha yakın bir yerde konumlanırlar. Sosyal teorileri kullanan analizler ise; Foucault'nun söylem teorisinde kullanılan analizler, metinsel ya da dilbilimsel analizler olmak durumundadır.⁵⁹

⁵⁶ Deborah Cameron and Ivan Panovic, "Discourse and Discourse Analysis", *Working with Written Discourse* içinde (London: SAGE Publication, 2014), s.13

⁵⁷ Barbara Johnstone, *Discourse Analysis*, (U.S.A: Blackwell Publishing, 2008), s.XIII.

⁵⁸ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change* (Cambridge: Polity Press, 2006), s.12.

⁵⁹ Edibe Sözen, *Söylem* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.81.

Mills'e göre, üç tip söylem analizi biçimi vardır. Bunlar dilbilimdeki söylem analizleri, sosyal psikoloji alanında yapılan analizler ve eleştirel dilbilim analizleridir.⁶⁰

Yang&Sun'un söylem analizi türlerini açıklamak üzere yazmış oldukları makale oldukça kapsamlıdır. Onlara göre, söylem analizi üzerine daha önceden yapılan farklı kategorilere ayırma çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Araştırmalar genellikle üç ana disipline ayrılabilir: dilbilimsel çalışmalar, dilbilimsel olmayan çalışmalar ve disiplinler arası çalışmalar. Dilbilimsel çalışmaların içerisinde Antropolojik-Dilbilimsel çalışmalar, Sistematik-Fonksiyonel Dilbilimsel çalışmalar ve Sosyolinguistik çalışmalar sayılabilirken; dilbilimsel olmayan çalışmalar olarak Felsefi Çalışmalar Açısından Söylem ve Tahkiye Söylemi ele alınabilir. Disiplinler arası çalışmalarda ise Eleştirel Söylem Analizi yer almaktadır.⁶¹

1.4.1. Antropolojik-Dilbilimsel Söylem Analizi

Antropolojik bakış açısına göre dilin ana özelliği, doğası gereği iletişim amacıyla kullanılıyor olmasıdır. Dil, sosyokültürel süreçleri yüz yüze iletişim aracılığıyla oluşturur. Dilin en önemli özelliği, etkileşimde bulunurken oluşmasıdır ve dilin özellikleri ancak sosyal bağlamda konuşma gerçekleşirken incelenmesi durumunda ortaya çıkarılabilir. Konuşmada kullanılan ifadelerin yanı sıra konuşma sürecine de dikkat edilir. Bu tür söylem analizinin merkezinde karşılaştırma yer almaktadır. Bu analizi kullanan araştırmacılar belirli bir grubun, belirli bir durumda yaptığı iletişimin parçalarını ele alarak bir diğeriyle ya da kendi içinde karşılaştırma yöntemi ile söylemi incelemektedirler.⁶² Bu durumda bu analize göre ana nokta sözlü iletişimidir ve yöntem olarak karşılaştırılma tercih edilmektedir.

1.4.2. Sistematik-Fonksiyonel Dilbilimsel Söylem Analizi

Sistematik-Fonksiyonel dilbiliminin odak noktası 'kullanılan dil'dir. Dolayısıyla dilin yapısını açıklamaktan ziyade fonksiyonu yani neden kullanıldığı üzerinde

⁶⁰ Sara Mills, *Discourse* (London: Routledge Classics, 2001), s.131.

⁶¹ Wenxing Yang & Ying Sun, "Interpretation of 'Discourse' from Different Perspectives: A Tentative Reclassification and Exploration of Discourse Analysis", *The International Journal - Language Society and Culture* içinde (Yangzhou, 2010), s.128.

⁶² Susan Phillips, "Method in Anthropological Discourse Analysis: The Comparison of Units of Interaction", *Journal of Linguistic Anthropology*, (c.23, s.1, 2013), s.83.

durulmaktadır. Halliday'e göre dilbilim, gerçek cümlelerin fonksiyonları ile ilgilenmelidir. Nitekim onun için önemli olan anlamdır. Ayrıca bu analiz türünde 'bağlam' anahtar terimlerden bir tanesidir. Bu tür analiz gerçekleştiren çalışmacılar durum bağlamını(context of situation) üç ana hat ile ele almaktadır. Bunlardan bir tanesi alandır (field). Alan bizlere konuya ya da ne hakkında konuşulduğuna dair bilgi verir. Biçem (tenor) bizlere konuşmacılara ve aralarındaki ilişkinin ne olduğuna dair bilgi sunar. Ve son olarak mod (mode) dilin hangi rolü üstlendiğini ve bu üstlendiği rolü nasıl gerçekleştirdiğini (yazılı ya da sözlü) verir. Sistematik-Fonksiyonel dilbilim dili kendi içerisinde söylem-anlambilimi, kelime-gramer, ses ya da yazıbilimi olmak üzere üç ana noktada ele alır.⁶³ Görüldüğü üzere sistematik fonksiyonel dilbilim söylem analizi için bağlam konusuna bakış açısı itibarıyla önem arz etmektedir.

1.4.3. Sosyolinguistik Açıdan Söylem Analizi

Sosyolinguistik ve söylem analizi kavramları birbirine çok yakın kavramlar olup, çoğu alanda birbirleri yerine kullanılabilirler. İki alanın da kaynakları ortaktır. Ancak bir ayrım yapılacak ise başlangıçta, söylem analizi yapan bir araştırmacının, konuşma dili ya da dillerin karıştırılması (code mixing) ile nispeten daha az ilgilenmiş olduğu ancak sosyolinguistik çalışma yapan bir araştırmacının da yazılı metin ya da politik söylem çalışma konusunda isteksiz olduğu söylenebilir.⁶⁴ Yani söylem çalışmaları yapanlar daha çok yazılı metinlerle ilgilenirken, sosyolinguistik çalışmalar yapan araştırmacıların sözlü ifadelere yoğunlaştıkları söylenebilir. Nitekim sosyolinguistler dilin toplum ile ilişkisini inceler, bunu da en yaygın iletişim türü olan sözlü iletişim üzerinden yapmaları daha etkili sonuçlar verebilir.

Achard'a göre, sosyolinguistik bir konu ya da bir konunun altbölümü şeklinde düşünülmemelidir. Daha çok farklı kaynakları olan üç konunun buluşma noktasıdır. Bu konular: insan toplumlarında dilin sosyolojik yeri, dil değişkelerinin ve

⁶³ Wael Almurashi, "An Introduction to Halliday's Systemic Functional Linguistics", *Journal for the Study of English Linguistics* (2016, c.4, s.1), s.70-80.

⁶⁴ Josiane Boutet ve Dominique Maingueneau "Sociolinguistics And Discourse Analysis: Ways Of Saying, Ways Of Doing", *Langage et société* (2005, c. 4, s.114), s.22.

problemlerinin ‘dilbilimsel’ sorunu ve de dilin sosyal bağlamda kullanımının ‘pratik’ sorunudur.⁶⁵

1.4.4. Felsefi Çalışmalar Açısından Söylem Analizi

Bu tür söylem çalışmalarında en önemli isimlerden biri Foucault’dur. Zira Foucault güç, bilgi ve söylem arasındaki ilişki üzerine yaptığı çalışmalarla bilinir. Saussure’nin ‘langue’ ve ‘parole’ yapısına karşıt olarak Foucault kendi söylem teorisini ortaya koymuştur. Ona göre söylem sadece bu iki terimle anlaşılamaz. İfadeler kendisinden önce ve sonra gelen ifadelerle anlam kazanırlar. Bağlamına göre ifadelerin anlamları değişiklik gösterirken, kendileri de bağlamı değiştirirler. Söylemin oluşumu ve işlevleri ile de ilgilenirler. Foucault’cu ekoldeki araştırmacılar, kullanılan dilden ziyade sosyal hiyerarşi üzerinde durmaktadırlar. Güç ilişkileri, ideoloji ve bilgi de temel konularını oluşturmaktadır.⁶⁶

1.4.5. Tahkiye Temelli Söylem Analizi

Anlatı söylemi olarak da bilinen bu çalışma alanı, adından da anlaşılabilceği üzere edebiyatı konu alır. Disiplinler arası çalışmaların artması itibarıyla edebiyatta söylem analizi yönteminden de faydalanılmaktadır. Edebi dil genellikle söylem analizinin konusunu oluşturan konuşma ya da yazı dili ile estetik kaygılar taşıması itibarıyla aynı değildir. Ancak yine de toplumu etkilemesi ve yansıtması açısından söylem için değerli bir veri kaynağı olabilmektedir.

Tahkiye söyleminin de farklı yöntemleri bulunmaktadır. Propp’un masal incelemeleri başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Propp, farklı masalları ele alarak ortak noktalarını belirlemiş ve bir şema ortaya koymuştur. Yani bu çalışma farklı hikâyeler ele alınarak, tahkiyenin nasıl yapıldığına dair bir düzlem oluşturma çalışması olarak görülebilir.

Diğer bir yöntem, bir tahkiyeyi semantik bir bütünlük olarak ele alarak incelemektir. Bu görüşte motif kavramı karşımıza çıkmaktadır. Motif, anlatılan olayın semantik gösterimidir. Durumları ve eylemleri bildiren motiflere farklı isimler verilir.

⁶⁵ a.g.e., s. 22.

⁶⁶ Wenxing Yang & Ying Sun, “Interpretation of ‘Discourse’ from Different Perspectives: A Tentative Reclassification and Exploration of Discourse Analysis”, *The International Journal - Language Society and Culture* içinde (Yangzhou, 2010), s.131.

Eylemler bir amaca yönelik olup olmamasına göre gruplandırılır. Bu şekilde tahkiyeyi oluşturan unsurlar kategorilere ayrılarak incelemeye alınır.⁶⁷

Genette'in tahkiye söylemi üzerine yazmış olduğu kitap oldukça kapsamlı olup, referans kitap olarak dikkat çekmektedir. Genette edebiyat eserini yorumlamaktan ziyade, eserde kullanılan yapıları ve araçları inceler.⁶⁸ Bu şekilde hikâye ve tahkiye arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Bu ilişkiyi açıklamak için de Todorov'un sistemini kullanarak üç kategori oluşturur. Bunlardan bir tanesi tahkiye zamanı ve hikaye arasındaki ilişkiyi inceleyecek olan zaman (tense), ikincisi kip (mood) ve üçüncüsü de tahkiye durumu yani 'ses' (voice) şeklinde kullanılacak olan gerçek ya da ima edilen anlatıcıdır.⁶⁹

1.4.6. Eleştirel Söylem Analizi

Eleştirel dilbilimcilerin yaptıklarını bir adım ileri götüren ve son 20 yılın da en fazla tercih edilen yöntemlerinden biri ise Eleştirel Söylem Analizidir. Eleştirel söylem analizi dendiğinde akla gelen isimlerden bir tanesi van Dijk'tır. Ona göre eleştirel söylem analizi temelde sosyal ve politik bağlamlardaki konuşma ve metinler aracılığıyla sosyal eşitsizliğin nasıl uygulandığı, üretildiği, haklı çıkarıldığı ve diretilindiğini inceler. Bu araştırmalar aracılığıyla da analistler sosyal eşitsizlikle mücadele ederler. Bu analizin tek bir çalışma yöntemi yoktur. Bu analizle ilgilenen araştırmacılar farklı disiplinleri bir araya getirerek çalışmalarını gerçekleştirmektedirler.⁷⁰ Eleştirel söylem analizi, dilin sadece sosyal ve politik bağlamlardan etkilenmediği, hatta dilin kendisinin de bu bağlamların oluşmasına yardımcı olduğu görüşüne dayanarak söylemin sosyal ve politik bağlamı ile ilgilenir.⁷¹ Yani sadece var olan sosyal ve politik durumla ilgilenmez, söylemin bu bağlamları nasıl oluşturulduğu ile de alakadar olur. Huckin, Andrus ve Clary-Lemon'ın sunmuş oldukları makalede analizcilerin hangi ilkelere dayanarak analiz yaptıklarını açıklamışlardır.

⁶⁷ Thomas G. Pavel, "Literary Narratives", *Discourse and Literature* (1985, c.3), s.97.

⁶⁸ Jonathan Culler, "Foreword", *Narrative Discourse* (New York: Cornell University Press, 1983), s.8.

⁶⁹ Gerard Genette, *Narrative Discourse* (New York: Cornell University Press, 1983), s.32.

⁷⁰ Teun A. Van Dijk "Critical Discourse Analysis", *The Handbook of Discourse Analysis*, içinde (U.K: Wiley Blackwell, 2015), s.466.

⁷¹ Fran Tonkiss, "Discourse Analysis", *Research Society and Culture* 2nd Edition içinde (London: Sage Publication, 2004), s.407-408.

- Eleştirel Söylem Analizi sosyal problemlerle ilgilenir.
- Güç ilişkileri karmaşıktır.
- Söylem toplum ve kültürü oluşturur.
- Söylem ideolojik işlerle ilgilenir.
- Söylem tarihidir.
- Metin ve toplum arasındaki ilişki sağlanır.
- Söylem analizi yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.
- Söylem sosyal bir hareket şeklidir.⁷²

Yukarıda belirtildiği üzere söylem analizi yöntemlerini birkaç farklı sınıflandırma ile görmek mümkündür, nitekim söylem ve söylem analizinin çok farklı tanımları mevcuttur. Ancak günümüzde yeni ekol, tek bir alanı ya da teoriyi takip etmektense disiplinler arası bir çalışma yapmaktır. Bu çalışmada bizim de benimsediğimiz, uygulamaya çalıştığımız inceleme tarzı bu şekilde olacaktır.

1.5. Söylem Analizinin Tarihi

1928 (*ilk İngilizce çevirisi 1958*) yılında yayımlanan Vladimir Propp'un "*Masalın Biçimibilimi*" adlı eseri, söylem analizinin adı konulmamış nitelikli ilk örneğidir.⁷³ Bu eser bütüncül bir yaklaşımla masalların tamamını göz önüne alıp, otuz bir adet ortak nokta tespit eder. Bu noktaların birer işlevi olduğunu düşünerek, bunları işlev şeklinde adlandırır. Sonrasında ise bu işlevlerin dışında kalan özellikleri tespit eder. Hangi işlevin hangi kişiyle bağdaştığını ortaya koyar ve yeni kişilerin masallara nasıl girdiğini açıklar. Sonrasında ise ortaya koyduğu ortak işlevleri bir masala uygulayarak bu sınıflandırmalarda ortaya çıkabilecek sorunları inceler.⁷⁴

Söylem analizi çalışmaları modern dilbilimde ise Noam Chomsky'nin hocalarından biri olan Zelling Harris'in 1952'de yayımlanmaya başlayan makaleleriyle öne

⁷² Thomas Huckin, Jennifer Andrus, ve Jennifer Clary-Lemon, "Critical Discourse Analysis and Rhetoric and Composition", *College Composition and Communication* (2012, c.64), s.108.

⁷³ Tolga Elbirlik, "Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi", (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015), s.165.

⁷⁴ Vladimir Propp, *Masalın Biçimibilimi*, çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat (İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınevi), 1985.

çıkıştır. Harris “*Discourse Analysis*” terimini kullanan ilk yapısalci dilbilimci olmuştur.⁷⁵

Söylem analizi ilk dönemlerde ortaya çıktığında dilbilimsel olarak metinler halinde ele alınırken, sonraki dönemlerde eleştirel söylem analizi kavramı ile birlikte farklı alanlardan da faydalanarak disiplinler arası bir çalışma haline gelmiştir. Sözen söylem analizinin yakın tarihini şu şekilde anlatmaktadır:

1960’lı yıllarda, dilbilimci de Saussure yapısalcılık anlayışından etkilenerek, konuşmaya dayalı anlatım ve mit’e ilişkin genel bir teori ortaya koyma teşebbüsünde bulunur. De Saussure’cü yapısalcılık hümanist toplum nosyonunu kullanır. Söylemler arası farklılık, bu görüş içinde göz ardı edilir. Fransa’da vuku bulan 1968 Mayıs öğrenci olayları ve özellikle kadınların, eşcinsellerin ve solcuların mücadelesiyle, söylem kavramı farklı boyutlar kazanır. “Söylemlerarası mücadele” fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte, yapısalcılıktan kopmalar başlar. Söylemler tarafsız olmayan bilgiler şeklinde bireylerin farklı konuşma biçimleri şeklinde düşünülür. 1970 sonrası çalışmalarda ise söylem “anlamaların nasıl yapılandığını” açıklamak için kullanılır. Yine aynı yıllarda söylem ve ideoloji arasındaki farklar incelenir.⁷⁶

Dilbilimciler 1960’larda her ne kadar göstergebilimsel ve dilbilimsel metotları metin ve iletişimsel ifadelerle uygulamaya uğraşsa da, 1970’lerin başları sistematik söylem analizi ile tam anlamıyla ilgilenen, onu farklı disiplinler içinde ayrı, bağımsız bir yönelim olarak alan monografılar ve derlemelere tanıklık etmiştir. Yetmişlerin başlarında dilbilimde diğer bir önemli gelişme Austin, Grice ve Searle’nin söylem üzerine yazdıkları felsefi eserlerdir. Sosyolinguistler dil değişkesi ve sosyal bağlamın rolünün önemini ele alırken, bu eser söz eylemleri sadece cümleler olarak değil, aynı zamanda sosyal eylemin bir şekli olarak ele alır.⁷⁷

1980’lerden sonra ise, eleştirel söylem analizi sosyal bilimlerde sağlam bir yer edinmiştir. Eleştirel söylem analizi, tam olarak dilbilimsel bir bölüm olmaktan ziyade oldukça karmaşık olan sosyal bir görüngüdür; bu yüzden disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir. Eleştirel söylem analizi resmi olarak van Dijk’in *Discourse and Society* dergisinin yayımlanmaya başlaması ve aynı zamanlarda birkaç kitabın da

⁷⁵ Tolga Elbirlik, “ Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi”, (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015), s.167.

⁷⁶ Edibe Sözen, *Söylem* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.30-31.

⁷⁷Teun van Dijk, “ Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline”, *Handbook of Discourse Analysis* içinde(London: Academic Press, C.3, Vol. I), s.4-5.

yayınlanması ile ortaya çıkmıştır. Eleştirel söylem analizi, söylemi sosyal pratiklerin bir türü olarak ele almaktadır.⁷⁸ Fairclough ve Wodak da bu alanda öncü isimlerdendir.

1.6. Türkiye’de Söylem Çalışmaları

Türkiye’de söylem üzerine sosyoloji, siyaset bilimi, reklamcılık, edebiyat, eğitim, gazetecilik ve dilbilim gibi birçok farklı disiplinlerden çalışmaların bulunması dikkat çekmektedir. Ancak bu çalışma dilbilim ile daha yakından ilgili olduğundan, bu kısımda özellikle dilbilim alanında yapılan çalışmalara yer verilecektir.

Erbirlik’in “Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi” başlıklı doktora tezi oldukça kapsamlı bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Elbirlik çalışmasında söylem kavramını ayrıntılı bir şekilde açıklamış, ayrıca sosyal bilimlerin farklı alanlarda çalışmış bilim insanlarının bakış açıları ile söylem kuramlarına değinmiştir. Söylem analizinin çeşitlerine ve metotlarına da yer verdikten sonra, XVI. yüzyılda yazılmış olan üç farklı siyasetnamenin mikro ve makro yapılarının analizlerini yapmıştır. Yani bağlaşıklık ve bağdaşıklık açısından bu siyasetnameleri değerlendirmiştir. Mikro yapıda cümleler arasındaki bağıntıyı, artgönderim ya da öngönderimleri ve eylemin zamanını incelerken; makro yapıda ise metnin bölümleri arasındaki ilişkiyi incelemiş, olay örgüsü, anlatıcı gibi noktaları ele almıştır.⁷⁹

Erkan Yılmaz’ın “Türkçe Söylem Belirleyicilerinin Edimbilimsel Açıdan İncelenmesi: Yani, İşte ve Şey” başlıklı doktora tezi Türkçe sözlü söyleminde bu üç belirleyicinin ne işlevde kullanıldığını açıklama amacı gütmektedir. Bu üç

⁷⁸https://www.researchgate.net/publication/238105100_DCA_-_Critical_Discourse_Analysis [Erişim: 01.01.2019]

⁷⁹ Tolga Elbirlik, “Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi”, (Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2015).

belirleyicinin tanımı ve açıklaması yapıldıktan sonra örnekler üzerinden işlevleri belirtilmiştir. Her bir işlevine örnek verilip açıklaması yapılmıştır.⁸⁰

Ali Altun'un "Ideological Discourse Markers in John Mcgrath's *The Cheviot, The Stag And The Black, Black Oil*" başlıklı yüksek lisans tezi de yine bir edebi eseri ele aldığı için çalışmamıza yakın bulunmuştur. Altun bir tiyatro oyununu ele alarak eleştirel söylem analizi yöntemini uygulamıştır. Kelime seçimleri, sözedim teorileri ve işbirliği ilkesini göz önüne alarak eseri incelemiş ve eserin altında yatan ideolojiyi açığa çıkarmaya çalışmıştır.⁸¹

Işın Demirşahin'in "Türkçenin Söylem Yapısı" başlıklı doktora tezi yine dikkat çeken çalışmalardan biridir. Bu tezde Türkçedeki anlık söylem incelenmiş olup, söylem bağlaçları üzerinde durulmuştur. Söylem bağlaçları yüklem olarak düşünülse de, sözbilimsel yüklem ile arasındaki fark da incelemeye alınmıştır. Türkçe Söylem Bankasından ve Sözlü Türkçe Derlem Demo sürümünden faydalanılmış ve bağıntılar arası yapılaşmalar incelenmiştir.⁸²

Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde söylem üzerine yapılan tezlere bakıldığında ise kısıtlı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Ali Haydar Karadamla'nın "Emine Işınsu Romanlarına Dayalı Bir Söylem Analizi Denemesi" başlıklı yüksek lisans tezi bu listede yer almaktadır. Karadamla, Eleştirel Söylem Analizini kullanarak Işınsu'nun üç romanını incelemiş ve yazarın dil ideolojisini ortaya koymaya çalışmıştır.⁸³ Ayşe Şener de "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey Ve Oğulları, Sessiz Ev Ve Kar Romanlarında "Politik Söylem" başlıklı tezinde Orhan Pamuk'un romanlarında politik söylemi çalışmıştır.⁸⁴

Selim Somuncu'nun "Türk Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-İdeoloji" başlıklı doktora tezi belirli dönem romanlarının ideolojik okuması

⁸⁰ Erkan Yılmaz, "Türkçe Söylem Belirleyicilerinin Edimbilimsel Açıdan İncelenmesi: Yani, İşte ve Şey", (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2004).

⁸¹ Ali Altun, "Ideological Discourse Markers in John Mcgrath's *The Cheviot, The Stag And The Black, Black Oil*", (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2012).

⁸² Işın Demirşahin, "Türkçe'nin Söylem Yapısı", (Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2015).

⁸³ Ali Haydar Karadamla, "Emine Işınsu Romanlarına Dayalı Bir Söylem Analizi Denemesi", (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2018).

⁸⁴ Ayşe Şener, "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey Ve Oğulları, Sessiz Ev Ve Kar Romanlarında "Politik Söylem", (Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2016).

şeklinde nitelendirilebilir. Bu tezde ideolojilerin söylemi nasıl şekillendirdiği incelenmiştir.⁸⁵

Görüldüğü üzere maalesef söylem çalışmaları, dünyada edindiği yeri Türkiye’de özellikle de Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde bulamamıştır.

⁸⁵ Selim Somuncu, “Türk Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-İdeoloji”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013).

2. NÂMIK KEMAL ÜZERİNE

2.1. Nâmık Kemal'in Hayatı

Nâmık Kemal 21 Aralık 1840 tarihinde Tekirdağ'da doğmuştur. Çocukluğu annesinin vefatından sonra dedesi Abdülatif Paşa ve ailesi yanında geçmiştir. Abdülatif Paşanın tayinleri dolayısıyla farklı bölgelerde bulunmuştur.⁸⁶ Paşa ile Kars'a gidişinin ardından orada tasavvuf ve edebiyat öğrenmiş ve hocasının etkisiyle yavaş yavaş şiire başlamıştır. Kırım muharebesine denk gelmiş ve bu muharebeden etkilenmiştir. Bunu *Vatan yahûd Silistre* veya *Cezmî* gibi eserlerindeki karakterlerde görebilmekteyiz. Sofya Kaymakamı olarak çalıştığı dönemde Arapça ve Farsça dersler almıştır. Burada kendini geliştirmiş ve yazmış olduğu gazeller, nazîreler ve mersiyeler ile şair kimliği kazanmış ve Nâmık mahlasını almıştır. Sonrasında İstanbul'da Tercüme odasında memuriyet görevi yapmıştır. Bu görevi sürdürürken İstanbul'daki edebiyatçılarla ilişkisi daha da gelişmiştir. 1861 yılında Encümen-i Şuarâ'ya girmiştir.⁸⁷ Sonrasında Şinasi ile tanışan Kemal, onun gazetesinde görev almıştır. Şinasi Kemal'in ilgisini siyasi ve içtimaî konulara çekmiş, şiirin yanı sıra düz yazı ile ilgilenmesini de sağlamıştır. Çevirilerini yaptığı Montesquieu'nun fikirlerini de benimsemiştir.⁸⁸ Şinasi ayrıldıktan sonra gazetede tek başına kalan Kemal'in ilgisi eğitim konularına kaymıştır. Kadınların okutulması meselesini de ilk o ortaya atmıştır. Edebiyat ve dil, tıp eğitiminde dilin Fransızca olması, kahvehanelerde Rumca şarkılar söylenmesi gibi çeşitli konularda eleştirel yazılar yazmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), s.342-343.

⁸⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nâmık-kemal> [Erişim: 29.01.2019]

⁸⁸ Önder Göçgün, *Nâmık Kemal* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), s.6.

⁸⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nâmık-kemal> [Erişim: 29.01.2019].

Bir yandan bu yazılarla uğraşırken bir yandan da ülkede meşrutiyeti kurmak amacıyla İttifak-i Hamiyyet adında gizli bir örgüte katılmıştır. Yazılarında da siyasi göndermeler artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yazarlık yapması yasaklanmış ve Erzurum'a vali olarak atanmıştır. Bir şekilde Erzurum'a gidişini geciktirerek Şinasi'nin yanına Fransa'ya gitmiştir. Ancak Şinasi'nin Yeni Osmanlılara karşı mesafeli tavrından dolayı, Kemal Londra'ya geçmeyi daha uygun bulmuştur. Yeni Osmanlılar ile birlikte bir gazete çıkarmış ancak bu gazeteden bir süre sonra siyasi sorunlardan dolayı ayrılmıştır. Kemal 1870 yılında İstanbul'a dönmüştür. Avrupa'da geçirdiği süre içerisinde edebiyat ve sanat konularında eserler vermekten ziyade siyaset ile ilgilenmiştir. Ancak fırsat buldukça tiyatroya gittiği ve Shakespeare okuduğu tahmin edilmektedir.⁹⁰

İbret gazetesinin kiralanmasının üzerine Kemal orada başyazar olarak görev almıştır. Tiyatro konusunda da bir komitede yer alan Kemal, yazdığı konuların sakıncalı bulunmasından dolayı gazete bir ay süreyle kapatıldığında *Vatan yahud Silistre* isimli eserini tamamlamıştır. Bu tiyatro eseri memlekette ciddi yankılar uyandırmış, bununla ilgili haberler gazetede yer almıştır.⁹¹ Bir süre sonra ise gazete, hükümet tarafından bir daha çıkmamak üzere lağvedilmiş, Kemal ve diğer gazete yazarları sürgün edilmiştir. Ancak bu sürgünün tiyatro ile ilgisi olmadığı düşünülmektedir. Nitekim oyun sonraları başka yerlerde de oynanmaya devam etmiştir. Kemal, Magosa'daki bu sürgün dönemini oldukça verimli geçirmiş, gazetecilikten sonra edebi faaliyetlere ağırlık vermiştir. Diğer bütün tiyatro eserlerini ve ilk romanı olan *İntibah*'ı da bu sırada yazmıştır.⁹²

V. Murad'ın tahta geçmesinden hemen sonra Kemal ve arkadaşları sürgünden kurtulmuşlardır. Kemal, İstanbul'a döndüğünde coşkuyla karşılanmıştır. Meşrutiyet için bel bağladığı V. Murad'ın ise akli dengesinin yerinde olmaması Kemal'i hayal kırıklığına uğratmıştır. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla önemli bir göreve getirilmiş, Kanun-i Esasiyi hazırlamak için kurulan heyete üye olmuştur. Ancak bu dönemdeki sorunların sonucunda bir süre hapis yatan Kemal kendi seçeceği bir Akdeniz adasında yaşamaya mecbur edilmiştir. Midilli'de yaşamaya başlayan

⁹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), s. 350-351.

⁹¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nâmık-kemal> [Erişim: 29.01.2019].

⁹² Önder Göçgün, *Nâmık Kemal* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), s.12.

Kemal, bir süre sonra buraya mutasarrıf olarak atanmıştır. Bu sürede de *Cezmî* romanını tamamlamıştır. Bir süre sonra da Rodos mutasarrıflığına nakledilmiştir. Oradaki problemlerden sonra Sakız adasına atanmış; sağlığının bozulmasından sonra da 2 Aralık 1888 tarihinde vefat etmiştir.⁹³

2.2. Bir Edebiyatçı Olarak Nâmık Kemal ve Dil Görüşü

Nâmık Kemal şiirleri ile oldukça dikkat çekmiş, vatan ve hürriyet şairi olarak adlandırılmıştır. *İntibah* romanında her bir bölümün başında bulunan beyitler yazarın şiir merakını ortaya koymaktadır. Kemal, gazete yazıları ile birlikte nesre geçiş yapmıştır. Yaptığı çeviriler ve yazdığı fıkralar ile nesre başlayıp; makaleler, tiyatro oyunları ve romanlar yazmıştır. En fazla eseri ise tiyatro alanında vermiş ve makalelerinde olduğu gibi vatan, vatanseverlik ve aile gibi konuları işlemiştir.⁹⁴

Roman türünde ise *İntibah* ve *Cezmî* olmak üzere iki adet eseri bulunmaktadır. Edebiyatımızda henüz yeni yeni gelişme gösteren bu türde eserler verirken bir yandan da romanı roman yapan özellikler üzerine görüşlerini bildirmiştir. Romanı baştan geçen bir olay, ruhsal özellikleriyle birlikte kişiler, dış mekân ve sosyal ortam olmak üzere üç boyutuyla ele almaktadır. Yazarın *İntibah*'ta karakterlerin portrelerini oluştururken iç dünyalarına da yer vermesi açısından, Dino'nun belirttiği üzere Türk romanında yeni bir anlayışa öncülük ettiği söylenebilir. Diğer bir özelliği ise dış dünyaya dikkat çekmesidir. Çamlıca ve Boğaziçi'ndeki yalı tasvirlerine romanda yer vermesi bir yeniliktir.⁹⁵

Nâmık Kemal'in "Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir" adlı makalesi Türkçede ilk defa edebiyat ve dil konularını bu kadar etraflı şekilde ele alması açısından dikkat çekmektedir.⁹⁶ Ona göre, söz bir iletişim aracıdır. Edebi eserlerde kalıcılık ise bu sözün anlamı ile bütünleşmesine bağlıdır. Edebiyat millettten ayrı düşünülemeyeceğinden, eserlerde halkın anlayacağı bir dilin

⁹³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nâmık-kemal> [Erişim: 29.01.2019].

⁹⁴ a.g.e.

⁹⁵ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s.25.

⁹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), s. 348.

kullanılmasının uygun olacağını belirtmektedir. Ona göre, eski edebiyatta ise halkla bu bağ kurulamamıştır.⁹⁷

Eski edebiyatı eleştiren Kemal, eski edebiyatçıların gerçek dışı bir imaj sergilediklerini vurgulamış yeni edebiyatın ise gerçeğe daha uygun olduğunu belirtmiştir. Şiir dilinin Türkçe olması için aruz veznini bir engel olarak görmüş, onun yerine hece veznini önermiştir. Ancak hece vezninin aruza göre ahenk bakımından zayıf olduğunu da kabul etmiştir. Karagöz ve orta oyunu gibi halka hitap eden eserleri ise amiyane bulmuştur. Yazıda halk dilinden ifadelerin kullanılmasının karşısında olmuş, imla ya da kelime bakımından eski Türk lehçelerinden faydalanılmasına olumlu bakmamıştır. Önerisi ise dilimize yerleşmiş kelimelerin imlalarının Türkçeleşmiş hallerinin korunması olmuştur.⁹⁸

Parla; Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Ahmet Midhat, Recâizâde Ekrem gibi önemli kişilerin hepsinin dilin sadeleşmesinden yana olduğunu belirtmektedir. Hepsi yeni türlerin denenmesinden yanadır. Çekinceleri vardır ama bu çekinceler biçim ile değil, içerik ile ilgilidir. İçeriği ahlak normlarını tehdit etmedikçe ve bildirisi ahlaki olduğu sürece, yeni türleri deneme konusunda hem kendileri heveslidir, hem de başkalarını teşvik ederler. Kemal'in Divan Edebiyatı üzerine görüşlerini bildirirken çok şaşırtıcı bir benzetme kullandığını da aktarmaktadır: “Hıristiyan mevtaları gibi güzel giyinmiş bir cenazeye benzeyebilir.”⁹⁹ Bu bilgidен yola çıkarak Nâmık Kemal'in yenilikçi olduğunu, dilde ve edebiyatta farklılık aradığını söyleyebiliriz. Hatta Dino'ya göre, Tanzimat yazınının en önemli kişisi Nâmık Kemal'dir. Şair, gazeteci, romancı, tiyatro yazarı ve denemeci olarak bütün yeni yazın türlerini denemiştir.¹⁰⁰ *İntibah*'ın Batılı tarzda yazılan ilk romanlardan olması, yine Dino'nun belirttiği üzere Türkiye'de ilk defa kadının sadece yüzünü değil, iç dünyasının bir yönünü de ortaya koyan sayfaların *İntibah*'ta sunulmuş olması¹⁰¹ da düşünüldüğünde, Kemal'in bakış açısının Türk yazınına önemli farklılıklar getirdiği daha net bir biçimde anlaşılabilmektedir.

⁹⁷ Önder Göçgün, *Nâmık Kemal* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), s.63.

⁹⁸ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Nâmık-kemal> [Erişim: 29.01.2019].

⁹⁹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.53.

¹⁰⁰ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s. 21.

¹⁰¹ a.g.e., s.87.

Nâmık Kemal'in bir dava ya da meydan adamı olarak görülmesi ve edebiyatının tezli edebiyat biçiminde nitelendirilmesi yazarın edebiyata sosyal bir görev vermesinden kaynaklanır. Büyük fikirlerin savunucusu ve bir siyaset adamı olarak bilinen Nâmık Kemal'in edebi kişiliğini bu doğrultuda değerlendirmek gerekmektedir.¹⁰²

2.3. Nâmık Kemal'in Siyasi Görüşü

Siyasi olarak ise ülkede meşrutiyetin kurulması, fikir özgürlüğü ve Batı'ya ayak uydurma meseleleri gündemini oluşturmuş, özellikle gazetecilik yıllarında bunlar üzerinde durmuştur. Meşrutiyet rejiminin ana noktalarını ise yine İslam'da aramıştır. İslami yöntemleri reddetmemiş, ilerlemeye engel teşkil etmediğine inanmış ve Avrupa'dan alınacak özelliklerin İslami ve milli açıdan özleştirilebileceğini düşünmüştür.¹⁰³ Parla'ya göre, Nâmık Kemal'in görüşü şeriata uygun olan usul-ü meşveret gerektiği gibi uygulanırsa, adil bir hükümdarın yönetimi altında bütün özgürlüklere kavuşulacağı ve parlamentarizm ya da cumhuriyet gibi Batı yönetim biçimlerini taklide gerek kalmayacağı yönündedir.¹⁰⁴

2.4. Nâmık Kemal'i Konu Edinen Çalışmalar

Nâmık Kemal'in kullandığı dil üzerine yapılmış en kapsamlı çalışmalardan bir tanesi Özezen'in "Nâmık Kemal'in Romanlarında Cümle" başlıklı doktora tezidir. Bu tezde, öncelikle Türkçede var olan cümle türleri sınıflandırılmıştır. Sonrasında Tanzimat döneminde kullanılan dile örnek olması itibarıyla Nâmık Kemal'in *İntibah* ve *Cezmi* isimli romanları incelenmiştir. Bu metinlerden örneklerle Türkçede var olan cümle türleri Özezen'in kendi ifadesiyle "...biçim ve anlamı aynı oranda göz önünde bulundurarak 'biçim+anlam=yapı' formülü üzerine" oturtulmuştur. Yani

¹⁰² Elif Aktaş, "Nâmık Kemal'in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), s.10.

¹⁰³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/Namık-kemal> [Erişim: 29.01.2019].

¹⁰⁴ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.50.

“...biçimden yola çıkarak anlamı, görevden yola çıkarak işlevi esas tutma biçiminde” çalışması şekillendirilmiştir.¹⁰⁵

Nâmık Kemal ile ilgili bulunan diğer bir dilbilimsel çalışma ise Kara’nın yazmış olduğu “Nâmık Kemal’in Mektuplarında Söz Dizimi” başlıklı doktora tezidir.¹⁰⁶ Sadece cümle üzerine odaklanmış Özezen’in tezinden farklı olarak bu tezde kökler, ekler ve öğeler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu tezde mektuplardan rastgele seçim ile cümle öğeleri alınmış ve incelenmiştir.

Nâmık Kemal’in edebi bir yazar olarak incelendiği tezler içerisinde en kapsamlı olduğu düşünülen çalışmalardan bir tanesi Aktaş’ın “Nâmık Kemal’in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan” başlıklı doktora tezidir.¹⁰⁷ Aktaş, içerik analizi yöntemini kullanarak, Kemal’in insanı odak noktası olarak aldığı edebi eserleri incelemektedir. Nâmık Kemal’in eğitime verdiği önemi vurgulayarak, modernleşme sürecine etkisi üzerinde de durmuştur. Yazar, Kemal’in görüşüne göre yeni insanın özelliklerini, Tanzimat dönemi eğitim anlayışını, yeni insan anlayışı ile yükselen değerleri ve çatışmaları açıklamıştır. Dolayısıyla bu tezle birlikte Nâmık Kemal’in Tanzimat döneminde ve sonrasında insan ve modernleşme konularındaki etkilerini eserleri üzerinden görebilmekteyiz.

Gülçin Oğuz’un “Nâmık Kemal’in Kızına Yazdığı Mektuplarda Eğitimle İlgili Unsurlar”¹⁰⁸ adlı yüksek lisans tezi de yazarın Tanzimat’la birlikte hız kazanan yenilik ve değişimden payını alan öncü bir baba-eğitimci portresi çizdiğini ortaya koyan bir çalışma olarak literatürde yerini almıştır.

¹⁰⁵ Muna Özezen, “Nâmık Kemal’in Romanlarında Cümle”, (Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2000), s.4.

¹⁰⁶ Funda Kara, “Nâmık Kemal’in Mektuplarında Söz Dizimi”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2001).

¹⁰⁷ Elif Aktaş, “Nâmık Kemal’in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011).

¹⁰⁸ Gülçin Oğuz, “Nâmık Kemal’in Kızına Yazdığı Mektuplarda Eğitimle İlgili Unsurlar”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006).

3. İNTİBAH ROMANI

Bu bölümde çeşitli çalışmalardan faydalanılarak roman hakkında bilgi sunulacak, daha önce de belirtildiği üzere analiz kısmının takibinin kolaylaştırılması için romanın kısa bir özetine yer verilecektir. Sonrasında bu konuda yapılan tezler incelenecek ve kısaca özetlenecektir.

3.1. *İntibah* Romanı Üzerine Bazı Bilgiler

İntibah ve Nâmık Kemal üzerine araştırma yapıldığında, Parla'nın *Babalar ve Oğullar* adlı eseri dikkat çekmektedir. Bu kitapta genel olarak Tanzimat dönemi yazarlarının stillerinin ortak noktaları incelenirken, Nâmık Kemal ve *İntibah* üzerine de açıklamalar bulunmaktadır. Parla'ya göre, ilk Türk romanları kendilerine özgü bir stile sahiptir. Bazı bölümlerde kurgu, anlatı ile ters düşebilir. Bu romanlarda gerçekler mutlak olarak sunulur ve bu gerçeklerin dışında bir gerçeklik olamayacağı düşündürülür. Parla'nın deyimiyle bu dönem yazarları gerçeklerin bekçiliğini yapmaktadırlar. Ayrıca bu yazarların diğer odaklandıkları nokta da menfaat-i şehvaniye ve menfaat-i nakdiyedir.¹⁰⁹ Örneğin romanımızda şehvetine mağlup olan karakter Mehpeyker, bu özelliğinden dolayı 'iyi' ve 'kötü' bağlamında kötü tarafta yer almaktadır. Ayrıca Parla, romanlara egemen olan izlek açısından bakıldığında duyusallığın, iyiyle kötünün çatıştığı bir dünya görüşünde hep kötüyü temsil ettiğini ve teknik amaçlarla değil (anlatım, imgelem, kişilik betimlemesi gibi) ahlaksal amaçlarla kullanıldığını belirtir.¹¹⁰ Şehvet de bir tür duyusallık olduğundan, *İntibah*'ta özellikle Mehpeyker karakteri üzerinden ahlaki öğretilerin verildiğini görmekteyiz.

¹⁰⁹ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.14,75.

¹¹⁰ a.g.e., s.21.

Parla'ya göre *İntibah* Tanzimat dönemi eserlerinin özelliklerini taşıyan önemli bir örnektir. Tanzimat döneminin en önemli özelliklerinden bir tanesi baba figürü olan güçlü bir padişah eksikliğidir. Dolayısıyla yazarlara babalık görevi düşmektedir.¹¹¹ Yazar bizlere doğru bakış açısını öğreten ve gösteren bir baba şeklinde davranır. Olayları nasıl algılamamız gerektiği konusunda ipuçları verir. Örneğin mükemmel bir toplum yapısına sahip olmanın şartını, aile ahlakının ilkelerine bağlayan Nâmık Kemal, sosyal nitelikli bir roman olan *İntibah*'ta bu ilke üzerinde durur.¹¹²

Dino'nun yazmış olduğu *Türk Romanının Doğuşu* adlı kitap genel olarak Tanzimat Döneminde yazılan eserlere bir bakış sunarken, özellikle Nâmık Kemal ve *İntibah* üzerine yoğunlaşmıştır. Bu eserde, Türk düzyazısının gelişmesinde önemli yer tutan Nâmık Kemal'i bir yazar olarak eleştirmiş, ayrıca *İntibah*'ın roman olarak kabul edilip edilmeyeceği üzerine düşüncelerini sunmuştur. Yapılan eleştirilerde Batı yazınından çok etkilendiği iddia edilen Kemal'in bakış açısını tarafsız bir dille anlatmaya çalışmıştır. Eylem ve Kurgusu, Kişilerin Yeni Boyutları, İşlenen Temalar, Üslûp ve Sonuç şeklinde bölümlerden oluşan bu kitap *İntibah*'a bir edebi eser gözüyle bakıp onun edebi değerini incelemiştir.

Dino'ya göre *İntibah*, Nâmık Kemal'in içe bakış yöntemini kullanarak duygu incelemesi yapmaya çalışması yeni bir araştırma yolu açmış olması açısından önemlidir. Bu şekilde insanoğlunun iç yaşantısını anlamaya yönelik buluşlar ve yeni boyutlar ortaya çıkarmıştır. Ona göre, Ali Bey'in roman içerisinde kişiliğinin değişmesi de bir yeniliktir. Türk yazınına anlatım türünde o güne dek var olan sadece erdemli ya da ahlaken düşkün (yani sadece 'iyi' ya da 'kötü') kişilerin yanına, benliği oluşum içinde olan bir tip katılmıştır.¹¹³ Bu da yazarın yenilikçi bir tavırda olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

İntibah'ta dikkat çeken diğer bir özellik, karakterlerin roman içerisinde ön planda olmasıdır. Bu roman üzerine yazılmış eserlerde bu konu hakkında yorumlara çokça rastlanmaktadır. Örneğin; Kaplan, *İntibah*'ın, Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâhî Bey'le Rakım Efendi*'si gibi bir tip romanı olmadığını, "ferdî bir hayat tecrübesini

¹¹¹ a.g.e., s.19.

¹¹² Elif Aktaş, "Nâmık Kemal'in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan", (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), s. 9-10.

¹¹³ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s. 67,77,79.

hikâye ve tahlil eden dramatik ve psikolojik bir eser” olduğunu söyler. Kerman ise bu romanın kahramanlarını belli değerlerin cisimleştiği tipler olarak değerlendirir. Kerman’a göre,

“Roman bütünüyle zıt karakterli tiplerin karşılaşmalarını, mücadelelerini, sevişmelerini dile getirir. Ali Bey iradesiz, fevrî bir tiptir. Dilâşûb âdetâ bir iyilik perisi kadar saf ve masumdur. Mehpeyker ise kötülüğün mücessem bir heykeli olmakla beraber eserin en canlı çizilen tipidir.”¹¹⁴

İleri toplum fikri için özellikle kadınların eğitime büyük önem veren Nâmık Kemal, bu konudaki fikirlerini çeşitli makalelerinde dile getirmiş, eserlerinde var olan ve olması gereken çatışmasıyla kadının mevcut sosyal konumunu ele alarak ideal kadın tipini sezdirme metoduyla ortaya koymuştur.¹¹⁵

Bu romanın diğer bir özelliği ise Parla’nın da belirttiği üzere yazarın ‘iyilik’ ve ‘kötülüğü’ kesin çizgilerle birbirinden ayırmış olmasıdır.¹¹⁶ Dino da bu konuda ortak görüştedir. Ona göre Nâmık Kemal’in geleneksel anlayışa uyarak insanları iyi ve kötü olarak ayırdığı açıkça görülür. Olumsuz kişiyi ussal öğeler ve natüralist yöntemler kullanarak irkiltici çirkinliğiyle; olumlu kişileri de birer melek şeklinde göstererek anlatır.¹¹⁷

3.2. *İntibah Roman Özeti*

Roman ana olarak Ali Bey, Mehpeyker ve Dilâşûb karakterleri üzerinden ilerlemektedir. İkincil karakterler olarak ise Ali Bey’in annesi, arkadaşı Atıf Bey, onun dayısı olan Mesut Efendi ve Mehpeyker’in dostu olan Abdullah Efendi karakterleri sayılabilir. Ali Bey, zengin bir ailenin yirmili yaşlarının başında olan oğludur. İyi bir eğitim ve aile terbiyesi almıştır. Babasının ölümü üzerine annesi ile yaşamaya devam etmiştir. Bu ölüm onları derinden etkilemiştir.

¹¹⁴ Çimen Günay Erkol, “Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm”, *Türkiyat Mecmuası*, (C.21/Güz, 2011), s.155.

¹¹⁵ Elif Aktaş, “Nâmık Kemal’in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), s. 94.

¹¹⁶ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.15.

¹¹⁷ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s.93.

Ali Bey bir kalemde kâtip olarak çalışmaktadır. Babasının ölümünün üzüntüsünü atlatabilmesi için annesi onu Çamlıca'ya gezmeye gitmeye zorlamaktadır. Genellikle Çamlıca'ya hafta içinde gidip yalnız kalmayı yeğleyen Ali Bey, bir kere arkadaşları ile bir hafta sonu gitmeye mecbur kalır. Burada arkadaşlarının kadınlara laf attıklarını görür. Bundan cesaret alarak kendisi de bir arabaya işaret eder ve içindeki hanımla tanışır.

Bu kadın Mehpeyker'dir. O, İstanbullu erkeklerce tanınan bir fahişedir. Ali Bey başlarda Mehpeyker'in bu durumunun farkında değildir ve ona aşık olarak hep onun yanında kalmaya çalışır. Hatta aklında onunla evlenmek fikri olduğunu kendisine belirtir ancak Mehpeyker bu öneriye şiddetle karşı çıkar. Bu sırada Ali Bey annesini ve işini ihmal eder. Ali Bey'in annesi Fatma Hanım bir İstanbul Hanımefendisidir. Oğlunun kendisini ihmal etmesine çok üzülür. Bu durumun sebebini anlayabilmek için Ali Bey'in arkadaşı Atıf Bey'e danışmak ister. Burada Atıf Bey'in dayısı Mesut Efendi ile tanışır. Mesut Efendi, Ali Bey'in Mehpeyker ile olan ilişkisini bilmektedir ve onu bu ilişkisinden kurtarmak için, Fatma Hanım'a eve güzel bir cariye almasını önerir. Eve getirilen cariye Dilâşûb, oldukça saygılı, namuslu, okuma yazmayı bilen ideal bir eş adayıdır. Ancak gözü Mehpeyker'den başka kimseyi görmeyen Ali Bey, başlangıçta Dilâşûb ile ilgilenmez ve onu eve getirdiği için de annesine kızar.

Ali Bey Mehpeyker'e gittiği bir gün, onun evde olmadığını fark eder ve aşırı derecede kıskançlık duyar. Mehpeyker, önceden düzenli olarak buluştuğu, kendisine aylık para gönderen bir tüccar olan Abdullah Efendi ile görüşmeye gitmiştir. Bu görüşmenin amacı aslında Ali Bey ile birlikteyken başka kimseyle olmayacağını ona belirtmek istemesidir. Bu ayrılık isteğine karşı çıkan Abdullah Efendiyi ikna etmek için de geceyi onun yanında geçirmek durumunda kalmıştır. Bunu bilmeyen Ali Bey peşin hükme vararak Mehpeyker'e kendini açıklama fırsatı sunmaz ve sinirli bir şekilde ondan ayrılır. Eve dönüp annesinden özür diler ve bir süre sonra da Dilâşûb'a ilgi duymaya başlar. Annesinin istediği gibi davranan Ali Bey, düzenli bir hayat kurar. Mehpeyker bu durumun farkına vardığında ise Abdullah Efendi ile planlar yaparak onları ayırmak için uğraşır.

Mehpeyker, hamamda gördüğü Dilâşûb'un benlerini Abdullah Efendiye anlatır. Abdullah Efendinin para ile tuttuğu bir adam da, Ali Bey'in olduğu ortamda,

Dilâşûb ile görüşüğünü sesli bir şekilde anlatır ve inandırıcı olmak için de onun benlerinden söz eder. Bunu duyan Ali Bey, sinirle eve gelir ve masum olan Dilâşûb’u dövüp evden kovar. Dilâşûb’u Mehpeyker satın alır ve türlü eziyetlerde bulunur. Dilâşûb buna rağmen, bu kötü evde diğer erkeklerle olmayı reddeder. Mehpeyker bu sırada Ali Bey’e tekrar yanaşmaya çalışır ancak başarılı olamaz ve öfkeyle yeni planlar yaparak Ali Bey’i öldürmeye çalışır.

Mehpeyker’in evinde içkiye alışan Ali Bey, Dilâşûb’tan da ayrıldıktan sonra kendini iyice bırakır. İşini kaybeder, Dilâşûb ile tanıştırdığı için annesinden de nefret eder ve ona kötü davranır. Zamanla bütün paralarını kaybeder ve nihayetinde annesi ölür. Ali Bey içki âlemlerinde yer almaya alıştığı için, onu bir içki ortamına sürüklemek kolaylaşmıştır. Abdullah Efendi ve Mehpeyker bu ortamda onu öldürmeyi planlamaktadırlar. Onu ıssızda bir eve eğlence amaçlı çağırırlar. Dilâşûb bu planı duyar ve Ali Bey’i uyarır. O da pencereden kaçır ve zabıtaya haber verir. Dilâşûb ise onun paltosunu giyerek uzanmıştır. Ali Bey’i öldürmek niyetiyle gelen kişi ise durumun farkına varmaz. Dilâşûb’u Ali Bey sanarak hançerler. Ali Bey Dilâşûb’un masum olduğunu anlar ancak geç kalmıştır. Bu sırada Mehpeyker ortaya çıkar ve kinini kuser. Ali Bey hançeri alıp Mehpeyker’e saplar ve öldürür. Abdullah Efendi de bir felç geçirerek cezasını bulur. Ali Bey de bir süre sonra kederinden ölür.

3.3. *İntibah* Romanı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yapılan literatür taramasında *İntibah* üzerine kısıtlı sayıda tezin yazıldığı dikkat çekmektedir. Bu taramada Su’nun hazırlamış olduğu “Tanzimat Dönemi Eserlerinin Cümle Özellikleri” başlıklı yüksek lisans tezine rastlanmaktadır.¹¹⁸ Bu tezde Tanzimat döneminin önemli eserleri olarak düşünülen *Felâhî Bey ve Rakım Efendi*, *Müşahadat*, *Cezmi*, *Sergüzeşt*, *Zehra* ve *İntibah* romanları seçilmiş olup, bu eserlerden seçme cümlelerle sözdizimi incelenmiştir. Gruplandırma yapılırken ise sadece cümleler ele alınmamış tamlamalar, kelime grupları, görevleri bakımından

¹¹⁸ Pelin Selim Su, “Tanzimat Dönemi Eserlerinin Cümle Özellikleri”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2004).

kelime grupları, öge sayısı bakımından cümleler ve yapı bakımından cümleler alt başlıkları ele alınmıştır.

Bu çalışmanın yanı sıra Geldi'nin "Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyalı Kadın* Romanı ile Nâmık Kemal'in *İntibah* Romanının Tematik Açıdan Karşılaştırılması" başlıklı tezine ulaşabilmekteyiz. Geldi'nin tezinde romantik özellikler taşıyan bu iki roman arasındaki benzerlikler ve farklılıklar; bu romanlardaki esin, izlenim ve taklit öğeleri tartışılmıştır. Ayrıca bu eserlerde yer alan aşk, sadakat, aile, intikam, kadercilik ve doğa gibi temalar incelenmiştir. Ayrıca kahraman-karakter birliği ve olay örgüsü üzerinde de durulmuştur.¹¹⁹

¹¹⁹ Songül Geldi, "Alexandre Dumas Fils'in *Kamelyalı Kadın* Romanı ile Nâmık Kemal'in *İntibah* Romanının Tematik Açıdan Karşılaştırılması", (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2014).

4. İNTİBAH'TA 'İYİ' VE 'KÖTÜ'NÜN İFADESİ

İntibah romanı her şeyi bildiği varsayılan bir anlatıcı tarafından aktarılmaktadır. Onun değer yargıları, 'iyi' ve 'kötü' algısı herhangi bir şüpheyi yer bırakmaksızın salt doğru olarak verilmektedir. Bunu yazarın kullandığı dilden, sözcük, kip ve zaman seçiminden anlayabilmekteyiz.

İletişim büyük ya da küçük çapta, kişinin kendi duruşunu açıklamak ve karşıdakini de buna ikna etmek uyguladığı için kontrollü bir davranıştır. Alıcıyı ikna etmek için belli dilsel taktikler kullanılır. Bu taktikler dil kullanımında farklı şekillerde kendini gösterebilir.¹²⁰ Nâmik Kemal de burada karakterlerini 'kötü' ve 'iyi' insan şeklinde keskin çizgilerle ayırmış, farklı yöntemlerle kimleri iyi kimleri kötü olarak görmemiz gerektiğini göstermiştir. 'İyi' olarak gösterdiği karakterler; Ali Bey'in babası, annesi Fatma Hanım, Dilâşûb, Atıf Bey ve Mesut Efendi'dir. 'Kötü' olarak gösterdiği karakterler ise Mehpeyker, Abdullah Efendi, Hırvat ve Pertev Ağa'dır. Yazarın Ali Bey hakkındaki tutumu ise değişkenlik göstermektedir. Yazar tarafsız olarak görünse de seçtiği ve seçmediği kelimeler itibarıyla, yaptığı hatalara rağmen bir süre Ali Bey'i iyi şeklinde yansıtmaya çalışmıştır.

İlk bölümde 'kötü' olan karakterlerin hangi sebeplerden ve nasıl kötü şekilde anlatıldıkları açıklanacaktır. Nitekim söylemler sosyal hayatın verileridir.¹²¹ Bu veriler ışığında dönemin toplumu açısından yazarın yansıttığı 'iyi' ve 'kötü' incelenecektir. Karakterlerin 'kötü' olarak algılanması için bazı tekniklerden faydalanılmıştır. Aşağıda örnekleriyle birlikte bu teknikler ve veriler incelenecektir. Belirli sınıfların düzenlenmesinden oluşan herhangi bir sistemde; ilk iş anlatıyı bölümlere ayırıp, anlatı söyleminin bölümlerini belirlemektir.¹²² Bu bağlamda *İntibah*'dan elde edilen veriler önce kelime ve kelime grupları bazında 'iyi' ve 'kötü'

¹²⁰ H.G. Widdowson, *Discourse Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.67.

¹²¹ Edibe Sözen, *Söylem* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014), s.18, 25.

¹²² Roland Barthes, "Introduction to the Structural Analysis of Narratives", *Image Music Text* içinde (London: Fontana Press, 1977), s.88.

başlıklarıyla incelenecek olup bir sonraki bölümde ise roman cümle öğeleri, cümle türleri ve diğer yöntemler açısından ele alınacaktır.

4.1. Sözcük ve Sözcük Grubu Bazında Söylem Analizi

Bu bölümde karakterler için kullanılan sözcük ve sözcük grupları ‘kötü’ ve ‘iyi’ olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenecek olup, takibinin kolay olması açısından karakterler bazında sınıflandırma yapılacaktır.

4.1.1. ‘Kötü’ Üzerine Bir İnceleme

Kötü’nün romanda ve dolayısıyla dönem toplumunda nasıl ifade edildiği bu bölümde incelenecektir.

4.1.1.1. Niteleyiciler

Grice’ın ‘alaka’ ilkesine göre, bir konuşmacı tarafından söylenen her söz konuyla alakalıdır ve bir amaca yöneliktir.¹²³ Bir kişinin bir eylemi gerçekleştirmesi anlatılırken, sıfatlar ve zarflar kullanılmasa da olaylar ve karakterler yalın bir dil ile aktarılabilir. Dilin her bir noktada kullanımı seçim gerektirir, dolayısıyla her bir metin farklı kelime seçimiyle de aktarılabilir. Sonuç olarak öyle ya da böyle o farklı şekilde aktarılabilecek olan ifadeler kullanılmamış, diğerleri seçilmiştir.¹²⁴ Bu kelimelerin de seçilmiş olmalarının bir amacı bulunmaktadır.

Türkçede ana öge yüklemidir ve sadece yüklemden oluşan cümleler kurulabilir. Ancak bu anlatım türü ayrıntıları içermeyeceği ve tatsız kalacağı için romanlarda pek tercih edilmez. Barthes’ın gerçeklik etkisi (reality-effect) adını verdiği kavram da bu konu ile ilgilidir. Tahkiyeye büyük bir etkisi olmamasına rağmen kişiler ya da yerler hakkında sunulan bilgiler anlatının atmosferini oluşturmakta, karakter ya da bahsedilen yer hakkında fikir vermektedir. Ayrıca bahsedilen yer ya da kişinin daha ‘gerçek’ olmasına katkı sağlamaktadır.¹²⁵ Dolayısı ile bizim burada niteleyiciler olarak adlandırdığımız sıfatlar ve zarflardan yararlanılarak, olaylar ve kişilere dair

¹²³ Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi* (Konya: Palet Yayınları, 2014), s.68.

¹²⁴ H.G. Widdowson, *Discourse Analysis* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.69

¹²⁵ <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100407783> [Erişim: 05.04.2019].

ayrıntılar sunulabilir. Nitekim “...anlatı, sadece fonksiyonu olan şeyleri içerir ve her şey farklı oranlarda önem arz eder.”¹²⁶ Bizim bu çalışmada üzerinde durduğumuz nokta, neden özellikle belirli bir sıfat ve zarfın, belirli bir kişiyi ya da belirli bir eylemi nitelediğidir. Nitekim söylem analizi yazarların sadece yazdıkları şey ile değil; endişe, tutum ve duygularını nasıl yazdıklarıyla da ilgilenir.¹²⁷

4.1.1.1.1. İsmi Niteleyenler

Mehpeyker

“Malûmdur ki böyle seyir ziyneti olan hanımefendilerin yüzlerindeki yaşmak âdeta kabarmış düzgün demektir: setr-i sîma için değil tezyîn-i cemâl için kullanılır. Belki hâssası, havâî gönül -hafif akıl- yalancı nezâket gibi saklamak istediği şeyi tamamıyla meydana koymaktan ibarettir.”(47/Osm. 29)

Burada havâî gönül, hafif akıl ve yalancı nezâket ifadelerindeki ‘havâî’, ‘hafif’ ve ‘yalancı’ sıfatları dikkat çekmektedir. Alıntının başında gördüğümüz ‘böyle seyir ziyneti olan hanımefendilerin’ ifadesindeki ‘böyle’ kelimesinden anladığımız şey kadınların bir kategoriye alınmış olduklarıdır. Seyir yani gezme, eğlenme alışkanlığı olan hanımların ‘havâî gönül’, ‘hafif akıl’ ve ‘yalancı nezâket’ sahibi olduklarını yazar bu tür kelimeleri tercih ederek düşündürmektedir. Saklanması gereken özellikler olarak sunulması da bir kadında havâîliğin, hafif akıllılığın ve yalancı tavırların kabul edilemez olduğunun ifadesidir. Ayrıca burada “saklamak istediği” ifadesi kullanılarak karakterin art niyetli oluşuna bir gönderme yapılmaktadır. Nitekim yazara göre Mehpeyker Ali Bey’e samimi duygularla değil, yalancı bir tavırla yaklaşmaktadır.

“Her türlü evzâ‘ı taklitte en mâhir usta oyunculara hocalık etmeye muktedir olan Mehpeyker hüzn-i derûnunu şetâret-i ca‘liye ile örtmeye çalışır yolda hafif hafif ve fakat acı acı bir tebessüm ederek...” (52/Osm. 32-33)

Burada ‘her türlü evzâ‘ı taklitte en mâhir usta oyunculara hocalık etmeye muktedir olan’ sıfat tamlaması Mehpeyker’i niteleler. Yazara göre, bu karakter taklit yeteneği

¹²⁶ Roland Barthes, “Introduction to the Structural Analysis of Narratives”, *Image Music Text* içinde (London: Fontana Press, 1977), s.89.

¹²⁷ Deborah Cameron and Ivan Panovic, “Discourse and Discourse Anaysis”, *Working with Written Discourse* içinde (London: SAGE Publication, 2014), s.7.

iyi olduğu için aldatıcı olabilir. Mehpeyker bu ifadeye göre oyunculara dahi ders verebilir seviyede bir ustalıkla karşısındakini kandırabilir.

“Bu mu‘âmele-i dil-firîbe karşı Ali Bey âdeta gaşyolmuş idi.” (57/ Osm. 38)

Mehpeyker’in davranışındaki sahtelik vurgulanmaktadır. Gönül aldatan anlamına gelen¹²⁸ ‘dil-firîb’ sıfatı Mehpeyker’in davranışını nitelemektedir.

“...şeytanet-kârâne bir ihtiyât olduğunu Ali Bey anlamak(anlayabilmek) şöyle dursun...” (59/ Osm. 41)

Mehpeyker kendisiyle evlenmek isteyen Ali Bey’e olumsuz yanıt verdiğinde, bu hareketi yazar tarafından ‘şeytanet-kârâne’ sıfatı ile nitelenmektedir. Burada şeytan ifadesinin kullanılmasının sebebi karakterin kurnaz olarak gösterilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Yazar dini motifleri kullanarak ‘kötü’ algısını geliştirmektedir.

“Mehpeyker ... gayet lâubâli, nihayet derecede sadakat-nümâ bir tarz ile söze başlayarak dedi ki...” (81/ Osm. 67)

Bu cümlede Mehpeyker’in tarzı *Kâmûs-ı Türki*’de ‘saygısız, çekinmez’ anlamlarını taşıyan ‘lâubâli’ kelimesi ile nitelenmektedir¹²⁹. Hem de aynı tavır için ‘sadık’ değil ‘sadakat-nümâ’ kelimesi kullanılmaktadır. Yani Mehpeyker ‘sadakat gösteren’¹³⁰ bir tarz ile söze başlar. Bu ifadeler ile Mehpeyker’in yine sahte davranışlarının vurgulandığı söylenebilir.

“...kesik kesik lakırdılarla hulûs şekline dökülmüş birtakım sitemlere kalkışınca ...” (92/ Osm. 80)

Yazar Mehpeyker’in sitemini ‘hulûs sitemler’ diyerek değil de ‘hulûs şekline dökülmüş sitemler’ diyerek bir sıfat fiil ile oluşturulmuş niteleme ifadesi ile açıklamaktadır. Yani yazar, Mehpeyker’in sitemlerinin içten olmadığını, onun bu sitemleri samimi şekilde göstermeye çalıştığını vurgulamaktadır.

“Kızın sesi de sîması kadar güzel olmakla ara sıra mizâcî gibi hafîf ve havâî şarkılarla dahi meclisi parlatırdı”. (93/ Osm. 81)

¹²⁸ *Redhouse’s Dictionary*. Haz. J.W. Redhouse. Bs. London: B. Quaritch, 1880, s. 677.

¹²⁹ *Kâmûs-ı Türki*. Haz. Şemsettin Samî. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınçılık, 2017, s.949.

¹³⁰ *Redhouse’s Dictionary*. Haz. J.W. Redhouse. Bs. London: B. Quaritch, 1880,s. 843.

Mehpeyker'in karakteri burada 'hafif' ve 'havâî' olan şarkılara benzetilmiştir. "Mizâcî gibi hafif ve havâî" edat grubu ile şarkî kelimesi nitelenerek benzerlik kurulmuş, okuyucunun Mehpeyker'i 'havâî' yani Kâmus-î Türkî'de açıklandığı üzere 'nefs ve şehvetine düşkün, hafif mizâcî'¹³¹ olarak düşünmesi sağlanmıştır.

"...ma'sûkasının sahte tereddütlerine, musanna' niyâzlarına..."(98/ Osm. 86)

Yazarın yorumu olarak Mehpeyker'in tereddütü ve istekleri sahte ve musanna' sıfatları ile nitelendirilmiştir.

Abdullah Efendi

"Abdullah Efendi Suriye'nin en ziyade fesâd-ı ahlâk ile muttasıf edânîsinden olarak intisâp ettiği birkaç taciri desâisiyle batırmak sayesinde bir hayli servet peydâ etmiş..." (110/ Osm. 102)

'Fesâd-ı ahlâk ile muttasıf' şeklinde nitelenen bu karakterin ahlâkındaki bozukluk tüccarları dolandırmasıyla açıklanmıştır. Ayrıca Abdullah Efendi'nin karakterinin 'kötü'lüğü fiziksel görünüşündeki çirkinlikle vurgulanmıştır. Karakterin tasvirinde oldukça olumsuz anlamlar taşıyan sıfatlar kullanılmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere; 'melezi andıracak derecede esmer', 'gözleri çipil', 'burnu çentik' ve 'iri dişleri çürük', 'ağzı iğrençlik derecesinde vâsıl', 'sakalı uyuz hayvan tüyü gibi' şeklindeki nitelendirmelerle, okuyucunun karakteri olumsuz şekilde görmesi sağlanmıştır.

"Sinni yetmişî mütecâviz olduğu mu'âşeret-i nisvân yolunda kendini alamadığı gibi çehresi pek ziyade çiçek bozuğu olmakla beraber rengi melezi 'addolunacak derecelerde esmer, gözleri birkaç defa çektiği remed-i Mısri bekâyâsından olarak hem perdeli hem çipil, burnu hiçbir vakit âsârından kurtulamadığı frengî beliyesiyle çürümüş Frenk inciri gibi hem iri hem çentik, birkaç çürük diş ile çirkinliği bayağı iğrençlik derecesine vâsıl olan ağzı gayet geniş, bıyığı, sakalı ise uyuz havan tüyü kadar seyrek bir şey olarak redâet-i ahlâkının üstat elinden çıkma bir tasvir-i mücessemi hükmünde olan o müstekreh kıyafetiyle ..." (111/ Osm. 102)

¹³¹ *Kâmus-ı Türkî*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017, s.1173.

“Oturduğu odaya girip de kızı görünce zebânî suratından numûne olan çehresi kocakarı ağlayışından çirkin bir tarz-ı nefret-engîz bir gülümsemeye başladı.”
(116/ Osm. 108)

Abdullah Efendi’nin çehresi bu cümlede ‘bir zebânî suratından numûne olan’ ifadesi nitelenirken, gülümsemesi de ‘kocakarı’ gülümsemesine benzetilmiştir. ‘Kocakarı’ kelimesi Kâmus-ı Türkî’de ‘acûz’ yani huysuz yaşlı kadın olarak tanımlanmaktadır.¹³² Bu karakterin gülüşü, huysuz yaşlı bir kadının ağlamasından bile daha çirkin olarak ifade edilmiştir.

‘Zebânî’ kelimesi ise Kâmus-ı Türkî’de ‘ehl-i cehennemi cehenneme def’ etmeye memur olan melâike’ olarak tanımlanmıştır.¹³³ Zebânî, şeytanın yardımcısı şeklinde bilinmektedir. Mehpeyker şeytan olarak anılırken, onun istediklerini yerine getiren Abdullah Efendinin de ‘zebânî’ şeklinde adlandırılmasıyla ikisinin de kötü karakterler olduğu vurgulanmaktadır. Bu kötülük vurgusu da daha önce olduğu gibi dini bir motiften yararlanılarak daha güçlü hale getirilmiştir.

“Herif ise şerâret-i fitriyesine nazaran kendince hiç hükmünde olan öyle bir matlap için kızın gösterdiği şiddet-i telâşî istihfâf ile zerâfete dökülerek ...”
(135/ Osm. 132)

Burada ‘öyle bir matlap’tan kasıt Mehperker’in Ali Bey’den almak istediği intikamdır. İntikam almak dahi Abdullah Efendi’nin “şerâret-i fitriyyesine nazaran kendince hiç hükmünde olan” bir eylemdir. Bu ifade ile karakterinin ne kadar kötü olduğu gösterilmektedir.

“Bir derecede ki Ali Bey’in vücudunu hevesât-ı mekrûhesine tâbî’ olmadığı için yeryüzünde zevâ’idden ‘addeden Abdullah Efendi’nin tesvîlât-ı şeytan-pesendânesiyle ...” (167/ Osm. 170)

Burada Abdullah Efendi’nin hareketi şeytan-pesendâne şeklinde ifade edilmektedir. Bu bağlamda kasıt insan kandırma özelliği taşımasıdır.

¹³² Şemsaddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017), s.875.

¹³³ a.g.e., s.573.

Hırvat ve Pertev Ağa

“...Arab’ın kelb-i şikârı hükmünde olan ma’hûd Pertev Ağa ...” (139/ Osm. 138)

Bu kısımda Pertev Ağa, Arab’ın av köpeğine benzetilmiştir. ‘Arab’ın kelb-i şikârı hükmünde olan’ sıfat fiil grubu ile nitelenmiştir. Köpeğe benzetilmesi sahibinin sözünden çıkmayan bir mahlûkat olmasından kaynaklanmaktadır. Bu karakterin görüldüğü üzere iradesi yoktur. Bu da bir insan için alçaltıcı bir ifadedir, bu durumda yazar bu karaktere olumsuz yaklaşmamız gerektiğini göstermektedir.

“Kelb-i sayd ve silâh-ı ta’addînin insan şekline girmiş birer misali olan iki mel’ûn doğrudan doğruya bağa gittiler.” (170/ Osm. 172)

Hırvat ve Pertev Ağa hayvanattan olan ‘köpek’ ve cansız bir varlık olan ‘silah’a benzetilmelerinin yanı sıra ‘insan şekline girmiş birer misâli’ şeklinde bir sıfat tamlaması ile nitelenmişlerdir. Yazar direkt olarak insan olmadıklarını söylemek yerine insan şekline girmiş diyerek dolaylı yoldan bu karakterlerin insani özellikleri taşımadıklarını yani vicdan ve düşünce sahibi olmadıklarını belirtmektedir.

Ali Bey

“Fakat vâlidesinin hafif bir sitemi üzerine bunca lütuflarını, müsâmahalarını aklına bile getirmeyen beyefendi...” (113/ Osm. 104)

Bu noktaya kadar yazarın çeşitli ifadelerle koruduğu Ali Bey’i ilk defa olumsuz bir ifade ile nitelenirken görmekteyiz. Yazar, Ali Bey’in eylemlerini genellikle ‘Ne yapsın?’, ‘Başka çaresi yoktu.’ anlamlarına gelecek ifadelerle açıklamıştır. Bu kısımda ise annesinin hafif sitemi üzerine lütuflarını hatırına ‘getiremeyen’ değil de kendi kararıyla anlamını taşıyabilecek ‘getirmeyen’ fiilimsisi ile nitelediğini görmekteyiz. Annesinin fedakârlıklarını göz ardı ederek Ali Bey, kitabın bu noktasına kadar övülen aile terbiyesinden uzaklaşmıştır.

“Efendi ise ihtiyârıyla atıldığı derekât-ı felâketten kendini kurtarmak için uzatılan yed-i mu’âvenetini ısırarak me’lûf bir mecnun ile...” (156/ Osm. 157)

Burada mecnun diye ifade edilen kişi Ali Bey'dir. 'Yed-i mu'âveneti' yani yardım elini ısırmaya alışmış bir kişi olarak tasvir edilmektedir. Yardım elini dahi ısırmaya alışmış bir kişi haline gelmiştir ki bu da aşağılık bir durumdur.

“Ne yapalım? Herkes ettiğini bulur. Evin içine soktuğun bir fahişe ikimizi de bu hale getirdi” yollu seng-dilâne birtakım takrî'ât ile...” (158/ Osm. 159)

Ali Bey'in annesine olan tavrı 'seng-dilâne' yani taş kalpli şeklinde açıklanmıştır.¹³⁴ O dönemki toplumda aileye verilen önemin vurgulandığı bu romanda, Ali Bey'in annesine karşı tavrının merhamet barındırmaması olumsuz özellik olarak yansıtılmaktadır.

4.1.1.1.2. Fiili Niteleyenler

Mehpeyker

“Bir güzeli severdi, fakat yılan bir çiçeği nasıl severse bu da öyle severdi, bir adamı nasıl sararsa bu da öyle sarmak isterdi.” (49/ Osm. 31-32)

Mehpeyker 'yılan bir çiçeği nasıl severse bu da öyle severdi' cümlesinde 'öyle' zarfı ile yılanla benzetilmiştir. İnanişaya göre şeytan Havva'ya yılan şeklinde yaklaşp ilk günahın işlenmesine sebep olmuştur. Yazar Mehpeyker için yılan kelimesini kullanarak, onu Ali Bey'i kandıran ve günahlarından sorumlu olan kişi şeklinde görmemize neden olmaktadır. Ayrıca 'yılan bir adamı nasıl sararsa bu da öyle sarardı' cümlesinde 'öyle' zarfının kullanımı ile yine onu yılanla özdeşleştirmemizi kolaylaştırmaktadır. Ancak yılanın adamı sarması ona sevgisinden değil onu boğmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Mehpeyker de Ali Bey'i sarar ancak bu sevgi iyi bir sevgi değildir. Mehpeyker, yazara göre Ali Bey'i bir şekilde himayesi altına almak istemektedir.

“Mezar vücudu nasıl kucaklarsa bu da öyle kucaklamaya çalışırdı. Nasıl kucakladığına dünya yüzü göstermezse, bu da öyle ihtisâs etmek arzusunda bulunurdu.” (49/ Osm. 32)

Mehpeyker'in Ali Bey'e yakınlık göstermesi mezarın insanı sarmasına benzetilerek okuyucuya ölüm hatırlatılmaktadır. Bu da okuyucuda Mehpeyker'e yönelik kötü bir his uyandırmaktadır.

¹³⁴ *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınclılık, 2017, s.579.

“...işretle me’lûf olacak derecelerde aşüfte-meşrep olması...” (93/ Osm. 81)

Yine Mehpeyker’in özellikleri belirtilirken ‘olmak’ fiili aşüfte meşrep ifadesi ile nitelenmektedir. ‘İçki kullanacak derecede aşüfte’ diyerek yazar karakterin zaten ‘aşüfte meşrepli’ olduğunu ancak bunun bir de ‘içki kullanacak derecede’ olduğunu söylemektedir. Bu ifade ile içki kullanan kadının ‘aşüfte’ şeklinde adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

“Mehpeyker şikârına göz atmış yılan gibi gazabından bükülerek...” (139/ Osm. 138)

Mehpeyker’in hareketi avını izleyen bir yılanın bükülmesine benzetilmiştir. ‘Yılan’ okuyucuda olumsuz bir his uyandırarak ‘kötü’ algısını geliştirmektedir.

“Mehpeyker ise gayz-ı muzmer gibi gün doğmadan uyanmış fikr-i intikam gibi hasmını taharrî ile...” (139/ Osm. 137)

Mehpeyker’in uyanışı ‘gayz-ı muzmer gibi’ edat grubu, yani ‘vakitsiz biçimde insanın içinde uyanan kin ve intikam düşüncesi’ ile nitelenerek karakterin olumsuz özelliği vurgulanmıştır.

“Mehpeyker ise yalnız niyet-i mel’ûnesiyle kanâ‘at edemeyerek kan yalamakla mütelezziz olan sibâ‘-i vahşete bile istikrâh verecek derecelerde bî-rahmâne bir intikam daha almak tasavvuruna kalkıştı.” (170/ Osm. 173)

Mehpeyker’in bu kalkışması ‘kan yalamaktan lezzet alan hayvanları bile iğrendirecek derecelerde merhametsizce’ şeklinde nitelenmiştir. Yazar bu durumda Mehpeyker’i aşağıının da aşağısı şeklinde göstermiştir.

Ali Bey

“Bey bî-edebâne bir dest-i red ile vâlidesini bir tarafa kaktı, pençesine sayd geçmiş, gözüne kan görünmüş canavar gibi dişleriyle, tırnaklarıyla kızın ötesini berisini yırtmaya, koparmaya başladı.” (144/ Osm. 143)

Ali Bey’in validesine karşı hareketi ‘bî-edebâne’ şeklinde ifade edilmiştir. Ali Bey’in dikkat çeken en iyi özelliğinin edep ve eğitilmiş olması olduğu düşünüldüğünde, bu ifade Ali Bey için oldukça olumsuzdur. Ayrıca kızın ötesini berisini yırtıp

parçalaması sebebiyle canavara benzetilmiştir. Ali Bey'in eğitimli kişiliğinden çıkmaya başladığı bu şekilde gösterilmiştir.

Diğerleri

“Fakat berikiler – silâh-ı tagallüpleri altında can veren bîçarelerin a‘zâ-yı meyyitesini paralamadıkça rahat edemeyen Tatar hûn-rizleri gibi – işin bu derecesiyle kanâ‘at etmeyerek...” (141/ Osm. 140)

Burada berikiler diye ifade edilenler Abdullah Efendi ve Pertev Ağa'dır. Bu iki karakter ‘kana susamış Tatarlar gibi kanâ‘at etmeyerek’ zarfı ile betimlenmiş ve cani oldukları vurgulanmıştır. Bu bölümde Dilâşûb karakterine iftira etmektedirler. İftiranın Ali Bey üzerindeki etkisini artırmak için de yalan üzerine yalan söylemişlerdir. Yazar bu durumun ‘kötü’lüğünü daha da vurgulamak maksadıyla bu benzetmeden faydalanmıştır.

“Abdullah Efendi Mehpeyker’in ifâdât-ı hüzn-engîzini dinlerken çehresinde sayd bekler sibâ‘ın zehr-handi gibi kerîh kerîh bir takım inkılâplar hâsıl olurdu.” (166/ Osm. 165)

‘Av bekleyen vahşi bir hayvanlar gibi’ edat grubu ile ‘hâsıl olurdu’ fiili nitelenerek Abdullah Efendi hayvanlara benzetilmiştir. Bunun sebebi, onun hayvanlar gibi aklı melekelerini kullanmadan sadece istediklerini gerçekleştirmesidir. Yani içgüdüleriyle hareket edip, etrafını düşünmemesi onu insanlıktan uzak tutar.

“Abdullah Efendi... astığı adamın darağacı altında yatan cellâtlar gibi ferîh ve fahûr uyudu.” (169/ Osm. 171-172)

Uyudu fiili ‘cellâtlar gibi ferih fahûr’ zarfı ile nitelendirilmiştir. Cellât *Kâmûs-ı Türki*’de “ıdam ile mahkûm mücrimînîn ve zamân-ı kadîmde örfen katli iktizâ edenlerin katline memur adam, pek merhametsiz adam” şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁵ Burada Abdullah Efendi hem kendince Ali Bey’i Mehpeyker’i üzdüğünden dolayı cezalandırmak istediğinden, hem de merhametsiz oluşu münasebeti ile cellâda benzetilmiştir. Ayrıca söylenilen cellât astığı adamın darağacı altında yatan rahat, vurdumduymaz ve merhametsiz bir cellâttır. Bu olumsuz özellikler de hâlihazırda olumsuz bir anlam taşıyan cellât kelimesine bir vurgu katmaktadır.

¹³⁵ *Kâmûs-ı Türki*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017, s.377.

4.1.1.2. İsimler

“Kız ise şeytanet-i fitriyyesi iktizâsınca Mesut Efendi ile geçen mâcerâdan beyin elbette hakîkate vâkıf olacağını ve o hâlde dahi mutlaka kendiyile bir belâyâ çıkarmaya kalkışacağını aynıyle keşfeylediği gibi bu harekete karşı iktizâ eden tedâbirini dahi hazırlamıştı (80/ Osm. 65)

Burada kız diye bahsedilen kişi Mehpeyker'dir. ‘Şeytanet’ *Kâmûs-ı Türki*’de “fesatlık, fitne, hile, hud‘a” olarak tanımlanmaktadır.¹³⁶ Toplumda olumsuz olarak kabul edilen bu ifadenin bu bölümdeki karşılığı ‘fesât’ yani bozulma şeklinde düşünülebilir. Karakterindeki ‘fesât’lık gereği Ali Bey’in kendisiyle ilgili hakikate ulaşacağını tahmin etmektedir. Bu bölümde dikkatimizi çeken husus şudur: Mehpeyker, Ali Bey’e karşı geçmişi ile alakalı yalan bir ifadede bulunmamıştır. Hatta Ali Bey kendisi ile evlenme düşüncesini dile getirdiğinde, onu kati surette reddetmiştir. Ali Bey Mesut Efendi ile karşılaştığında, Mehpeyker hâliyle Ali Bey’in kendisiyle ilgili gerçeği öğreneceğini tahmin edebilmektedir. Lâkin bu durumda ‘şeytanet-i fitriyye’ ifadesini gerektirecek bir durum oluşmamıştır. Yazar özellikle ‘şeytanet-i fitriyyesi gereğince harekete geçmiştir’ ifadesini kullanarak karakteri olumsuz görmemizi amaçladığını açıkça göz önüne sermektedir.

“Herif ise şerâret-i fitriyyesine nazaran kendince hiç hükmünde olan öyle bir matlap için kızın gösterdiği şiddet-i telâşı istihfâf ile zerâfete dökülerek ...” (135/ Osm. 132)

Bu kısımda ‘herif’ olarak bahsedilen kişi Abdullah Efendi'dir. *Kâmûs-ı Türki*’de herif kelimesi “adi ve bayağı adam, hakîr ve nâdân şahıs” şeklinde verilmektedir.¹³⁷ Romanın diğer bölümlerinde tercih edilen Abdullah Efendi ismi de kullanılabilecekken ‘herif’ kelimesi tercih edilerek karakterin bayağılığı hatırlatılmaktadır.

“Abdullah Efendi... vesâ’it-i mel‘anetinden Pertev Ağa nâmında...” (139/ Osm. 137)

‘Pertev Ağa’ adı verilen bu karakterin kitapta tanıtımı bu şekilde verilmiştir. ‘Vesâ’it-i mel‘anet’ isim tamlaması ile nitelenerek kötülük aracı olduğu

¹³⁶ a.g.e., s.622.

¹³⁷ a.g.e., s.429.

söylenmektedir. ‘Mel‘anet’ *Kâmûs-ı Türki*’de “la‘netleme, la‘nete müstahak fiil ve hareket” şeklinde açıklanmıştır.¹³⁸ La‘netlenecek bir hareketi yapacağına işaret edilerek, toplumda da bu şekilde tanındığı belirtilerek karakteri nasıl konumlandırmanız gerektiği açıkça verilmiştir.

“Ali Beyin sâ‘ika-i sefâhatle terbiyesi o kadar bozulmuş, ahlâkına o mertebede fesât ve küfrân-i nimet çökmüş idi ki...” (158/ Osm. 159)

‘Fesât’ ve ‘küfrân-i ni‘met’ isimleri ile aslında Ali Bey’in ahlakının iyice bozulmuş olduğu ve kendisinden beklenmeyen eylemlerde bulunduğu belirtilmektedir.

“Kelb-i sayd ve silâh-ı ta‘addînin insan şekline girmiş birer misâli olan iki mel‘ûn doğrudan doğruya bağa gittiler.” (170/ Osm. 172)

‘İki mel‘ûn’ şeklinde ifade edilen kişiler Hırvat ve Pertev Ağa’dır. Burada bu iki karakter ‘av köpeği’ ve ‘zulüm silahının insan şekline girmiş birer misâli’ olarak ifade edilirken, herhangi bir irade ve düşünce sahibi olmadan bir araç ve hayvan olarak kullanılmaları itibariyle köpek ve silaha benzetilmişlerdir.

“O içmeye başladı, karı da def‘ oldu gitti” (173/ Osm. 177)

‘Karı’ şeklinde ifade edilen kişi kerhâneci kadındır. Bu kelimedden karakterin olumlu olamayacağını çıkarmaktayız nitekim *Kâmûs-ı Türki*’ye göre ‘karı’ kelimesi insanın dişisi şeklinde tanımlanır.¹³⁹ İnsanın dişisi ancak hürmet merâm olduğunda kadın şeklinde ifade edilir. Burada ‘kadın’ yerine ‘karı’ kelimesi seçildiğinden dolayı yazarın bu kişiye saygı duyulmaması gerektiğini düşündüğü anlaşılmaktadır.

4.1.1.2.1. İsimleşmiş sıfatlar

‘Habise’, ‘mel‘ûne’, ‘aşüfte’ ve ‘fecire’ ifadeleri Mehpeyker için kullanılmıştır. Bu kelimeler sözlükte sıfat olarak verilmiş olup romanda Mehpeyker karakterini nitелеmek amacıyla isim şeklinde kullanılmıştır.

“Mehpeyker öyle mütecâhilâne sualler veyahut yalancı nümâyişlerle beyin remâd-ı sükûnet altında mestûr olan ateş-i tehevvrünü alevlendirmeye kalkışacak sade dillerinden olmadığı için gayet lâubâli, nihayet derecede sadakat-nümâ bir tarz ile söze başlayarak dedi ki...” (81/ Osm. 67).

¹³⁸ a.g.e., s.1084.

¹³⁹ a.g.e., s.795.

Burada Mehpeyker'in 'mütecâhilâne sualler' sormayıp 'yalancı nümâyiş'lerde bulunmaması dahi olumlu değil, olumsuz bir özellik olarak gösterilmektedir. Yazar Mehpeyker'in 'sade dil' olmadığını yani kurnaz bir yapısı olduğunu vurgulamıştır. 'Sade dil' kelime olarak bir sıfat olarak yer almasına karşın Mehpeyker'in ismi geçmeden kullanılarak isimleşmiş sıfat görevi görmektedir.

4.1.1.3. Fiiller

Karakterlerin eylemleri anlatıcı tarafından aktarılırken seçilen fiillerin de anlatım açısından önemi büyüktür. Aynı eylem eşanlamlı kelime ile ifade edilirken ihtivâ ettikleri anlamlar birbirinden farklı olabilir. Buna örnekler aşağıda verilmiştir.

“Binâen‘aleyh Ali Bey’in vicdanını infî‘alâtının harâretiyle erimiş bir maden gibi her kalıba dökülmeye kabiliyet hâlinde görünce, o parlak gözlerine bir mahzûniyet getirerek...” (55/ Osm. 35)

Mehpeyker karakteri anlatılırken kullanılan bu cümlede 'getirmek' fiilinin tercih edilmiş olması dikkat çekmektedir. Mehpeyker sahte davranışlarıyla kişiyi kandırmaya yönelik hareketleri olan bir karakter olarak çizilmiştir. Yazar 'gözlerine bir mahzûniyet geldi' demek yerine 'getirerek' diyerek kasti bir şekilde 'mahzûn' gibi davrandığını yani taklit yaptığını vurgulamaktadır.

“Ali Bey’in infî‘alâtı yeni başlamış bir sevdâ-yı ismet-kârânenin hayâlât-ı hâ’ilesinden ibaret olarak tasavvurâtının dehşetini şâ‘irane nükte-perverlik, saf-dilâne serbestlik perdeleri altında saklamaya çalışırdı. Mehpeyker’in hissiyatı ise hüsn-i kabul görmüş bir meyl-i şehvânî’nin ezvâk-ı sürûrundan mürekkep olmakla gönlünün şetâretini ca‘lî bir hiffet-i ma‘sumâne ve gelip gidici bir hacâlet-i kâzibe ile setr ederdi.” (58/ Osm. 39-40)

Bu kısımda Ali Bey ve Mehpeyker karakterleri aynı eylemi gerçekleştirmektedirler. Yani ikisi de içlerindeki hissiyatı gizlemektedir. Ancak Mehpeyker karakteri, yazara göre, bir şeyleri gizleyip insanları kandırmayı başarabildiğinden dolayı 'setr ederdi' ifadesi kullanılırken, Ali Bey için 'saklardı' değil 'saklamaya çalışırdı' ifadesi tercih edilmiştir.

Kitabın son kısmında ise karakterlerin ölümünün ifade edilışinde yukarıda bahsedildiğı üzere farklı kelimeler tercih edilerek ‘ölüm’lerinin farklı hisler uyandırması sağlanmıştır.

“...hemen bıçağı fâhişenin boynuna sapladı. Canını cehenneme gönderdi”.
(187/ Osm. 197)

“Mehpeyker tagallüp gibi dökmek istediğı kan içinde boğulmuş, hâk-i mezellette yuvarlanıyor”. (188/ Osm. 197)

Mehpeyker için kitap boyunca kullanılan şeytan benzetmelerinden sonra ölümü için de “öldü” gibi tarafsız bir ifade yerine yine kötü bir karakter olduğunu vurgular şekilde ‘canını cehenneme gönderdi’ ve ‘mezellette yuvarlanıyor’ ifadeleri tercih edilmiştir.

“Hırvat...daha istintâk altında iken geberdi”. (188/ Osm. 198)

Kâmûs-ı Türki’de ‘gebermek’ fiilinin hayvanlar için kullanıldığı yazmaktadır.¹⁴⁰ Karakterin kitabın diğer bölümlerinde de hayvan şeklinde anlatıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla ‘ölmek’ fiili yerine ‘gebermek’ fiili ile karaktere karşı olumsuz olan algı güçlendirilmektedir.

4.1.2. ‘İyi’ Üzerine Bir İnceleme

İyi’nin romanda ve dolayısıyla dönem toplumunda nasıl ifade edildiğı bu bölümde inceleyeceğiz. “‘Kötü’ Üzerine Bir İnceleme” bölümünde olduğu gibi, takibin kolaylaşması adına sayıca fazla maddenin bulunduğu bölümler karakterler bazında başlıklara ayrılacaktır.

4.1.2.1. Niteleyiciler

Bu bölümde isim ve fiilleri niteleyen kelime ve kelime gruplarına yer verilecektir.

4.1.2.1.1. İsmi Niteleyenler

Ali Bey’in Babası

“...mâmelek-i vicdân ve irfânı olan bir vücûd-ı ‘azîzi telâfisi kabil olamayacak surette bağteten kaybedince...” (33/ Osm. 12)

¹⁴⁰ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türki* (İstanbul: İdeal Kültür&Yayınclılık, 2017), s.883.

Nâmık Kemal, Ali Bey'in babasından bahsederken onu 'vücûd-ı 'azîz' şeklinde ifade etmiştir. 'Aziz' kelimesi *Redhouse*'da 'sevgili, sevilen, övülen' olarak tanımlanmıştır.¹⁴¹ Bu şekilde isimlendirilmesinin ardında ise yukarıda belirtildiği üzere vicdan ve irfan sahibi olması yatmaktadır.

Fatma Hanım

"...gözlerini ölümlere ağlaya ağlaya ve dirileri görmeyecek bir hâle getirmek dünyada olanlara muzır, ahirette olanlara faydasız olduğunu bildiğinden merdâne bir ikdâm ile ne kadar hüznü ne kadar kederi var ise gönlünde hıfz eder..." (34/ Osm. 13)

Yazar 'merdâne' sıfatını kullanarak Fatma Hanım'ın duygularını bastırabilme kabiliyetine ve boş yere üzülmeyen faydasız olduğunun bilincinde olmasına işaret etmektedir. 'Merdâne' kelimesi *Redhouse*'da 'erkekçe, cesur' şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴² Bu ifadeden cesurluk kavramının erkeklerle özdeşleştirildiğini, bir kadının cesur bir harekette bulunmasının erkeklere ait bir sıfat ile anlatıldığını görebilmekteyiz.

"Bîçâre kadın yavrusunu taharrî eder ceylan gibi bir adım atar bir de döner etrafına bakardı." (41/ Osm. 22)

Fatma Hanım bu bölümde 'bîçâre' olarak adlandırılmıştır. Ali Bey eve gelmediğinde ne yapacağını bilemediği için kullanılmıştır. 'Bîçâre' sıfatı ile nitelendiğinde, okuyucu karakterin hâline üzülmeye onu 'iyi' kategorisine almakta ve onunla daha rahat empati kurabilmektedir.

"Doğduğu günden beri me'lûf olduğu hicâbı birdenbire terk ederek muhadderâtan bir kadına nasıl hakikat-i hâli beyân etsin!" (41/ Osm. 23)

Bu bölümde Fatma Hanım'dan bahsederken 'muhadderâtan bir kadın' denilmektedir. Fatma Hanım olumlu bir karakter olarak çizilirken kendisine atfedilen sıfatlardan birisi de budur. Muhadderât 'namuslu, iffetli kadınlar' anlamına gelmektedir.¹⁴³ Kadınlar için 'iyilik' namus ve iffet ile bağdaştırılmaktadır.

¹⁴¹ *Redhouse's Dictionary*. Haz. J.W. Redhouse. Bs. London: B. Quaritch, 1880, s. 655.

¹⁴² a.g.e., s.781.

¹⁴³ *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017, s.1010

“...makama münâsip bir mukaddimeden sonra...” (100/ Osm. 89)

Bu ifade ile Fatma Hanım’ın Atıf Bey ve Mesut Efendi ile olan iletişimde toplum kurallarına uygun davrandığını okumaktayız. O dönemde bir kadın ile erkeğin baş başa görüşmeleri uygun görülmeceğinden dolayı yazar, akıllara gelebilecek olumsuz nitelendirmeleri bertaraf etmek adına Fatma Hanım’ın yaptığı girişin dahi uygun olduğu bilgisini sunarak onu desteklemektedir.

Bîçâre kadın ne bilsin ki kâfirü’l-ni‘am çocuk kendini, rûhu gibi karnında taşıyan, lezâ’iz-i ömrü gibi âğuş-ı vefâsında büyüten bir vâlîde-yi müşfikayı...” (109/ Osm. 100)

Fatma Hanım ‘vâlîde-yi müşfika’ şeklinde tasvir edilmiştir. ‘Müşfik’ sıfatı tıpkı babasında olduğu gibi annesi için de olumlu bir özellik olarak verilmiştir. Bu bölümde özellikle “rûhu gibi karnında taşıyan” ifadesi ile anne olarak yaptığı fedakârlık okuyucuya anımsatılmıştır. Annenin çocuğunu karnında taşıması doğal bir özellik iken burada hatırlatılmasının sebebi yazarın Ali Bey’in vefasız davrandığını ve bu durumun Fatma Hanım’ı ‘bîçâre’ bıraktığını vurgulamak istemesidir.

“Gönlü o kadar münkesir olmuş idi ki, evlâda beddu‘a gibi, bir terbiyeli vâlîde için eşna‘-ı ahvâl olan bir belâ-yı ihtiyârdan kendini alamamak muhâtaralarında bulunur...Cenâb-ı Hak’tan çocuğunun ıslahını tazarru‘a başladılar.” (120/ Osm. 114)

‘Terbiyeli’ sıfatı ile olumlu karakterinin altı çizilen Fatma Hanım için bu noktada terbiye, ‘evlâdına beddu‘a etmeden onun için dua etmesi’ olarak açıklanmıştır. Terbiyeli olmak kadın için olsun, erkek için olsun olumlu bir özellik olarak kitapta yerini almıştır.

“Hanımefendi gayet müşfikâne, gayet nâzikâne bir tavır ile Dilâşûb’a beyin vefasızlığında kendinin asla dahil olmadığını...” (123/ Osm. 117)

Fatma Hanım’ın tavrı ‘müşfikâne’ ve ‘nâzikâne’ sıfatları ile nitelenmiştir. Bu sıfatlarında ‘gayet’ zarfı ile nitelenerek anlamları kuvvetlendirilmektedir.

“Bu hâl ise Ali Beyin öyle melek-meşrep bir hâmiye-i mihribâna ettiği mu‘âmeleden nedâmetini kat kat tezyîf ederek ...” (126/ Osm. 122)

Fatma Hanım için ‘melek meşrep bir hamiye-i mihribân’ denmesinin sebebi Ali Bey’in Mehpeyker’den vazgeçmesi üzerine sevinçten secdeye kapanması ve Ali Bey’in kötü davranışlarını kolayca affetmesidir. ‘Melek meşrep’ ifadesi dini bir gönderme olmakla birlikte yazar bu şekilde karaktere daha olumlu bakılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

“Güya ki vâlîde-i ma’sûmenin rûhu, vefâtından sonra oğlunun muhâfazasına mü’ekkel bir melek idi.” (175/ Osm. 180)

Bu kısımda Fatma Hanım ‘ma’sûme’ olarak adlandırılmakta ve günahsızlığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca yine ‘melek’ şeklinde bahsedilerek oğlunun her zaman iyiliğini düşündüğü hatırlatılmıştır.

Mesut Efendi ve Atıf Bey

“Fakat Mesut Efendi cemiyet-i medeniyyenin her köşesine sokularak bin türlü vukû’ât içinde vakit geçirdiği cihetle a’râz-ı insaniye ve emrâz-ı nefsâniyece pek çok tecârîbe mâlik olduğu gibi tab‘an eşrâra bir şiddet-i ‘adâvetle beraber mazlûm ve hususiyle muğfel olanları velev kendi marzîlerine mugâyir olsun, düştükleri belâdan kurtarmak merakına müptelâ idi.” (71/ Osm. 56)

Mesut Efendi ‘tecârîbe mâlik’ olarak nitelenmiştir. Karakterin ‘tecrübe sahibi’ olması onu daha olgun ve sözüne güvenilir olarak yansıttığından dolayı olumlu bir özellik olarak görülebilir. Ayrıca ‘belâdan kurtarmak merakına müptelâ’ olması da olumlu bir karakter olarak çizildiğini göstermektedir. ‘Müptelâ olmak’ olumsuz bir çağrışım yaratsa da, bu kısımda müptelâ olunan şey mazlumları belâdan kurtarma merakıdır; dolayısıyla Mesut Efendi iyilik yapmaya bağımlı bir karakter olarak çizilmiştir diyebiliriz.

“Dünyada sadık dostu Atıf Bey...”(156/ Osm. 157)

Atıf Bey için çok fazla açıklama olmamasına rağmen eserde olumlu bir karakter olarak çizildiğini kelime seçimlerinden rahatlıkla görebilmekteyiz. Atıf Bey ‘sadık dost’ olarak adlandırılmıştır çünkü Ali Bey’in yanlış davranışlarından sonra bile ona destek olmuş ve yardımcı olmaya çalışmıştır.

“Atıf Bey ise saffet-i kalp ile muttasıf ve zamanımızda âdâb-ı mu‘âmele denilen mevhûmat-ı garîbeden bütün bütün müteneffir olmak cihetiyle refikinin

nahvetini gözetmekten ise felâketini düşünmeye hasr-ı efkâr ederek kemâliyle uhuvvetkârâne ve nihayet derecelerde müşfikane bir mufassal kâğıtla birçok ...” (159/ Osm. 160)

‘Saffet-i kalp’ ifadesi ile Atıf Bey’in iyi niyet sahibi olduğu vurgulanmaktadır. Tamamıyla arkadaş canlısı bir tavır sergileyerek Ali Bey’e içinde bulunduğu durumdan kurtulması için yardım etmeyi düşünmüştür.

Dilâşûb

“İkisi beraber bulundukça daima hizmette Dilâşûb bulunarak bey ise o tecessüm etmiş hüsn-i rûhanî denilmeye lâyık olan bedî‘a-i fitratı...” (106/ Osm. 96)

Dilâşûb karakterinin tasvirinde genellikle içinin güzelliğinin dışına da vurduğuna yönelik ifadelerin varlığı dikkat çekmektedir. ‘Bedî‘a-i fitrat’ isim tamlaması “hüsn-rûhanî denilmeye layık olan” sıfat fiil grubu ile nitelenmiştir. Bu şekilde de ‘hüsn-i rûhanî’ ve ‘bedî‘a-i fitrat’ ifadeleri ile ruh güzelliği ve huyunun iyiliğine dikkat çekilmektedir.

“...bîçâre kız bir iki kere ancak yüzüne bakabildiği halde birkaç saat cevâzib-i cemâlinin her birini ayrı ayrı hayalinden geçirmekle...” (121/ Osm. 115)

Dilâşûb burada ‘bîçâre’ olarak nitelendirilmektedir. ‘Bîçâre’ olmasının sebebi ise Ali Bey’in iyi bir insan olduğunu düşünerek onun gülüşünden dahi mutlu olmasıdır. Yani Ali Bey’in hâl ve hareketlerinin sebebini anlayamayıp bunları iyiye yormuştur. Bu durum Dilâşûb’un saf olduğunu vurgulamaktadır.

“...bir gün evvel karşısında öyle envâr-ı letâfetten dökülmüş bir melek gezinip dururken...” (125/ Osm. 120)

‘Melek’ olarak nitelenmesinin yanı sıra, bu ifadeyi güçlendirilerek ‘envâr-ı letâfetten dökülmüş’ sıfat fiil grubu kullanılmıştır. Sık sık ‘melek’ olarak nitelenen Dilâşûb için bu kelimenin seçilmesinin sebebi ise güzelliği, kalbinin temizliği ve kendini Ali Bey’e adanmış olmasıdır.

“...hiçbir şeyden haberi olmayan bîçâre vâlidisiyle her türlü günahı berî olan ma‘şûme Dilâşûb...” (144/ Osm. 143)

‘Ma’sûme’ kelimesi açıklandığı üzere, Dilâşûb’un günahsızlığını vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. ‘Melek’ kelimesi ile de anlam bakımından uyum sağlamıştır.

“Dilâşûb’un seciye-i tâhiresini ifsâttan ...” (154/ Osm. 155)

Mehpeyker’in uğraşlarına rağmen erkeklerle yakınlaşmayan Dilâşûb için ‘temiz karakterli’ anlamına gelen ‘seciye-i tâhire’ ifadesi kullanılarak vurgu artırılmıştır.

“Evvelleri mücessem-i rikkat, müşahhas-ı nezâket ıtlâkına şâyân olacak derecelerde za’îfû’l-kalp olan ve bir hafîf azar veya bir eğri nigâh ile bayılmaktan kendini alamayan Dilâşûb, çektiği bin türlü âlâm veya belâyanın tesirâtıyla umulmadık derecelerde merdâne bir terettübât peydâ etmiş idi.” (171/ Osm. 174)

Daha önceki bölümlerde Dilâşûb’un zayıflığı söz konusu iken artık bu noktada ölümden korkmayacak râddeye gelmiş, Mehpeyker’e karşı çıkabilmiştir. Bu farklılık ise ‘merdâne’ sıfatı ile güçlendirilmiştir. Daha önce Fatma Hanım için kullanılan bu ifade sözlükte ‘erkekçe’ şeklinde tanımlanırken, bu iki karakterin olumlu görünümünü artırmak için tercih edilmiştir.

Ali Bey

“Malûmdur ki ciddiyâtın birçoğu uysallıktan tevellüt eder. O kâbilden olarak bu bîçâre delikanlının da öyle arkadaş hatırı kırmamak için ihtiyâr ettiği bir hareket...” (37/ Osm. 18)

Burada Ali Bey’i yazar ‘bîçâre’ şeklinde nitelendirmektedir. Sebebi ise karakterindeki uysallığı vurgulamaktır. Karaktere acımamız ya da onlarla empati kurmamız amaçlanmaktadır. Kitapta oldukça olumlu şekilde gösterilen Fatma Hanım ve Dilâşûb için de aynı sıfat tercih edilmiştir.

“Çünkü, o vakte gelinceye dek asla irtikâp etmediği yalancılığa mürâca‘at etmekten başka zihninde vâlidesini ikna‘a bir çâre tasavvur edemezdi... Lâkin bîçâre ne yapsın! Doğduğu günden beri me’lûf olduğu hicâbı ...” (42/ Osm. 23)

‘Yalancılık’ kelimesi burada ‘o vakte gelinceye dek asla irtikâp etmediği’ sıfat fiili ile nitelenmiştir. Burada yazar Ali Bey’in o güne kadarki hayatından bahsederek, yani aslında ne kadar terbiyeli olduğunu hatırlatarak, bu karakteri okurken göz

önünde bulundurmamız gerekenleri hatırlatmaktadır. Bu şekilde bu karakterle empati kurarak ona hak verilmesini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca aynı şekilde Ali Bey’in hicâbı “doğduğu günden beri me’lûf olduğu” sıfat fiili ile açıklanarak tekrar eski terbiyesi vurgulanmaktadır.

“Pederini, vâlikesini karşılayarak serbestçe bir lakırdı söylemeye hicâp eden çocuk arabayı görünce bî-ihitiyâr yerinden sıçradı, istikbâline şitâb eyledi.” (46/ Osm. 28)

Ali Bey’in karakterini niteleyen kısım ‘Pederini, vâlikesini karşılayarak serbestçe bir lakırdı söylemeye hicâp eden’ sıfat fiil grubudur. Bu ifade Ali Bey’in aslında terbiye sahibi olduğunu hatırlatmaya yöneliktir.

“Ali Bey ise hüsn-i tabî‘atle muttasıf olan kadınlarca en şiddetli sevdalar tahrîk edecek derecelerde yakışıklı bir delikanlı olduğundan...” (49-50/ Osm. 32)

Ali Bey’in yakışıklılığından söz edilirken kullanılan ölçü ‘hüsn-i tabî‘atle muttasıf olan kadınlar’dır. Ali Bey için sadece ‘sevda uyandıracak derecelerde’ ifadesi de kullanılabilecek iken toplumda daha önemli ve hâliyle de daha iyi konumda olan iyi huylu kadınlarda uyandırdığı duyguya yer verilmektedir. Böylelikle aslında iyi kadınların sevgisine lâyık olan iyi bir karakter olduğu vurgulanmaktadır.

“Vakıa Mehpeyker’in iffetine çocukça bir i‘timâd-ı tam hâlinde bulunduğu kalbine istirkâb azabı müstevlî olmadı.” (68/ Osm. 51-52)

Mehpeyker karakterinde olumsuzluk bulunmasına, Ali Bey’in yanında sahte davranışlarda bulunmasına rağmen, Ali Bey’in bunu görmemesi yazar tarafından ‘çocukça’ şeklinde nitelendirilmektedir. Bu kelime ile Ali Bey’in masum olduğu düşünülmektedir.

“Birinci meclis-i vuslat, birinci buse-i şehvet heyecanlarına inzimâm eden bu birinci sâgar-ı ‘işret ise gayet hafif bir neşe ile beyin fikrinde müstakar olan kavâ‘id-i terbiyeye ta esâsından tezelzül vermeye başladı.” (94/ Osm. 82-83)

‘Birinci’ sıfatının tekrar tekrar kullanılması ile Ali Bey’in kötü alışkanlıklarının ortaya çıktığı ilk eylemlerin hep Mehpeyker’in yanında gerçekleştiğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu alışkanlıklar Bey’in fikrinde yerleşmiş olan terbiye kurallarını temelinden sarsmaya başlamıştır. Ali Bey özünde terbiye sahibidir. Bu

özelliği vurgulanarak, yanlış yapsa dahi okuyucu için olumlu bir karakter olarak kalmasının yeğlendiği görülmektedir.

4.1.2.1.2. Fiili Niteleyenler

“Pederini, vâlikesini karşılayarak serbestçe bir lakırdı söylemeye hicâp eden çocuk arabayı görünce bî-ihyâr yerinden sıçradı, istikbaline şitâb eyledi.” (46/ Osm. 28)

Ali Bey’in daha önce de belirtildiği üzere terbiyeli oluşuna vurgu yapıldıktan sonra burada “şitâb eyledi” fiilini niteleyen “bî-ihyâr” zarfı; yazarın Ali Bey’in bu hareketinden sorumlu olmadığını söylemek istediğini göstermektedir. Bu da aslında uygunsuz olan bu davranışı yapmasına rağmen karakteri olumsuz olarak görmemizi engellemektedir.

“...tekrâren alınan müsâ‘ade üzerine efendi dirâyetine şâyân olacak derecede edîbâne, mevki‘in ilcâ‘âtına mutâbık düşecek mertebe temkinli bir tavır ile mâbeyn odasına duhûl eyledi.”(102/ Osm. 91)

Mesut Efendinin Fatma Hanım’ın olduğu odaya girmesi ‘edîbâne’ ve ‘temkinli bir tavır’ ile gerçekleşmiştir. Bu durum okuyucuda sosyal duruma uygun davranıldığı hissini yaratabilmektedir. Burada ‘mevki’e uygun bir şekilde’ diye vurgulanması da toplumsal sınıfların olduğunu, bu sınırların dikkatli bir şekilde çizilmiş olduğunu bizlere hatırlatmaktadır. Edep bu durumda nasıl davranılacağı hususunda bilgi sahibi olma ile de ilişkilendirilmiştir.

“Ali Bey, bu izdivaç ile bir sefâhat-i reddiyeden bir muhabbet-i ismet-kârâneye intikal edince tabiatında olan ikdâmâtı kâr-güzârâne bir başka terakkî bularak gündüzleri îfa-yı vezâ‘ifinde, geceleri tahsilinde fevk’al-‘âde bir himmet, nihayet derecelerde bir dirâyet göstermeye başladı.” (129/ Osm. 124-125)

Ali Bey’in dirayet göstermesi “bir başka terakkî bularak” şeklinde açıklanmaktadır. Başka türlü bir ilerleme kaydetmesinin sebebi ise Dilâşûb’tur. Çalışkanlığın yazar için olumlu karakter oluşturma konusunda önem arz ettiği açıkça görülebilmektedir.

4.1.2.2. İsimler

Ali Bey'in babası ve Fatma Hanım

Hele pederinin- bizim taraflarda emsâli pek az görülen- rıfk ve şefkati..." (31/ Osm. 10)

Ali Bey'in babası için "o dönemde nadir olan rıfk ve şefkat sahibi" ifadesi kullanılmıştır. Oğlunun eğitimi için her şeyi yapmış "fedakâr" bir baba karakteri olarak aktarılmıştır. Bu açıdan yazar bu karakteri tamamen "iyi" olarak resmetmiştir. İyi olmasının sebebi ise yukarıda da belirtildiği üzere 'vicdanı', 'rıfkı', 'şefkati' ve 'irfânı'dır.

"Bîçare kadın yavrusunu taharrî eder ceylan gibi bir adım atar bir de döner etrafına bakardı." (41/ Osm. 22)

Fatma Hanım, Ali Bey'in eve gelmemesinden dolayı ne yapacağını bilemediği için ceylan örneği kullanılmıştır. 'Ceylan' burada önemli bir benzetmedir zira bu hayvan ürkekliği ve genellikle kendisini avlamaya çalışanlara karşı çaresizliği ile bilinmektedir. Bu sayede yazar, okuyucuda empati ve acıma hissi uyandırmaya çalışmıştır. İyilik açısından değerlendirdiğimiz zaman Fatma Hanım'ın çaresizce oğlunu araması ve anne olarak ona sahip çıkması, onun iyi bir anne ve masumâne olduğunu düşündürmektedir.

Bu mükâfatperverliği bitirdikten sonra birinci verdiği emir..." (100/ Osm. 88)

Fatma Hanım'ın karakterine 'mükâfatperverlik' de eklenmiştir. Bu nitelemeyi hak etmesinin sebebi ise bir dileğini yerine getiren cariyesini esaretten azat etmesidir.

"Müptelâ olduğu mel'ûne, ismi huzurunuzda zikrolunabilecek mahlûkâtan değildir ki size hâinden bahsedebilsin." (102/ Osm. 91)

Mesut Efendi Fatma Hanım ile konuşurken 'huzurunuzda zikrolunabilecek mahlûkâtan' ifadesinde 'yanınızda' ya da 'önünüzde' gibi bir kelime yerine 'huzurunuzda' kelimesini tercih ederek Fatma Hanım'ı yüceltilmiştir. Nitekim 'huzur' kelimesi Kubbealtı sözlüğünde "Önemli bir makâmın veya kişinin var

olduğu, bulunduğu yer, o makam veya şahsın önü, katı, yanı” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁴

Mesut Efendi

“...Mesut Efendinin sûret-i ifadesinde gördüğü tarz-ı itminân ile...” (103/ Osm.92)

‘Güven veren yüz ifadesi’ sahibi olan Mesut Efendinin toplumda kabul gören olumlu bir karakter olduğu vurgulanmaktadır.

“Mesut Efendi ise en sonraki insaniyeti olmak üzere Dilâşûb’u Fatma Hanımefendinin yanına defnettirmek hizmetinde dahi bulundu”. (188/ Osm. 198)

Mesut Efendi için isim türündeki ‘insâniyet’ kelimesinin kullanılması bu karakterin olumlu şekilde yansıtılmasına yardımcı olmuştur. Elinden gelen her şeyi yaparak insanlık görevini de yerine getiren bir karakter olarak aktarılmıştır.

Dilâşûb

“İfadelerinin, nüktelerinin saffet ve âdâbı kuvvetiyle hazır olanların...” (133/ Osm. 130)

Dilâşûb’un kendini ifade ediş biçimi ‘edepli ‘ve ‘temiz’ olarak nitelendirilmiştir. ‘Temizlik’ yani ‘iyi kalplılık’, ‘iffet açısından olgunluk’ ve ‘edep’ yazarın oldukça sık değindiği niteliklerdir. Burada bu isim tamlamasını kullanarak yazar Dilâşûb karakterinin bu olumlu özelliklerini vurgulamıştır.

Ali Bey

“Hele pederinin- bizim taraflarda emsâli pek az görülen- rıfk ve şefkatini, fitratında olan saffet ve nezakete o kadar kuvvet vermiş idi ki terbiyesine, mu‘âmelesine bakanlar kendini âdeta bir melek zannederlerdi.” (31/ Osm.10)

Ali Bey burada bir ‘melek’ olarak adlandırılmıştır. ‘Melek’ olarak görülmesinin sebebi ise temiz ve nâzik olmasıdır. Ayrıca o dönemki toplumda terbiye ve eğitime verilen önem de yine vurgulanmıştır.

“O kadar tecrübesiz bir çocuk ismetli bir kadının öyle işaretlerden bittabi‘ haberdar olamayacağını nereden idrâk eylesin?” (38/ Osm.19)

¹⁴⁴ <http://www.lugatim.com/s/huzur> [Erişim: 07.04.2019]

Ali karakteri roman boyunca genellikle “Bey” olarak nitelendirilmiştir. Bu bölümde ise ‘tecrübesiz bir çocuk’ şeklinde anılmaktadır. ‘Çocuk’ kelimesi *Kâmûs-ı Türkî*’de “tıfil, sabî, genç, delikanlı” ve mecaz olarak “hoppa mizaçlı, akli bir şeye ermeyen” şeklinde geçmektedir.¹⁴⁵ Daha önceki bölümlerde ve kitabın devamında Ali Bey için kullanılan ‘bîçâre’ sıfatı da göz önüne alındığında, yazarın Ali Bey’i ‘saf, naif ve kötülüklerden habersiz’ bir karakter olarak zihnimize canlandırmak istediğini görebilmekteyiz. Yanlış adımlar atacak olan Ali Bey’in bu bölümde ‘çocuk’ kelimesi ile adlandırılmasının sebebi ise “tecrübesiz” oluşudur.

“Pederini, vâldesini karşılayarak serbestçe bir lakırdı söylemeye hicâp eden çocuk...” (46/ Osm.28)

Ali Bey yine burada ‘çocuk’ kelimesi ile anılmaktadır. Yazar yine dikkatimizi Ali Bey’in ma’sûmiyetine çekerek onu olumlu bir açıdan görmemizi istemektedir.

“...o kadar ihsâna da kâ’ilim diyerek saffet-i kalp ve ma’sûmiyet-i ahlâkını Mehpeyker’in nazarından bütün bütün bedâhete çıkardı” (61/ Osm.43-44)

Ali Bey birkaç satır yukarıda ‘çocuk’ diye adlandırıldıktan sonra tekrar ‘temiz kalpliliği’ ve ‘ma’sûmiyeti’ vurgulanmaktadır. Yazar Ali Bey’in kandırıldığını, bu kandırılmanın sebebinin de onun temiz kalpliliği olduğunu söylemektedir.

“Bey’in ahlâkı i’tiyât ettiği safâhatiyle hayliden hayli fesâda yüz tutmuş ise de nadir bulunur bir zekâvet-i fitriyye ve yirmi senelik bir hüsn-i terbiyenin kâffe-i melekâtını üç beş aylık bir meftûniyet bütün bütün izâleye kâfi olamamış idi.” (114/ Osm.107)

‘Yirmi senelik hüsn-i terbiye’ ve ‘zekâvet-i fitriyye’ isim tamlamaları ile nitelenen Ali Bey, daha önce belirtildiği üzere müptelâ olmaya yatkın yapısına ve alıştığı zevk ve eğlenceye rağmen kendini koruyabilmiştir.

“Ali Bey, bu izdivaç ile bir sefâhat-i reddiyeden bir muhabbet-i ismet-kârâneye intikal edince tabiatında olan ikdâmâtı kâr-güzârâne bir başka terakkî bularak gündüzleri îfâ-yı vezâ’ifinde, geceleri tahsîlinde fevk’al-âde bir himmet, nihayet derecelerde bir dirâyet göstermeye başladı.” (129/ Osm.124-125)

¹⁴⁵ *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017, s.408.

Burada dikkat edilmesi gereken ifade ‘tabiatında olan ikdâmâtı kâr-güzârâne’dir. Ali Bey’in tabiatında bir çalışkanlık vardır ve bu durum Dilâşûb’un gelişi ile dirâyet göstermeye başlamıştır. Yani özünde var olan iyiliği, Dilâşûb ortaya çıkarmaktadır.

4.1.2.2.1. İsimleşmiş Sıfatlar

“Ali Bey, bu izdivaç ile bir sefâhat-i reddiyeden bir muhabbet-i ismet-kârâneye intikal edince...” (129/ Osm.124)

‘Muhabbet-i ismet-kârâne’ şeklinde bahsedilen kişi Dilâşûb’tur. ‘İsmet-kârâne’ kelimesine *Kâmûs-ı Türkî*’de ve *Redhouse* sözlüğünde rastlanmamakla birlikte ismet kelimesi “1. muharremâttan ve irtikâb-ı rezâ’ilden ictinâb ve tevakkî...2. Nâmus, iffet, perde...3. Bî-günahlık, ma’sûmluk, ma’sûmiyet” şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁶ Bütün bu anlamları göz önünde bulundurulduğunda bu kelimenin Dilâşûb karakteri için kullanıldığı rahatlıkla anlaşılabilmektedir. “-kâr” eki de sıfat yapan bir ek olduğu halde nitelenen yazılmadığından dolayı bu kelime isim olarak alınmıştır. Ayrıca ilk anlamında var olan “irtikâb-ı rezâ’ilden ictinâb etme” anlamı da Ali Bey’in Mehpeyker ile olan ilişkisine gönderme olarak düşünülebilir.

“Aşkın her türlü felâketinde ve hatta rakibinin hareketinde bir lezzet-i diğer bulan mazlûme...” (178/ Osm.184)

‘Mazlûme’ kelimesi sıfat olmasına rağmen yine nitelenen yani Dilâşûb açıkça yazılmadığından dolayı bu şekilde adlandırılmıştır. Bu cümlede Dilâşûb’un haksızlığa uğramışlığı, gördüğü zulümler hatırlatılmaktadır. Bu kadar zulme rağmen Ali Bey’in yanında olmuş, kendini hiçe saymış ve onu kurtarmaya adanmıştır. Bu gerçek hatırlatılarak karakterin olumlu yanları tekrar tekrar vurgulanmıştır.

“Bir bîçâre ki en ziyâde şefkat ve himâyete muhtâç olan ma’sûmiyet zamanını esaret gibi eşna‘-ı belâyaya denilmeye lâyık bir felâketin her nev‘-i musîbeti içinde geçirir, bir mazlûme ki rûzgâr-ı ömrün germ ü serdi arasında bir nevbahâr-ı kâmrâni sayılan mebadî-i şebâbı muhabbet gibi ...” (179/ Osm.185)

¹⁴⁶ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık, 2017), s.728

Dilâşûb için ‘bîçâre’ ve ‘mazlûme’ sıfatları isimleşmiş şekilde tekrardan kullanılmış olup bu sefer farklı bir söyleyiş tercih edilmiştir. “Bir bîçâre ki” ve “bir mazlûme ki” ifadesi kullanılarak cümlelerin vurgusu artırılmıştır.

4.1.2.2.2. Fiiller

Mesut Efendi

“Fakat Mesut Efendi cem‘iyet-i medeniye’nin her köşesine sokularak bin türlü vukû‘at içinde vakit geçirdiği cihetle...” (71/ Osm.56)

Mesut Efendi karakterinin eserde geçtiği yerlere bakıldığında, üzerinde durulan en önemli özelliklerinden birinin ‘tecrübeli olması’ olduğu görülmektedir. Bu tecrübeye sahip olması ise ancak medeniye cem‘iyetlerinde vakit geçirmiş olmasıyla mümkündür. Bu alanlarda aktif olarak yer aldığına yönelik bir ifade kullanılabilecek iken özellikle daha tarafsız olan sadece orada bulunmuş olduğuna yönelik “vakit geçirmek” ifadesi ile anlatılmıştır. Bu da içki ortamında yahut kadın ortamında bulunmuş olmasına rağmen karaktere olumsuz bakış açısına sahip olmamızı engellemektedir.

“Fakat Mesut Efendi hâl-âşinalığı cihetle beyin yanına gelir gelmez söz söylemesine meydan bırakmaksızın “Beyefendi affedersiniz, gerek sizi, gerek hâlinizi bilmeyerek bir kusur etmişim,” ma‘zeretiyle bed’ etmekle Ali Beyi terbiyesi cihetiyle kendisini hüsn-i kabûle mecbur eyledikten sonra ...” (72/ Osm.57)

Mesut Efendi oldukça olumlu bir karakter olarak kitapta yer almıştır. Bu kısımda “söz söylemesine meydan bırakmaksızın” ifadesiyle Mesut Efendi’nin önceden planlayarak mantıklı bir harekette bulunup Ali Bey’i “hüsn-i kabule mecbur” etmesi anlatılmıştır. Ali Bey’in itiraz edeceği ihtimalini ön görüp ve ona göre hareket ederek söylediği sözleri özenle seçtiğini görebilmekteyiz. Ayrıca bu tavrının da işe yaradığını Ali Bey’i ‘mecbur edebilmesinden’ anlamaktayız. Bu hamlesinden dolayı yazarın karakteri ‘öngörülü’ ve ‘zeki’ olarak nitelendirdiğini görebilmekteyiz.

“Zavallı adam beyi kurtarmak için mümkün olan mu‘âvenet-i lisâniyenin hiçbirinde kusur etmedi.” (188/ Osm.198)

Mesut Efendi'nin yardım konusunda üzerine düşeni yaptığını, yapmadığı halde bunun bir kusur olarak kalacağını 'yardımda kusur etmedi' ifadesinin seçilmiş olmasından anlayabilmekteyiz.

Ali Bey

“Çünkü, o vakte gelinceye dek asla irtikâp etmediği yalancılığa mürâca‘at etmekten başka zihninde vâlidesini ikna‘a bir çare tasavvur edemezdi... Lâkin bîçâre ne yapsın! Doğduğu günden beri me'lûf olduğu hicâbı birdenbire terk ederek muhadderâtan bir kadına nasıl hakikat-i hâli beyan etsin! Validesinin bittabi‘ uğrayacağı endişeleri düşünmesin de ne hâl ile düştüğü felâkete onu mahrem etmeye kalkışsın!” (42/ Osm.23)

Ali Bey için yalana başvurmamak bir tercih iken ‘tasavvur etmek’ fiiline “-ebilmek” eki getirilerek elinden başka bir şey gelmediği iması getirilmiştir. Bir sonraki bölümde ise yazar “Lâkin bîçâre ne yapsın!” şeklindeki retorik bir soru ile okuyucunun Ali Bey’i onaylamasını ve ona hak vermesini istemektedir. Ayrıca tercih edilen “kalkışmak” fiili ile de haddi olmayan bir şeyi gerçekleştirme şeklinde bir anlam kazandırmaktadır. Annesine doğruyu söyleme ihtimali olmadığı hissi okuyucuda da uyandırılarak, Ali Bey’in, hatalarına rağmen iyi bir karakter olarak görülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

“Ali Bey ahlâkında olan hicâp ile gönlündeki şevk ve incizâbın şiddet-i te’sîrâtı içinde... bir hâl-i mütereddidâne ile nihayet derecelerde icbâr-ı nefis ederek gözlerinin üst kapağını biraz yukarı kaldırmaya muktedir olunca karşısında ne görsün...” (47-48/ Osm.30)

Ali Bey ‘ahlâkındaki hicâp’ ve ‘kalbindeki arzu’ veya ‘tutku’ arasında kalmıştır. Bir yanda aldığı eğitim ve utanma duygusu, bir yanda ise ahlâka mugâyir bir durum olan aşırı tutkulu hâli bulunmaktadır. ‘Tutku’ Mehpeyker için kullanıldığında ‘şeytanî’ özelliğine bir vurgu iken, Ali Bey için böyle bir hatırlatmada bulunulmaz. Ali Bey hissettiği ‘tutku’dan dolayı kendini nihayet derecelerde zorlayarak ancak gözlerinin üst kapağını kaldırmaya “muktedir” olmuştur. ‘Muktedir olmak’ ifadesi ile Ali Bey’in göz kapaklarını kaldırmak ve Mehpeyker’e bakabilmek için güç kullanması gerektiği söylenmektedir. Bu da Ali Bey’in terbiyesine bir göndermedir. Bu durumda

Ali Bey'in ahlakı hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Bu ifadeler Ali Bey karakterinin masum ve olumlu gösterilmeye çalışıldığına işaret etmektedir.

“Ali Bey'in infî'âlâtı yeni başlamış bir sevdâ-yı 'ismet-kârânenin hayâlât-ı hâ'ilesinden ibaret olarak tasavvurâtının dehşetini şâ'irâne nükte-perverlik, saf-dilâne serbestlik perdeleri altında saklamaya çalışırdı. Mehpeyker'in hissiyâtı ise hüsn-i kabûl görmüş bir meyl-i şehvânînin ezvâk-ı sürûrundan mürekkep olmakla gönlünün şetâretini ca'lî bir hiffet-i ma'sûmâne ve gelip gidici bir hacâlet-i kâzibe ile setr ederdi.” (58/ Osm.39-40)

Ali Bey ile Mehpeyker arasındaki aşk, Ali Bey açısından 'ismet-kârâne' olarak ifade edilmiştir. Bu ifade ile Ali Bey'in bu ilişkiye saf bir şekilde yaklaştığı söylenmektedir. Yukarıdaki cümlede “ise” bağlacı kullanılarak bir karşılaştırma yapıldığı açıktır. Ayrıca Ali Bey'in hissiyatını çeşitli şekillerde 'saklamaya çalıştığı' ancak Mehpeyker'in ise 'setr ettiği' ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken nokta Ali Bey'in hislerini saklamaya çalışması, Mehpeyker'in ise 'setr etmesi'dir. Ali Bey açık olan bir durumu ancak 'saklamaya çalışabilir' iken Mehpeyker için direkt 'setr etmiştir' ifadesi kullanılmıştır. Yani o bu konuda başarılı olmuştur. Mehpeyker gibi Ali Bey için de 'saklamıştır' ya da 'setr etmiştir' ifadesi kullanılabilecekken, bu konuda usta olmadığını vurgulamak için 'çalışmak' fiili eklenmiştir.

“Bey'in ahlâkı i'tiyât ettiği sefâhatiyle hayliden hayli fesâda yüz tutmuş ise de nadir bulunur bir zekâvet-i fitriyye ve yirmi senelik bir hüsn-i terbiyenin kâffe-i melekâtını üç beş aylık bir meftûniyet bütün bütün izâleye kâfi olamamış idi.” (114/ Osm.107)

'Üç beş aylık meftûniyet' şeklinde nitelenen durum Ali Bey'in Mehpeyker'e duyduğu hislerdir. Hep kötü olarak gösterilen Mehpeyker'e karşı Ali Bey direnmektedir. Bunu 'bütün bütün izâleye kâfi olamamış idi' ifadesinden anlamaktayız. Burada 'kâfi değildir' yerine 'olamamıştır' ifadesi tercih edilerek “-ebilmek” kipi ile denendiği ancak başarılı olunamadığı ima edilerek iyi ve kötü arasındaki çatışma vurgulanmaktadır.

Dilâşûb

“...gönlünde henüz zuhur etmeye başlamış olan ümîd-i felâh zerre kadar noksan bulmamış ve bil’akis sabır ve intizârı kendine zevk edinmiş idi.” (121/ Osm.115)

Dilâşûb, sabır ve beklemek gibi zorlu olan erdemleri kendine ‘zevk’ edinmiştir. Zaten temiz olan karakteri okuyucunun gözünde bu şekilde daha da güçlendirmiştir.

“Evvelleri...bir hafif azar veya bir eğri nigâh ile bayılmaktan kendini alamayan Dilâşûb, çektiği bin türlü âlâm ve belâyanın te’sîrâtıyla umulmadık derecelerde merdâne bir terettübât peydâ etmiş idi.”(171/ Osm.174)

Dilâşûb karakterinin zayıflıktan kurtulup güçlü konuma geldiğini bu cümleden rahatlıkla anlayabilmekteyiz. ‘Bayılan’ sıfat fiilini kullanmak yerine, ‘bayılmaktan kendini alamayan’ sıfat fiili kullanılmıştır. Bu kelimedede özellikle “-ebilmek” kipinin de kullanılmış olması karakterin güçsüz ve çaresiz durumda olduğunu vurgulamaktadır. Ancak cümlede sonuna yer alan “peydâ etmişti” yüklemine etken yapıda olması ile karakterin bir şeyleri kendi eline aldığını ve artık edilgen değil etken olduğunu göstermektedir.

“Bir ümîd ile etrafta çırpınmakta iken pencereden...” (174/ Osm.179)

Dilâşûb’un hareketi bu bölümde ‘etrafta koşturur iken’, ya da ‘dolaşır iken’ gibi fiillerle de anlatılabilecekken, ‘çırpınmak’ fiili ile anlatılmıştır. Çırpınmak fiili *Kâmûs-ı Türkî*’de “1.oyynamak, titremek, halecâna gelmek, telâşa düşmek.2. (kuş kanatlarını) oynatarak telâş etmek” şeklinde açıklanmaktadır¹⁴⁷. Zihnimize bir kuş imgesi canlanmakta ve onun da çâresiz kaldığı düşüncesi oluşmaktadır. Bu şekilde yılanı benzeten Mehpeyker’in aksine kuşa benzeten Dilâşûb karşı karşıya getirilip, Dilâşûb’un ‘iyi’liği vurgulanmıştır.

“Zavallı Dilâşûb öyle sitemlerden te’essür edecek ve beyin necâtından başka hiçbir şey düşünebilecek ...” (175/ Osm.180)

‘Zavallı’ olarak nitelendirilen Dilâşûb’un çaresizliği ‘düşünebilecek’ fiilinin kullanımı ile de vurgulanmıştır. Bu durum ‘düşünecek’ demek yerine

¹⁴⁷ *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Şemsettin Sami. Bs. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınçılık, 2017, s.400

‘düşünebilecek’ şeklinde ifade edilerek Dilâşûb’un düşünmeye dahi gücünün yetmediği anlatılmaktadır.

“...Dilâşûb ıztırâb-ı mevt arasında beyin paltosundan sıyrılmış, dağınık saçları, soluk cemâli pencereden üzerine vuran pertev-i mehtâp ile bir garip letâfet bağlamış mazlûmiyet gibi hazin bir hâl ile nurlar içinde yatıyor.” (188/ Osm.197)

Dilâşûb karakterinin ölümü anlatılırken, ‘öldü’ fiili ile anlatılabilecekken ‘nurlar içinde yatıyor’ ifadesi kullanılarak ‘iyi’ bir karakter olduğu vurgulanmıştır.

Fatma Hanım

“...bîçâre validesi ciğer-pâresine bir kere daha temellük etmiş olmak zu‘muyla kurban kesmek, sadaka dağıtmak gibi zevcinden gördüğü hasenât-ı meşrû‘a ve hayrât-ı ma‘kûlenin hiçbirinde kusur etmemiş idi.” (155/ Osm.155-156)

Burada Fatma Hanım ‘eşinden gördüğü hiçbir iyilik ve hayır işlerinde kusur etmemişti’ denilerek, bunları yapmamasının Fatma Hanım’ın eksikliği anlamına geleceği, bunları yaparak aslında görevini yerine getirdiği ifade edilmiştir. Bu da Fatma Hanım’ın toplumdaki beklentiyi yerine getirdiği anlamına gelmekte, olumlu resmedilen karakterini desteklemektedir.

4.2. Cümle Öğeleri ve Türleri Bazında Söylem Analizi

‘*İntibah*’ romanı incelendiğinde diyalogların yoğunlukta olmadığı, karakterlerin kendi aralarında konuşmalarının kitabın nispeten ufak bir kısmını oluşturduğu dikkat çekmektedir. Romanda geçen olaylar ve diyaloglar daha önce de belirtildiği üzere dışarıdan bir anlatıcı tarafından aktarılmaktadır. Bu da bizlere anlatıcının olaylara bakış açısını daha rahat görebilme fırsatı sağlamaktadır. Yukarıdaki bölümlerde yazarın tercih ettiği kelimeler ve kelime grupları incelenmiştir. Bu bölümde ise, cümle öğeleri ve türleri üzerinde durularak anlatıcının söylemini sağlamlaştırmak için kullandığı yöntemler incelenecektir.

4.2.1. Cümle Öğeleri

Bu bölümde romanda yer alan cümlelerin özne ve yüklemeleri incelenecektir.

4.2.1.1. Yüklem ve Yüklemde Kip

Anlatıcı kişi, genelleme yapmak ya da yorum yapmak için anlatıcı rolünden uzaklaştığında, genellikle kip de geçmiş zamandan geniş zamana kayar.¹⁴⁸ Örneğin; anlatım ve yapılan tasvirlerde özellikle geniş zaman tercihi okuyucuyu okuduğu metnin doğruluğunu kabul etmeye yönlendirmektedir. Ya da yazar olayı anlatırken, otorite olarak bir şeyin nasıl olması gerektiğini söylemek istediğinde geniş zamana geçiş yapar. Zamandaki bu tür değişiklikler anlatıcı tarafından vurgulanan otorite bağlamında bir değişikliği göstermektedir.¹⁴⁹

Romanın genellikle geçmiş zaman kipinde yazıldığı görülmektedir. Anlatıcının hikâyeyi anlatmaya başlamasından önce ise iki bölümden oluşan bir giriş bulunmaktadır. Geçmiş zamanla yapılan anlatılarda, yukarıda belirtildiği üzere geniş zaman çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Genellikle anlatıların başlangıç kısmında zemin hazırlamak için ve anlatının henüz başlamadığını bildirmek için kullanılırlar.¹⁵⁰ Bu bağlamda yazarın birinci ve ikinci bölümlerde ilkbahardan ve Çamlıca'dan söz ettiğini, doğanın insan hisleri üzerine etkisini anlattığını görebilmekteyiz. Aşağıda bu durum için birkaç örnek verilecek, romandaki bütün örnekler tekrardan kaçınmak adına sunulmayacaktır.

“Bahar eyyâmı bu köhne cihanın subh-ı safâ-yı nev-civânîsidir. Bahar erişince toprağın her tarafı serâpa tarâvet kesilerek “Yuhyil-arzi ba'de mevtihâ” sırrı âşikâr olur.”(23/ Osm.2)

Geniş zaman ayrıca genel olduğu düşünülen durumlarda (ve temelde tasvir içeriyor ise) kullanılır.¹⁵¹ Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi yazar gerçeklik duygusunu yüklem kipi ile uyandırmaktadır. Eğer roman tamamen geniş zaman ile anlatılmış olsa idi böyle bir duygu uyandırmayacak iken, bir kısımda geniş bir kısımda geçmiş

¹⁴⁸ Elizabeth Black, *Pragmatic Stylistics* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), s.11.

¹⁴⁹ Roger Fowler, *Literature as Social Discourse* (Bloomington: Indiana University Press, 1981), s.90.

¹⁵⁰ Elizabeth Black, *Pragmatic Stylistics* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006), s.10

¹⁵¹ a.g.e., s.12.

zaman kullanılması söylenilen şeylerin farklı gözle okunmasına sebebiyet vermektedir.

“İşte insanın umûmuna şâmil olan seyir meyli bittabi‘ -zîrde hâlinden bahsedeceğimiz- Ali Beyde dahi mevcut idi.” (30/ Osm.10)

İkinci bölümün başından itibaren geniş zaman tercih eden anlatıcı yukarıda verilmiş olan cümle ile geçmiş zaman kullanmaya başlamıştır. Dolayısıyla okuyucunun zihninde iki farklı tarz olduğu düşüncesi oluşmaktadır: Genel bir gerçekten bahsederken geniş zaman, olaylar hikâye edildiğinde ise geçmiş zaman kullanılmaktadır. Bu genel bir dilbilgisi kuralı olsa da romanda önemli bir yer tutmaktadır nitekim yazarın zaman kiplerinde yaptığı değişiklikler okuyucunun hikâyeye bakış açısını etkilemektedir. Bu şekilde yapılandırılan cümlelerde, yazar önvarsayım yönteminden faydalanmaktadır. Kurallardan ve genel geçer durumlardan bahsedilirken kullanılan geniş zamana döndüğünde yazar, geçerli olduğunu düşündüğü görüşü verir. Ayrıca bunun doğruluğunu kabul eder, okuyucunun da ettiğini varsayar.

“Cariyeler seyis ile beraber bir tarafa çekildiler. Hanım Ali Bey’in yanına doğru gelmeye başladı. Malûmdur ki böyle seyir ziyneti olan hanımefendilerin yüzlerindeki yaşmak âdeti kabarmış düzgün demektir: setr-i sîma için değil tezyîn-i cemâl için kullanılır. Belki hassâsı, havâî gönül -hafif akıl- yalancı nezâket gibi saklamak istediği şeyi tamamıyla meydana koymaktan ibarettir.” (47/ Osm.29)

Geniş zaman sadece romanın giriş kısmında yer almamaktadır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere hikaye aktarılırken “çekil-di-ler”, “başla-dı” şeklinde geçmiş zaman ifadeleri verilirken, yazar geniş zaman kullanımına geçmektedir: “demek-tir”, “kullan-ıl-ır”. Bu şekilde romanı okurken, okuyucuya ne düşünmesi gerektiği de gösterilmektedir. Mehpeyker’in bir gezintiye çıkmış olması ve yüzünde yaşmak olması sadece “yüzünde bir yaşmak vardı” şeklinde ifade edilmiş olsa idi okuyucu bu kısmı olumsuz bir tavır takınmadan okuyabilirdi. Anlatıdaki bu zaman değişikliğinin bir etkisi de anlatıyla yazara ait yorumun ayırt edilmesidir.¹⁵² Yani burada yazarın

¹⁵² a.g.e., 15.

yorumları ile anlatı şekillenmekte, okuyucu ne düşünmesi gerektiği konusunda yönlendirilmektedir.

“Garip hâldir ki insan ne kadar genç, ne kadar tecrübesiz, ne kadar mahcup olursa olsun kendine mahsus bir sır, bir teşebbüs peydâ ettiği gibi derhal çocukluktan reculiyete intikâl eder, nefsinde hemen her şey için bir kifâyet, bir iktidâr görür, her işe karışmak ister, hiçbir tavra dökülmekten içtinâp etmez.” (63/ Osm.46)

Ali Bey’in işyerindeyken takındığı tavırlardaki değişiklikler bu açıklama ile normalleştirilmiştir. Davranışlarının nedeni açıklanmış ve okuyucuya bir bakış açısı kazandırılmıştır. Yazar bu kısımda “Ali Beyde değişiklik var ve bu da insanların genelinde olan bir değişikliktir” demektedir. Gençliklerine rağmen var olan bu iktidar hissi garip bir durum olsa da Ali Bey’e özel bir durum değildir.

Zaman kipinin yanı sıra, yüklemın etken ya da edilgen durumda olması da farklı bir anlam oluşturulmasında katkı sağlar. Edilgen yapı anlatıda tarafsız yazar görüntüsünün oluşmasına yardımcı olmaktadır nitekim anlatıcının taraflara eşit mesafede bulunulduğunu göstermesi ikna gücünü artırabilir.¹⁵³

“Bir hâlde ki, en ednasındaki neşv ü nemâyâ bakılsa âlemin her zerresinde bir ruh tecellî ediyor zannolunur” (23/ Osm.2)

“ Fakat bîçare kuşun tavr-ı sevdavîsine bakılırsa o ufacık gönlünde ne büyük bir hissölunur.” (24/ Osm.4)

Bu kısmı ‘zannettim’ veya ‘hissettim’ kipi ile oluşturulsa idi, yazarın kendine ait bir fikir sunuluyor olacaktı. Ancak yazar bu şekilde ‘herkes böyle zanneder’ ya da ‘herkes böyle hisseder’ anlamı oluşturmakta ve tarafsız görünmektedir.

4.2.1.2. Özne

Bu kısımda özne ile kastedilen anlatıcıdır. Romanın başlangıcındaki iki bölümde aktarıcı ve yazar kendini tanıtmış, anlatının içine girmiştir. Daha çok tasvire dayalı

¹⁵³Ahmet Şefik Şenlik, “Sprache als Propagandamittel im Osmanischen. Eine sozio-und pragmalinguistische Analyse des in einem Osmanischen 'Gazavatname' verwendeten Registers”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (Vienna, 2013), s.350

bu bölümlerde genellikle edilgen cümleler kullanıldığından dolayı özneye sık rastlanmamaktadır.

“Bir hâlde ki, en ednâsındaki neşv ü nemâyâ bakılsa âlemin her zerresinde bir ruh tecellî ediyor zannolunur” (23/ Osm.2)

“ Fakat bîçâre kuşun tavr-ı sevdavîsine bakılırsa o ufacık gönlünde ne büyük bir hiss olunur.” (24/ Osm.4)

Ancak yazar kendinden bahsederken kimi yerde ben öznesini tercih ederken;

“Ma‘amâfih bedâyi‘-i baharın yalnız çemeniyle, gülüyle, lâlesiyle iktifâ edemeyeceğim” (25/ Osm.4)

kimi yerlerde biz demeyi tercih etmiştir.

“Biz galiba sadeden çıktık.”(27/ Osm.7)

“Ali Bey’in ahlâkını, terbiyesini, uğradığı endişeyi ise yukarıda tarif etmiştik. Şimdi bir kere kendinizi onun yerine koyunuz! Bir de birinci defa olmak üzere endişeden uykusuz kalınız!” (45/ Osm.27)

Bu cümlede ilk defa anlatıcı okuyucuya direkt seslenmektedir. Açık bir ifade ile okuyucunun kendini Ali Bey’in yerine koyarak ona hak vermesini istemektedir. Bu örneklerden yola çıkarak, yazarın anlatıcı rolünde tek bir yöntem belirlemediğini, belirli bölümlerde daha tarafsız şekilde anlaşılabilceği edilgen yapıları kullanarak öznenen tamamen kurtulduğunu, bazı bölümlerde ise biz ve ben öznelerini kullanarak daha bireysel bir yaklaşım sergilediğini söyleyebilmekteyiz.

Babalar ve Oğullar isimli eserinde Parla, Tanzimat sonrası dönemde güçlü bir padişah olmamasından dolayı baba figürünün eksikliğinin hissedildiğini, sonuç olarak da yazarların bu açığı kapatmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Yazarlar toplumdaki ahlâki meselelere parmak basmışlar ve bu fikirleri edebi bütünlüğü bozmak pahasına da romanlarında dile getirmişlerdir. Ona göre Tanzimat sonrası dönemin yazarları ürettikleri metinlerin babaları ve büyük yargıçlarıdır.¹⁵⁴

Parla’ya göre Tanzimat yazarlarının ‘sunucu’ anlatım biçimini benimsemesinde bir öge daha vardır. O da sunarak anlatan yazarın gerek olay örgüsüne gerek kişilere

¹⁵⁴ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s.14,19,50.

sınırsız egemenliğidir. Sunucu anlatıcı objektif şekilde karakterleri yansıtmak zorunda kalmadan öznel, açıklayıcı ve yorumlayıcı olabilir.¹⁵⁵ Bu yorumlarını daha önce belirttiğimiz üzere bazen yüklemde zaman değişiklikleri ile sağlarken bazen de dolaylı anlatımla yapabilirler.

Her anlatı, bir anlatıcının bakış açısı ile anlatıldığına göre, değişik anlatı kipleri vardır. Dolaylı anlatım, bir kişinin sözünün bir başkasınca kendi söylemi içinde aktarılmasıdır. Bir sözce içinde bir başka sözce vardır. Okuyucuya anlatı kişilerinin sözlerini anlatıcının bakış açısı ile öğrendiğini gösterir. Dolaysız tümcelerde ana eylem ‘de-’dir. Söylenen tümce yazıda tırnak işareti içine alınır ve genellikle ana tümceden virgülle ayrılır. Anlatı kuramı açısından okuyucu, anlatıdaki tüm konuşmaları anlatıcı ağızından öğrenir. Bir başka deyişle, anlatı içindeki konuşmaları tümü anlatıcı tarafından okuyucuya aktarılır. Anlatıcı, kişilerin konuşması sırasında ortadan silinir ve konuşmayı doğrudan anlatı kişilerine bırakır. Ancak kendi konuşmaları içindeki alıntı kişilerinin söyleminin aktarılması gerekiyorsa bu durumda anlatıcı kendi varlığını hissettirir.¹⁵⁶

““Mâdemki emrediyorsunuz, muhalefet bendenizin haddi midir?” gibi yapma bir ıztırâr göstererek kadehi doldurdu, eliyle beye içirdi.”(94/ Osm.82)

Yazar burada tırnak işareti kullanarak dolaysız olarak bir anlatı varlığı gösterirken tırnak sonrasındaki açıklamalar göz önüne alındığında aslında okuyucuyu karakterlerin cümlelerini nasıl göreceği konusunda yönlendirmektedir. Bu şekilde direkt aktarımın objektif görünüşünden faydalanırken, dolaylı anlatıma da kaçarak varlığını hissettirmektedir. Romanda bu şekilde birçok örnek yer almaktadır ancak tekrara kaçmamak adına her örneğe yer verilmemiştir.

Bu romanın öznesi olan anlatıcı ‘her şeyi bilen’ bir anlatıcıdır. Bu tür bir anlatım sayesinde okuyucuda güven oluşturarak, yaptığı yorumlar üzerinden neyin ‘iyi’ neyin ‘kötü’ olduğu konusunda yönlendirmeler yapmaktadır. Şenlik’e göre, genel olarak anlatıcı/iletici, müspet manada tasvir edilen figürler ve okuyucu (toplum) aynı

¹⁵⁵ a.g.e, s. 64.

¹⁵⁶ Doğan Günay, *Metin Bilgisi* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2017), s.151-154.

değerler sistemini paylaştığında anlatıcıyla arasındaki bağ kuvvetlenmektedir.¹⁵⁷ Tüm bunlar göz önüne alındığında bu yaklaşım ile yazar tarafsız bir yaklaşım sergiler şekilde görünmektedir. Ancak bir yandan da okuyucuyu neyin ‘iyi’ neyin ‘kötü’ olduğu konusunda yönlendirici bir tavır içine girmektedir.

4.2.2. Cümle Türleri

4.2.2.1. Sözbilimsel Soru Cümleleri

Romanda anlamlarına göre cümle türleri açısından soru cümleleri dikkat çekmektedir. Bu bölümde kişiler arasındaki diyaloglarda bulunan sorular dikkate alınmamış, anlatıcı ağzından yazarın sorduğu sorular incelenmiştir. Yazarın soru cümlelerini genellikle vurgu yapmak veya karakterin belirli eylemleri gerçekleştirirken haklı olduğu konusunda, okuyucudan onay almak için yönlendirici şekilde kullandığını görmekteyiz. Dino’ya göre bütün parçanın soru biçiminde ve konuşma diliyle yazılmış olması, okuyucuyu, yazarın belirtmek istediği görüntü ve duygulara katılmaya zorlar.¹⁵⁸ Yani yazar okuyucuyu ikna etmek adına sözbilimsel sorulardan faydalanabilmektedir.

White’a göre, bu tür sorular, anlatıcının açıkça söylemesine gerek olmayacak kadar açık olan önermeleri ifade etmek için kullanılabilirler. Örneğin yakından çekilmiş, mutlu Iraklı çocukların fotoğraflarının altına yazılmış olan “Bu çocuklara karşı mı savaşa gitmeliyiz?” sorusu sorulurken okuyucudan “Tabii ki bu çocuklara karşı savaşa gitmemeliyiz.” cevabı beklenmektedir. Okuyucu bu cevabı vermek durumundadır. Metinde yer alan ifade sağduyunun sesi yani okuyucunun sesidir.¹⁵⁹ Kemal’in de aynı şekilde okuyucudan “Tabii ki yaptığı eylemde haklıydı” şeklinde cevap almak istediği bölümler bulunmaktadır.

Sözbilimsel sorular, iletilmek istenen mesajı açık bir şekilde ifade etmezler. İletilmek istenen mesaj diğer bütün olası yanıtları dışarıda bırakan örtük yanıtı türemektedir. Anlamanın bu şekilde örtük olarak ifade edilmesi sözbilimsel soruların önemli bir

¹⁵⁷ Ahmet Şefik Şenlik, “Sprache als Propagandamittel im Osmanischen. Eine sozio-und pragmalinguistische Analyse des in einem Osmanischen 'Gazavatname' verwendeten Registers”, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, (Vienna, 2013), s.350.

¹⁵⁸ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s. 172.

¹⁵⁹ White, P.R.R, “Beyond Modality And Hedging: A Dialogic View Of The Language Of Intersubjective Stance” *Text-Interdisciplinary Journal For The Study of Discourse*, (2003, 23/3), s.267-268.

özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu özellik ilgili tümce savlayıcı söylemde yeteri kadar ikna edici değilse iletilmek istenen görüşlerin etkisini ve gücünü arttırmak için kullanılabileceği gibi ilgili tümce bağlamda savlayıcı olarak fazla kuvvetliyse kendini savunma ve güç arttırma yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁰ Dolayısıyla Kemal’in bu tür soruları, savlarının etkisini arttırmak, karakterlerin eylemlerini haklı çıkarmak ve okuyucunun empati yapmasını sağlamak yani onları ikna etmek için kullandığını söyleyebilmekteyiz.

“O kadar tecrübesiz bir çocuk ismetli bir kadının öyle işaretlerden bittabi‘ haberdâr olamayacağını nereden idrâk eylesin?” (38/ Osm.19)

Burada yazar okuyucuya soru sormaktan ziyade okuyucunun Ali Bey’i daha iyi anlaması için soru formunu kullanmıştır. Bu soru cümlesi ile okuyucunun zihninde Ali Bey için belli düşünceler oluşmaktadır. Durumun farkına varamaması Ali Bey’in olumsuz bir özelliği olarak değil tecrübesizliği, buradaki anlamıyla ‘saflığı’ ve ‘temizliği’ ile anlatılmış, soru cümlesi ile de okuyucudan Ali Bey’e hak vermesi istenmiştir. Dolayısıyla verilmek istenen düşüncenin etkisi artırılmıştır.

“Öyle bir vakitte kalem kimin hatırına gelir?” (40/ Osm.20)

Ali Bey’in işini ihmal etmesi bu cümle ile açıklanmıştır. Hiç kimsenin böyle bir durumda işini düşünmeyeceği bilgisi okuyucudan onay almak amacıyla soru şeklinde sunulmuştur.

“Kalbine sarılan yılan öyle hiddetle, nefretle def’i kâbil belâlardan olmadığını nereden idrâk eylesin? (78-79/ Osm.64)

Bu kısımda ise yazar Ali Bey’in başına gelenleri daha iyi anladığı için karakterin bunun farkında olamayacağını hatırlatarak okuyucuda Ali Bey’in elinden bir şey gelmediği düşüncesini oluşturmaktadır. Yani yazar bu şekilde Ali Bey’i saflığından dolayı savunmuştur.

“Dünyada kim vardır ki nâ’il olduğu zevkin velev ne kadar parlak olsa bile terakkîsini istemesin?” (93/ Osm.81)

¹⁶⁰ Demet Otan, “Türkçede İkna Söylemi: Sözbilimsel Soruların Söylem Edimbilimsel İşlevler” (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 3.

Bu kısımda Ali Bey'in alkole başlaması anlatılmaktadır. Yazar birkaç satır yukarıda Mehperker için "...işretle me'lûf olacak derecelerde hafif meşrep olması" ifadesini kullanmasına rağmen, Ali Bey söz konusu olduğunda bu şekilde bir soru sormuş, Ali Bey'in aynı fiili gerçekleştirmesinin sebebini sunarak bu hareketini haklı çıkarmaya çalışmıştır.

4.2.2.2. Ünlem Cümleleri

Ünlem cümlelerine bu romanda sık olmamak kaydıyla rastlanmaktadır. Bu tür cümlelerin kullanılma amacı soru cümlesine yakındır. Söylenmek istenen sözlerin vurgulanması ve haklı çıkarma amaçları ile ünlem cümlelerinden faydalanılmıştır.

"Doğduğu günden beri me'lûf olduğu hicâbı birdenbire terk ederek muhadderâtan bir kadına nasıl hakikat-ı hâli beyân etsin!" (42/ Osm.23)

Ali Bey'in yalan söylemek dışında elinden bir şey gelmeyeceği belirtilerek çaresizliği vurgulanmış ve okuyucudan bu konuda ona hak vermesi istenmiştir.

"Ali Bey'in ahlâkını, terbiyesini, uğradığı endişeyi ise yukarıda tarif etmiştik. Şimdi bir kere kendinizi onun yerine koyunuz! Bir de birinci defa olmak üzere endişeden uykusuz kalınız!" (45/ Osm.27)

Burada yine Ali Bey'in eylemlerini haklı çıkarmak adına yazar ünlem cümlelerinden faydalanarak cümlelerin etkisini artırmıştır.

4.3. Kullanılan Diğer Yöntemler Üzerinden Söylem Analizi

4.3.1. Karşılaştırmalar

Yazar iyi ve kötü karakterleri karşılaştırarak kötü karakterlerin daha kötü, iyilerinse daha iyi görünmesini sağlamaya çalışmaktadır. Nitekim zıtlıkların bir arada verilmesi vurguyu artırmaktadır.

"Ahlak ve terbiyece bütün bütün Ali Bey'in hilâfına olarak gayet namussuz, alçak bir ailede perveriş bulmuş ve zaman-ı rüşde bâliğ olur olmaz rezâ'ilin envâ'ında mürebbilerine üstât olmuştur." (49/ Osm.31)

Burada bahsedilen karakter Mehpeyker'dir. Ali Bey ile karşılaştırılarak aralarında bir zıtlık oluşturulmuştur. Burada açıkça Ali Bey'in iyi bir ailede yetiştiği için olumlu bir karakter olduğu, Mehpeyker'in ise 'namussuz' ve 'alçak' sıfatlarıyla nitelenen bir ailede yetiştiği için 'olumsuz' bir karakter olduğu vurgulanmaktadır. Mehpeyker öyle bir 'kötü'lük noktasındadır ki 'rezâ'ilin envâ'ında mürebbilere üstat olma' seviyesine ulaşmıştır. Buradaki 'rezâ'il' ifadesi Mehpeyker'in eylemleri düşünüldüğünde içki içmeyi, seyir yerlerinde gezmeyi ve erkeklerle birlikte olmayı ifade ediyor olabilir.

“Mehpeyker'in meyelânı cisim gibi lezâ'iz-i süflîyeye, Ali Bey'in incizâbı ruh gibi ezvâk-ı ulvîyeye idi.” (65-66/ Osm.49)

Burada yazar iki ana karakteri yani Mehpeyker ve Ali Bey'i karşılaştırma yoluna giderek 'maddi' yani geçici 'dünyevi' şeylerde ilgisi olan Mehpeyker'in olumsuz yönünü öne çıkarmıştır. Nitekim Ali Bey için 'rûhânî' yani 'yüce' kısmıyla ilgilidir. Duyusallık daha önce de belirtildiği üzere o dönemde 'iyi' ve 'kötü'nün çatışmasında 'kötü' tarafını temsil etmektedir.

“Ali Bey...bulunduğu ezvâk-ı maddiye ile mukayese ederek bayağı bu cismânî telezzüzâtı o rûhânî eşvâka tercîh eder olmuş idi.” (94/ Osm.83)

Ali Bey tıpkı Mehpeyker gibi maddiyata yönelmeye başlamıştır. Yine 'ruhanî' ve 'cismânî' kelimelerinin bir arada kullanılması ile 'cismânî' olana eğilimin olumsuz olduğu vurgulanmıştır.

“İkincisi mümkün ise devlet-hânenizde beyin tab'ına mutâbık düşecek güzel bir cariyeye bulundurmaktır. Şeytana galebe için melekten istimdât iktizâ ettiği gibi müfsit bir güzelliğin te'sîrâtını olsa olsa reng-i 'ismetle ziynetlenmiş bir cemalî mahveder.” (102/ Osm.92)

Burada yine dini motiflerle karşılaşmaktayız. Yazar, daha önce betimlemeleri ile güvenilir olduğunu belirttiği bir karakter olan Mesut Efendi'yi konuşturmuştur. 'Şeytana galebe için melek' derken şeytandan kastı Mehpeyker'dir. Mehpeyker'i karşılaştırdığı ya da bu durumda eve alınmasını önerdiği 'melek' ise iffetli bir cariyeye olan Dîlâşub'tur. Bu iki motifi bir arada kullanarak 'iyi' ve 'kötü' arasındaki çizgiyi belirginleştirmektedir.

4.3.2. Benzetmeler

Yazar, karakterlerin ‘iyi’ ya da ‘kötü’ olduklarını vurgulamak adına bazı benzetmelerden de faydalanmıştır. Bu öğelerle ‘kötü’lükten kastın ne olduğu ve ne derecede ‘kötü’ olduğu gibi soruların da cevapları bulunabilmektedir. Dolayısıyla okuyucunun zihninde karakterler belirli kategoriler halinde yer alırlar. Bu benzetmelerin de dini temalı oldukları dikkat çekmektedir.

“Haccâc dirâyetinde bir iblis yaratılmış olsaydı istediği adama tahakkümde bu nâzenîn kadar mahâret gösterir ya göstermezdi”. (49/ Osm.31)

Burada Mehpeyker, ‘Haccâc’a yani zalim bir Arap Padişahı’na şeytanlık yönüyle benzetilmiştir. Bu kısımda Mehpeyker’in Ali Bey’i kandırarak onun yaptığı kötülöklere neden olduğu imasında bulunmaktadır. Mehpeyker o kadar ‘şeytan’a benzemektedir ki Ali Bey’i tahakküm altına almış, ona başka çare bırakmamıştır.

“...ve halbuki iblis tahdîş-i kalbe ne derece mecbur ise bu da Mehpeyker’e o mertebelerde müptelâ olduğundan...” (117/ Osm.110)

Abdullah Efendi bu kısımda iblise benzetilmiştir. Ali Bey de aynı şekilde Mehpeyker’e müptelâ olmasına karşın, onun tutkusu asla ‘iblisin yoldan çıkarma’ eğilimine benzetilmemiştir. Abdullah Efendi’nin ‘kötü’ birisi olduğu vurgulanmak istendiği için bu şekilde ifadeler kullanılmaktadır.

“Mehpeyker ise yılan zehrin hâssiyetini, cellât kemendin kuvvetini nasıl idrâk ederse tedbîrde olan mahareti o derece ehemmiyetle takdîr ile...” (137/ Osm.135)

Mehpeyker’in bir şeyleri idrâk etmesi yine bir ‘yılan’ ve ‘cellât’a benzetilmiştir. Zekâ normal şartlarda olumlu bir özelliktir. Örneğin Mesut Efendi’nin zeki davranışları gayet olumlu şekilde anlatılmıştır. Ancak burada Mehpeyker’in zekâ biçimi insanları zehirleyen yılan ve can alan cellâdınkine benzetilerek karakterin zihninizde olumsuz şekilde canlanması istenmektedir.

4.3.3. Unvan Seçimi

Roman boyunca belli karakterler belli unvanlar ile nitelendirilmişlerdir. En sık görülen unvanlar Bey, Efendi ve Hanımefendi unvanlarıdır. Bey ifadesi saygınlık ifadesi sağlayıp Efendi’ye göre daha üst konumda bir kişiyi nitelemek için

kullanılmaktadır. Hanımefendi ise kadınlar için kullanılmakta ve saygınlık anlamı katmaktadır. Hanımefendi ifadesinin *İntibah* romanında Fatma Hanım için kullanıldığı görülmektedir. Bey ifadesi Ali Bey ve Atıf Bey için tercih edilirken, Efendi ise Mesut ve Abdullah karakteri için kullanılmıştır. Bu kişiler için farklı birer unvan kullanıldığına göre anlam açısından da bir fark olmalıdır. “Nitekim “Bey” unvanı idâdi, rüştiye ve mülkiye mezunlarına; “Efendi” unvanı ise kendi imkânları ile tahsil hayatını tamamlamış olanlara verilen Tanzimat’tan sonra kullanımı yaygınlaşan sosyal statü ifadeleridir.”¹⁶¹

Romanda bir diğer dikkat çeken nokta ise Mehpeyker ve Dilâşûb dışında neredeyse bütün karakterler için bir unvan sıfatının kullanılmış olmasıdır. Bu da toplumsal olarak düşünüldüğünde bir anlam ifade etmektedir. Dilâşûb romanda alınıp satılabilen bir mal gibi düşünülmüştür. Fatma Hanım’ın onu eve alışı da, onun evden gönderilişi de parasal alışveriş ile olmuştur. Mehpeyker ise kendi evi olmasına ve hizmetli olmamasına rağmen Hanım kelimesi ile nitelendirilmemiştir. Toplumda saygıdeğer unvanlar elde eden karakterlerin ortak noktalarına bakıldığında eğitilmiş olmaları, iyi ailede yetişmiş olmaları, tecrübeli olmaları veya devlet işinde çalışıyor olmaları dikkat çekmektedir.

4.3.4. Ağız Değiştirme

Yazar dolaylı ya da dolaysız şekilde anlatım tekniklerinden faydalanmaktadır. Metin bazında kullanılan ikna tekniklerinden biri de konuyu farklı gruplara mensup kişilerin ağzından anlatmaktır.¹⁶² Yazarın bu ikna tekniğinden de faydalandığını görmektedir.

“Bak hınzıra! Çocuğu vâldesinden bile ayıracak derecelerde esâret altına almış!” (102/ Osm.91)

Mesut Efendi, çizilen karakteri itibarıyla güvenilir ve tecrübeli bir kişi olduğundan, onun söyledikleri de okuyucuya güvenilir gelmektedir. Yazar da özellikle Mesut Efendi’yi Mehpeyker karakteri hakkında konuşturarak, kendi yaptığı yorumlarda haklı olduğunu bir kere daha okuyucuya göstermektedir. Yukarıdaki örnekte

¹⁶¹ İbrahim Biricik, “Hiciv Kavramı Açısından Ahmet Midhat Efendi’nin “Felatun Bey İle Rakım Efendi” Romanında Yanlış Batılılaşma”, (CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C.13, S.3, Manisa, 2015), s.314.

¹⁶² Abdülhamit Çakır, *Söylem Analizi* (Konya: Palet Yayınları, 2014), s.84.

Mehpeyker için ‘hınzır’ kelimesini kullanmaktadır. Ali Bey’den ise ‘çocuk’ diye bahsederek onun kandırılmış olmasının altını çizmektedir.

“Müptelâ olduğu mel‘ûne, ismi huzurunuzda zikrolunabilecek mahlûkâttan değildir ki size hâlinden bahsedebilsin.” (102/ Osm.91)

Yine Mehpeyker’den ‘mel‘ûne’ kelimesini kullanarak bahsetmektedir. Mesut Bey’e göre Mehpeyker o kadar düşük bir seviyededir ki bir Hanımefendinin yanında ismi dahi anılmamalıdır.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, Batılı tarzda yazılmış ilk Türk romanlarından biri olan *İntibah*'ta 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının nasıl oluşturulduğu incelenmiştir. Bu kavramların romanda neyi ifade ettiği ve okuyucuya nasıl aktarıldığı, dilbilimsel söylem ve tahkiye temelli söylem inceleme yöntemlerinden faydalanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Söylem analizi son dönemlerde dünyada ve Türkiye'de ivme kazanmış bir çalışma disiplini olduğundan bu yöntem tercih edilmiştir. Ayrıca 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının romanda nasıl sunulduğu sorusuna cevap verebilmek adına uygun bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

Söylem analizi, tezimizin ilgili kısımlarında bahsedildiği üzere, oldukça geniş bir çalışma disiplini. Çalışmanın temelinde Grice'in bahsetmiş olduğu 'sezdiri' kavramı yer almaktadır. Bu çalışmanın amaçlarından birisi, yazarın bu iki kavramı okuyucuya nasıl sezdirildiğini tespit etmektir. Ancak bu sezdirileri tek bir yöntemle ortaya koymak çalışmamızı sınırlandıracağı için eleştirel söylem analizinin farklı disiplinlerden faydalanma kavramı da çalışmamıza ışık tutmuştur.

Dilbilimsel bakış açısı bağlamında yazarın seçmiş olduğu kelimeler niteleyiciler, isimler ve fiiller başlıklarıyla ele alınmıştır. Sonrasında ise cümlelerin öğeleri ve cümle türleri incelenmiştir. Bu incelemeler sonunda 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının daha çok karakterler ve eylemleri üzerinden aktarıldığı açıkça görülebilmektedir. Romandaki kelimeler incelendiğinde, diğer kelime türlerine kıyasla niteleyicilerin daha sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.

Anlam açısından bakıldığında ise romanda 'iyi' ve 'kötü' kavramlarının karşılığının kadın ve erkek karakterler açısından farklı olduğu görülmektedir. Erkekler için 'iyi' kavramı 'terbiye', 'iyi bir aileden alınmış eğitim', 'tecrübe sahibi olmak', 'sadık bir dost olmak' ve 'çalışkanlık'; kadınlar için ise 'güzellik', 'uysallık', 'konuma ve duruma uygun hareket edebilmek' ve 'şefkatli olmak' anlamları taşımaktadır. Erkekler için 'kötü' olan 'terbiyeden uzaklaşmak', 'yalan' ve 'aşırı düşkünlük' iken;

kadınlar için ‘içki ortamında bulunmak’, ‘edep dışı hareketlerde bulunmak’, ‘aile terbiyesi almamak’, ‘taklitçi olmak’, ‘yalan söylemek’ ve ‘bir erkeğe hükmetmeye çalışmak’ şeklinde ifade edilmektedir. Yazarın bu anlamları oluştururken dini motiflerden faydalanmış olması dikkat çekmektedir. ‘İyi’ olan ‘melek’, ‘kötü’ olan ise ‘şeytan’ şeklinde nitelendirilmiştir. Ayrıca kötü olan karakterlere bakıldığında genellikle farklı milletlerden olmaları da ilginç bir husus olarak göze çarpmaktadır.

Cümle ve ögeleri incelendiğinde ise yazarın tarafsız görünmek adına ‘ben’ ve ‘biz’ ifadelerinden kaçındığı ve özellikle gerekli durumlarda edilgen yapıyı kullandığı görülmektedir. Ayrıca yüklemde zaman seçimine dikkat edildiğinde, yazarın olayları hikâye ederken kullandığı geçmiş zaman kipinden, yorumlarda bulunmak suretiyle okuyucuyu yönlendirmek amacıyla geniş zaman kipine geçtiği birçok örnekte tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yazarın okuyucuyu neyin ‘iyi’ neyin ‘kötü’ olduğu konusunda ikna etmek için kullanmış olduğu bir diğer yöntem ise sözbilimsel soru ve ünlem cümlelerinden faydalanmaktır. Bu tür cümleler okuyucunun karakterlerle ve anlatıcıyla empati kurmasına yardım ederek, onu taraf tutmaya yöneltmektedir.

Tahkiye temelli söylem yöntemi ise kısmen dilbilimsel bakış açısını da içerdiği için bizi anlatıcıyı ve yüklem kiplerini incelemeye sevk etmiştir. Aynı zamanda bu yöntemin edebi bir yaklaşım olması, yazarın vurguyu artırmak amacıyla tercih ettiği diğer yöntemleri de incelemeyi gerekli kılmıştır. Bu bakış açısıyla yazarın özellikle ‘iyi’ ve ‘kötü’ şekilde yansıttığı karakterleri karşılaştırarak okuyucunun zıtlıkları daha kolay görmesini sağladığı söylenebilir. ‘Ağız değiştirme’ yine bu yaklaşımın bize sunduğu bir yöntemdir. Yazar güven duyulan karakterleri diğer kişiler hakkında konuşturarak, okuyucuda bu kişileri sadece anlatıcının yargılamadığı, toplumun da onları bu şekilde algıladığı duygusunu oluşturmaktadır.

Daha önceden *İntibah* üzerine bu şekilde dilbilimsel bakış açısını temel alan bir söylem analizi yapılmadığından, çalışmamızdaki bulgular diğer çalışmalarla karşılaştırılamamıştır. Bu alanda daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

6. KAYNAKÇA

1 11, 2019 tarihinde <https://www.etymonline.com/word/discourse> adresinden alındı

2018-2019 tarihinde <http://www.biligbitig.com/2014/05/namk-kemal-intibah-1874-cevrimici.html> adresinden alındı

04 05, 2019 tarihinde

<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100407783> adresinden alındı

Aktaş, E. (2011). Namık Kemal'in Eserlerinde Eğitsel Bir Değer Olarak İnsan (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Almurashi, W. (2016). An Introduction to Halliday's Systematic Functional Linguistics. *Journal For the Study of English Linguistics* , 4 (1), 70-80.

Altun, A. (2012). Ideological Discourse Markers in John Mcgrath's The Cheviot, The Stag And The Black, Black Oil. Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Bahtin, M. M. (2016). *Söylem Türleri*. (O. N. Çiftçi, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Barthes, R. (1977). Introduction to the Structural Analysis of Narratives. R. Barthes, & S. Heath (Dü.) içinde, *Image Music Text* (s. 79-124). London: Fontana Press.

Baş, T., & Akturan, U. (2017). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Biricik, İ. (2015). Hiciv Kavramı Açısından Ahmet Midhat Efendi'nin "Felatun Bey İle Rakım Efendi" Romanında Yanlış Batılılaşma. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 13 (3), 305-322.

Black, E. (2006). *Pragmatic Stylistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Culler, J. (1983). Foreword. G. Genette içinde, *Narrative Discourse* (s. 7-15). New York: Cornell University Press.

Çakır, A. (2014). *Söylem Analizi*. Konya: Palet yayıncılık.

Deborah, C., & Ivan, P. (2014). Discourse and Discourse Analysis. D. Cameron, & I. Panovic içinde, *Working with Written Discourse* (s. 3-14). London: SAGE Publications.

Demirşahin, I. (2015). Türkçe'nin Söylem Yapısı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Dijk, T. A. (2015). Critical Discourse Analysis. D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Dü) içinde, *The Handbook of Discourse Analysis* (Cilt I, s. 466-485). U.K.: Wiley Blackwell.

Dijk, T. v. (1985). Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. T. v. Dijk içinde, *Handbook of Discourse Analysis* (s. 1-10). London: Academic Press.

Dino, G. (2008). *Türk Romanının Doğuşu*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Edgü, F. (2017). *Yazmak Eylemi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Elbirlik, T. (2015). Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Erkol, Ç. G. (2011). Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm. *Türkiyat Mecmuası* , 147-175.

Fairclough, N. (2006). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fowler, R. (1981). *Literature as Social Discourse*. Bloomington: Indiana University Press.

Geldi, S. (2014). Alexandre Dumas Fils'in Kamelyalı Kadın Romanı ile Namık Kemal'in İntibah Romanının Tematik Açından Karşılaştırılması. Elazığ.

Göçgün, Ö. (1987). *Nâmık Kemâl*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. J. Morgan, & P. Cole (Dü) içinde, *Syntax and Semantics* (s. 41-58). New York: Academic Press.
- Günay, D. (2018). *Söylem Çözümlemesi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5beb27276de996.53874784. 11 13, 2018 tarihinde alındı
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/discourse>. 11 13, 2018 tarihinde alındı
- İslam Ansiklopedisi*. (2006). Ocak 29, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/namik-kemal> adresinden alındı
- Karadamlı, A. H. (2018). Emine Işınsoy Romanlarına Dayalı Bir Söylem Analizi Denemesi. Sakarya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Kemal, N. (2016). *İntibah*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Kocaman, A. (2003). Dilbilim Söylemi. *Söylem Üzerine* (s. 1-11). içinde Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Kubbealtı*. (tarih yok). 04 07, 2019 tarihinde <http://www.lugatim.com/s/huzur> adresinden alındı
- Mills, S. (1997). *Discourse*. London: Routledge Classics.
- Özezen, M. Y. (2000). Namık Kemal'in Romanlarında Cümle. Adana.
- Parla, J. (2016). *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pavel, T. G. (1985). Literary Narratives. T. A. Dijk içinde, *Discourse and Literature* (s. 85-105). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Phillips, S. (2013). Method in Anthropological Discourse Analysis: The Comparison of Units of Interaction. *Journal of Linguistic Anthropology* , 83-96.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*. (M. Rifat, & S. Rifat, Çev.) İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınevi.

Redhouse, J. W. (1880). *Redhouse's Turkish Dictionary*. London: B. Quaritch.

Sami, Ş. (2017). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İdeal Kültür&Yayınılık.

Somuncu, S. (2013). Türk Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-İdeoloji. Ankara Üniversitesi.

Sözen, E. (2014). *Söylem*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Su, P. S. (2004). “Tanzimat Dönemi Eserlerinin Cümle Özellikleri”. Gazi Üniversitesi.

Şener, A. (2016). Orhan Pamuk’un Cevdet Bey Ve Oğulları, Sessiz Ev Ve Kar Romanlarında “Politik Söylem”. Kırklareli Üniversitesi.

Şenlik, A. Ş. (2013). Sprache als Propagandamittel im Osmanischen. Eine sozio-und pragmalinguistische Analyse des in einem Osmanischen 'Gazavatname' verwendeten Registers. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* , 347-364.

Tanpınar, A. H. (1997). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Thomas Huckin, J. A.-L. (2012). Critical Discourse Analysis and Rhetoric and Composition. *College Composition and Communication* , 107-129.

Tonkiss, F. (2004). Discourse Analysis. C. Seale içinde, *Research Society and Culture* (2. Baskı b., s. 406-418). London: Sage Publications.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Wenxing Yang, Y. S. (2010). Interpretation of ‘Discourse’ from Different Perspectives. *The International Journal- language Society and Culture* (31), 127-138.

White, P. R. (2003). Beyond Modality and Hedging: A Dialogic View of the Language of Intersubjective Stance. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* , 23 (3), 259-284.

Widdowson, H. (2007). *Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Yılmaz, E. (2004). Türkçe Söylem Belirleyicilerinin Edimbilimsel Açıdan İncelenmesi: Yani İşte ve Şey. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Burcu DOĞAN ÇELİKER

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 25 Eylül 1987, İstanbul

Elektronik Posta: burcu.dogan.imu@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Hacettepe Üni., Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı	2009
Yüksek Lisans	İMU, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı	Devam Ediyor

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2009-2011	Tunceli Üniversitesi	Okutman
2012-	İMU, Yabancı Diller Yüksekokulu	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce,

Başlangıç düzeyinde Almanca.